

Михайло Товорняк

**запашність
поля**

Fragrance of the Field

— by —

Michael Podworniak

NOVELS

Published by "Doroha Prawdy"
(Ukrainian)

МИХАЙЛО ПОДВОРНЯК

Запахність поля

Оповідання

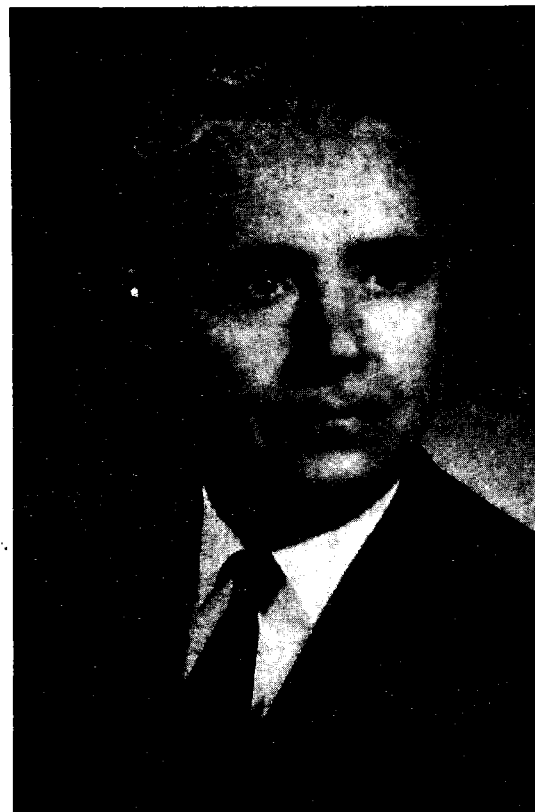
Накладом
Християнського Видавництва "Дорога Правди"
Вінніпег — 1971 — Чикаго

FIRST SLAVIC CHURCH
EVANGELICAL CHRISTIANS
BAPTISTS
KENT, WASHINGTON
U.S.A.

Обгортка мистця-маляра

М. Окопного

Printed by the Popular Printers, 787 Toronto St.,
Winnipeg 3, Man., Canada

Михайло Подворняк

ПЕРЕДМОВА

Світогляд автора книжки "Запашність поля", письменника Михайла Подворняка формувався в надто складних і важких обставинах життя. Народився він у Західній Україні, в мальовничому селі Хотовиці, на Крем'янецьчині, яка перед Другою Світовою війною була під польською окупацією. Тут він вчився в дуже несприятливих умовах життя, бо залишився Михайло Подворняк сиротою, без батька, як було йому тільки п'ять років. Бідна, але дуже побожна мати робила все можливе, щоб якнайкраще виховати своїх трьох синів, з яких Михайло був найстаршим.

Уже в ранньому дитинстві в Михайла жевріли глибокі релігійні почуття — любов до Бога, до своїх односельчан, до рідного Українського Народу, співчуття до бідних, обездолених... Він бажав вирости і зробити щось, щоб допомогти всім.

У двадцятих роках нашого століття по всій Західній Україні повіяв дух релігійного пробудження, народ шукав Бога, правди, спасіння душ. І це діяння Духа Святого народжує по всій Волині числені євангельсько-баптистські громади. Вістка Євангелії Христової охоплює й рідну Михайлову Крем'янецьчину. У багатьох селах постають євангельські громади і 1926 року ця спасенна вістка досягає серця тоді ще дуже молодого Михайла Подворняка, і він навертається до Господа, вступає в заповіт із Ним через святе за вірою хрищення. Перша любов до Господа Бога, до ближніх, до святого діла Божого відкриває нові обрії для мо-

лодого віруючого й він виїжджає до Біблійної Школи у Варшаві, щоб таким чином краще підготувати себе до любої йому місійної праці, до служби Богові й рідному Українському Народові. Михайло Подворняк любив кожну місійну працю, але найбільше його серце лежало до друкованого рідного євангельського слова, до якого він відчував найбільше покликання.

У році 1932 вперше появляються його вірші та оповідання в різних євангельських журналах, що видавалися тоді в Польщі, а 1938 року він стає головним редактором журналу "Євангельський Християнин", що видавався українською мовою у Варшаві, але якого читали українські євангельські християни-баптисти Волині, Галичини, Полісся, до речі — всієї Західньої України. І ці обов'язки виконував він аж до Другої Світової війни.

Воєнна хуртовина із сотками тисяч української молоді викинула Михайла Подворняка із Рідної Землі на чужину і він опинився в таборах "остарбайтерів" в Німеччині. Але й тут, на чужині, в жахливих умовах життя, високий дух поета "знову оживає й сміється знову". Він, після тяжкої праці, пише вірші, оповідання, виступає з промовами, записує різні епізоди з таборового життя, займається збиранням цінних матеріалів, які потім пригодилися не тільки йому самому в його письменницькій праці, але сталися історичним здобутком українського Баптизму.

Після розгромлення фашистської Німеччини волелюбними арміями ЗСА та Великої Британії, з ініціативи Михайла Подворняка починає виходити український баптистський журнал "Дорога Правди", який пізніше став органом Української Євангельсько-Баптистської Церкви в Німеччині, і його першим редактором стає Михайло Подворняк. Ці обов'язки він щиро й ревно виконує аж до свого виїзду до Канади 1948 року. Зміст журналу поглиблювали статті, оповідання та вірші самого редактора.

Найбільш плодотворим виявився Михайло Подворняк у Канаді. Тут він дав нашому народові такі праці, як "На шляху життя" (два томи), "Далека дорога", "Зелений гай", "Божий спокій", "Небесний дім", "Недоспівана пісня" й інші. У додатку до цього, він переклав на українську мову чимало цінних творів із інших мов і друкувався майже в усіх релігійних журналах, а також в багатьох світських газетах у Канаді та в ЗСА. Нам приємно ствердити той факт, що деякі твори Михайла Подворняка перекладені на російську, польську й англійську мови.

У 1954 році Михайло Подворняк стає ініціатором Християнського Видавництва "Дорога Правди", яке під його проводом, як компетентного голови, своїм розвитком перевищило сподівання всіх українських євангеліків і видало десятки тисяч книжок, порядкове число яких уже наближається до 50 томів. Видавництво "Дорога Правди" розмахом своєї видавничої праці, під проводом його довголітнього голови, брата Михайла Подворняка, виявилось найбільшим видавництвом не тільки в історії українських баптистів, але, ми не перебільшимо, коли скажемо, — в історії євангельсько-баптистського Руху поміж усіма слов'янськими народами.

Мудрий провід українських баптистів у Канаді 1955-го року покликає брата Михайла Подворняка на головного редактора "Християнського Вісника". Журнал, який формально був (і тепер є) органом Всеканадійського Євангельсько-Баптистського Об'єднання, під вправним пером досвідченого редактора, перетворюється на органа всеукраїнського Євангелізму. Його тепер читають віруючі буквально по цілому світові й, частково, в Україні. Він негайно переходить на поправну українську мову, притримується академічного правопису Всеукраїнської Академії Наук 1928 року; на своїх сторінках друкує глибокі статті, зворушливі

оповідання, надхненну поезію, і своїм глибоким змістом відзеркалює не тільки сентименти українських баптистів на чужині, але й у Рідному Краю — в Україні.

Михайло Подворняк на протязі багатьох років належить до проводу нашого любого Братства Західньої Канади, є головним секретарем Всеукраїнського Євангельсько-Баптистського Братства, головою якого є д-р Л. Жабко-Потапович, є одним із головних промовців “Голосу Євангелії в Україну”, а також членом інших релігійних і харитативних інституцій.

Наше українське євангельсько-баптистське Братство глибоко вдячне Богові, що Він дав для нього такого талановитого працівника, як письменник М. Подворняк. Скромний за своєю вдачею, тихого характеру, але безмірно працьовитий, високого, витривалого духа і міцних переконань, брат Михайло Подворняк — видатний український євангельський письменник і ми вважаємо його за особливе благословення для українського Баптизму.

Видавництво “Дорога Правди” радіє, що воно знову має привілей і ласку від Господа дати своїм читачам ще одну працю брата Михайла Подворняка — “Запашність поля”. І коли це наше чергове видання числені читачі привітають із таким самим захопленням, як вони привітали його повість “Недоспівана пісня”, то ми будемо вдячні Богові, що Він допоміг нам досягнути нашу мету.

Олекса Р. Гарбузюк
голова видавництва
“Дорога Правди”

**Присвячую скромну цю свою працю
Громаді Євангельських Християн
в селі Хотовиці, Крем'янецьчина,
в якій я навчився любити Бога
і служити Йому.**

А в т о р

ВОЛОШКИ

Щоб скоротити дорогу, треба було перейти широкий вигін, минути рядок чіхратих верб, а там уже був його знайомий перелаз. Старий Дорофей скинув солом'яного капелюха і витер рукавом полатаної сорочки спітніле і зморщене чоло. І сперся на перелаза, дивлячись на колгоспні будинки, що чорніли за рікою. Колись там був фільварок, а тепер — колгосп. Старий Дорофей дивиться і пригадує інші часи, які були в його селі. Тепер все змінилося. Змінився і він, постарів, схуд. Довгі руки звисають майже до колін, а на голові тільки над вухами лишилися купки сивого волосся. Але як це волосся не випаде, коли він стільки пережив? Перша війна, революція, а потім війна друга. Кожна шарпала його нерви, ніби ножицями відтинала його здоров'я... І добре й за те, що він лишився живий, бо скільки ж то померло людей на його очах. Він закопував їх на полі, в саду, на сіножатях. Де хто впав, там потім і була свіжа могила. Дорофей над кожною ставив наскоро зробленого дерев'яного хреста, над кожною могилою проказував молитву. І те пройшло. Минуло, ніби буря, ніби страшний сон. А він пройшов крізь той вогонь, виминаючи різні перешкоди, які ставила йому ненажерлива смерть. І залишився живим. Сил вже мало, але він ще чує в своїх грудях життя і він тримається його обома руками.

Старий Дорофей витирає широку лисину і дивиться перед себе, забувши навіть, що треба швидко поспішати додому. З-за горбка піднялася дорожня курява і почувся кінський тупіт. Дорофей поклав капелюха на голову і прижмурих очі. До нього їхав верхівець. Дорофей пізнав — голова колгоспу, його недалекий сусід.

— Діду, це ви пололи просо на ланці Горпини Савчукової? — кинув голова, стримуючи коня.

— Я... Або що? — подивився Дорофей.

— А чому ви не повіривали під межею волошок?

— Бо я тобі казав ще минулого тижня, що я волошок рвати не буду, — відповів старий і переступив через перелаза.

— А чому? — підніс голос голова.

— Бо я не хочу.

— Я заскаржу вас до району.

— Я району не боюся. І там скажу те саме, що й тобі, — і старий поставив ногу на перелаза.

— Слухайте, діду, — нетерпеливився голова, — ви краще взавтра ті волошки повіривайте, бо це ж ваша робота. Я за вас робити не буду...

— А то ж чому? Що, ти такий великий пан? Я вже чимало напрацювався ще тоді, коли ти ось по тому вигоні дитиною бігав. Тоді я...

— Я знаю, — перебив йому голова, — але ви тоді робили на пана. А тепер робите на себе. В своєму власному колгоспі.

Старий Дорофей з пересердя плюнув на траву і зневажливо махнув рукою. А голова шарпнув коня за повід.

— Ну, ну, діду, не жартуйте, а взавтра, щоб всі волошки були вирвані. Занесете їх в рів над дорогою, — закінчив голова.

— Слухай, Василю, — подивився перед себе Дорофей, — я тобі казав, що тих волошок рвати не буду, то й не буду. Дай мені іншу роботу. Ка-

міння буду носити, землю буду копати, але тих волошок виривати не буду. І це все.

— Добре, побачимо, — кинув голова і шарпнув коня за повід.

Стежкою до села йшли з поля дівчата, несучи сапи, граблі, вила. Вони оточили старого Дорофея з усіх боків, а він присів на перелазі, витираючи рукою чоло. Був втомлений і сердитий. Очі дрібненько кліпали, лице покритлося густими зморщками.

— Чого це він до вас, діду, нав'язався? — питалися дівчата.

— Не знаю, діти, — казав Дорофей, поправляючи на грудях сорочку. — Напосівся, щоб я повіривав волошки на Горпининій ланці. А я виривати не буду. Це мені нагадує минуле з волошками і я їх рвати не можу. Лякає районом, але я району не боюся. Скільки мені лишилося жити? Га? Мій район отам, — і Дорофей показав рукою не недалекого цвинтаря. — І їх я не боюся. Каже, що я на пана колись робив. Правда, робив. Тяжко робив. Жав за дванадцятого снопа. Панові одинадцять, а мені дванадцятий. Отаке було життя...

— Ох! — зітхнули дівчата.

— Не зітхайте, діти, — подивився кругом Дорофей, чи хтось не йде з-за кущів, — бо тоді пан мав хліб, а також і я мав. А тепер на кого я роблю, га? А на кого ви робите? На цих дармоїдів, що сидять по районах. Оце так є. Ви того казати не можете, але я можу. Мені вже немає чого лякатися. Такої панщини ще ніде на світі не було, щоб людина за фунт зерна цілий день працювала. А потім, щоб за кусочком мила стояла півдня під кооперативою.

— Але скажіть, діду, чому ви не хочете рвати волошок? — спитався дівочий голос.

— Це, дівчата, багато оповідати. Довга історія. Але якщо ви бажаєте, я колись вам її розкажу. Це було давно.

— Розкажіть тепер, — просили дівчата.

— Ні. Вже пізно. Ось сонце вже ховається, а вам також треба спшити додому. Краще взавтра. Скажіть, де ви будете працювати. Я прийду до вас на полудень.

— Ми будемо полоти на Заріччі. Приходьте, — просили дівчата, оточивши старого.

Дорофей похилив голову. Заходяче сонце кинуло на його бороду проміння й вона зблищала сріблястою хвилиною. Він переступив перелаза й сказав:

— Прийду, дівчата.

**

Поля дихали життям, вмивалися росою. Ранком пішов дощ, змив пилуку, дав квітам і травам більше роси, більше пахощів. Літали бджоли, співали перепілки.

Старий Дорофей позамітав колгоспне подвір'я і подивився на сонце. Воно стояло над придорожною тополею. Це якраз пора на полудень.

Він поставив граблі під шопою, зачинив ворота і пішов стежкою в напрямку Заріччя. З обох боків стежки стояли жита. Поміж високими стеблами синіли волошки, киваючи Дорофееві своїми голівками. На них вже роса давно висохла і вони сяяли між житами своєю голубінню, ніби зорі на безмежному небі. Житом пробігав вітер, а тоді волошки гойдалися разом з колосками, згиналися, а потім знову випростовувалися. Дорофей подивився до неба. Воно було безхмарне й глибоке. Там десь співав жайворонок, але його не видно. Чути лише його дзвінкий голос, що розпливається над житами. А волошки гойдаються. Простягають Дорофееві руки, кличуть його до себе, сміються, ніби живі істоти. І на серці старого якось так журливо стає, сумно і тяжко. Він згадує минуле, коли такого літнього дня він тужив на далекій чужині за своїми полями, за житами, за волошками. Все це привиджувалося йому в сні. Ба-

чив свій рідний край вночі, а потім через цей сон серце його розривалося на куски. Хтось його брав і різав ножем, колупав чимось гострим, тяжким. А тепер він знову на своїх полях. Він чує запах чебрецю, м'яти, бачить своїми очима красу рідної землі, може до неї торкнутися своїми спрацьованими руками. І Дорофей стає на хвилину на стежці. Колоски схилилися до нього, ніби діти. Він бере їх до рук. Вони саме цвітуть, покрившись пахучою пилюю. По довгому зеленому бадиллі лізе комаха, там знову метелик розгорнув до сонця крила, ніби якась багатокольорова квітка.

Дорофей стоїть, похиливши на груди голову. Йому так тяжко-тяжко. Яка хороша й багата його земля, а яке журливе на ній життя. Він пригадує свою молодість, згадує чужину, згадує все те, що проминуло і що вже ніколи не вернеться. А жита шепочуть, гойдаються, співають. Вітер перебирає їхніми колосками, ніби струнами арфи. А потім летить за горбок, але негайно знову вертається назад, знову гладить колосся своєю теплою рукою....

Але ось і Заріччя. Над глибоким яром кущі, а за ними простягнулося довге поле, засіяне просом. По ньому порозкидані купки повириваного молочаю, свиріпи. Вирвані квіти уже пов'яли і запах їхній став гостріший. Дівчата полуднають в холодку під кущами. Побачивши Дорофея, вони позривалися на ноги, тримаючи в руках хліб.

— Діду, ходіть, ходіть!... Сідайте ось тут... Хочете квашеного молодого огірочка? Сідайте під кущем. Тут більше холодку.

Дорофей кинув солом'яного капелюха на траву і сів.

— То скажіть, діду, чого це ви не хочете виривати волошок? — спиталося нараз кілька голосів.

Старий кашельнув і погладив бороду. Дівча-

та зробили йому місце, посунули рушника з картоплею й огірками.

— Дякую, дівчата, але я їсти не буду. Вже пополуднував і не голодний. Розкажу вам тільки про волошки, — і ще раз кашельнув, ніби пригтовляючись до чогось дуже важливого. Дівчата їли його очима.

— Це було давно, дорогі діти, — почав Дорофей. — Тоді була війна, а всі ви були ще малими. Німці їздили по селах і ловили людей, ніби яку худобу. Вивозили на тяжкі каторжні роботи до своєї Німеччини й тяжко було від них сховатися. Одного дня, саме десь в тій порі, коли жита пускали колоски, я вертався з поля додому. Під самим селом догнав Оленку, дочку вдови Чернякової. В одній руці вона несла сапу, а в другій жмут волошок. І нараз з-за Карпових кущів загарчав мотоцикл і звідти виплигнув, ніби якась нечиста сила, озброєний німецький вояк. Оленка хотіла кинутися в жито, але було вже пізно. Він підїхав до нас і наставив нагана. А тут десь взялося пружове авто. На ньому вже було повно наших дівчат і хлопців. Вони були перелякані, бліді й зажурені. Знали, що з тієї клітки їх ніхто вже не врятує. А Оленка таки бажала втекти. Вона кинула сапу на дорогу й хотіла скочити в жито, але сильна солдатська рука звалила її з ніг. На обличчі бризнула кров і каплі її впали на волошки, що порозкидалися по дорозі. Вояк схопив її за руку і з усієї сили пхнув до авта. Хлопці зверху подали їй руку, а я чомусь, сам не знаю пощо, кинув їй жмут волошок. А вояк вдарив мене ногою і показав на авто. Хлопці й мені подали руки, приймаючи до свого гурту.

— Ми їхали нашими полями, виїхали на шлях і авто покотилося в напрямку міста. Оленка сиділа біля поруччя, похилившись на плече Гордієвого Івана. На її обличчі виднів великий синяк, а біля ніг лежав зім'ятий жмут пов'ялих волошок...

І так ми приїхали до міста. Там нас погрузили до порожніх товарних вагонів, дали нам по кусочкові черствого і гливкого хліба й повезли на каторгу. Жмут Оленчиних волошок зів'яв і хлопці й дівчата розібрали їх, ніби якісь реліквії, як незабутню пам'ятку з рідної землі.

Старий затримався на півслові і проковтнув слину. Дівчата оточили його тісніше, перестали їсти і не зводили зо старого очей. І Дорофей продовжував:

— Тяжка була наша дорога і дуже довга. Ми проїхали Берлін, їхню столицю, проїхали багато міст, яких вже навіть не пам'ятаю і оце одного вечора сказали нам виходити з вагонів. Там стояли довгі дерев'яні бараки з чорними бляшаними коминами, з маленькими вікнами. Позаганяли нас туди, ніби овець, де ми так і спали на долівці. Нам сказали, що це якась Вестфалія, цебто провінція Німеччини. Вранці я вийшов з бараків. Навколо побачив високі гори, покриті ялинками, за якими ховалося сонце. І на моє серце спала велика туга. Я згадав наші поля, жита, долини, засіяні квітами. А там ніде цього не видно. Скали, каміння, гори, якісь дикі провалля. Бараки наші були оточені колючим дротом, закриті високою брамою, в якій завжди стояв вартовий. А недалеко бараків стояла якась червона фабрика. Звідти долітав глухий стукіт машин, скрегіт заліза, гіркий сірчаний сморід. Біля фабрики лежала купа порізаної бляхи, якась іржа, стара й побита цегла, — і Дорофей здригнувся. А потім казав далі:

— Нас розмістили по тих бараках і ми щодня раненько йшли до фабрики на роботу, а ввечері верталися до бараків. І ніколи не бачили сонця, бо воно завжди було за горами, за деревами. О, це було тяжке життя! Тільки в неділю ми мали вільний день і могли піти до лісу, в ті гори. Дівчата наші плакали, тужили, а людей там було зо всієї Європи, куди тільки сягнула рука отого тяж-

кого режиму. Всі ми були голодні, перевтомлені, кормили бруквою, напів гнилою картоплею. Оленка відразу захворіла. Рана на її обличчі не гоїлася, поширювалася, більшала і її забрали від нас. Я її відвідав один тільки раз в якійсь ніби-то лікарні, такому окремому бараківі, відгородженому стіною. Вона була бліда, худа. Обличчя замотане бинтом, очі впалі, уста посохли. Побачивши мене, вона тихо промовила: "Принесіть мені якихось квіток. Може де знайдете волошки, може якісь інші". І другого дня була якраз неділя, я пішов між гори шукати клапоть якогось поля. Але де ви його там знайдете? Всюди гори, каміння, колючі кущі і шипшина. І я ходжу-ходжу. Шукаю. Аж за п'ятою, здається, горою знайшов галявину, а на ній купками посіяне жито. Пустило саме колоски. Я обійшов галявину з усіх боків. Дивився на кожне стебло, на кожен травичку, але волошок не було. Щойно потім, коли я вже йшов до бараків, я побачив над самою стежною кущика незацвілих ще волошок. Зацвіла тільки одна. Я взяв її своєю рукою і почув, що по моєму обличчі потекли сльози. Якраз така сама, як ось тут в наших житах. Правдива волошка, тільки така тоненька, бліда, бо виросла в тіні сосен. Вона хиталася на вітрі, тримаючись житнього стебла. Я дивився на неї, а потім дивився на небо. Волошка така сама, як у нас, але небо не таке. Якесь темновате і не ясне, не голубе. Я довго стояв на тому місці, на тому зеленому клаптику чужої землі, тримаючи пальцями житні колоски і щойно розцвілу волошку. Я заплющив очі і слухав, чи де не заспіває перепілка, не задзвенить бджола. Але навколо було тихо. Шуміли тільки жалібно ялики, десь далеко в горах свистів гудок потягу. І я... Я... стояв довго-довго... — і старий замовчав. Він і в цю хвилину заплющив очі, ніби пригадуючи щось, ніби збираючи думки, які порозсипалися поміж житами і квітами.

— А що ж з Оленкою? — спитався дівочий голос.

Дорофей ніби прокинувся зо сну. Він обвів вологими очима дівчат і почував себе над бровою. А потім казав:

— З Оленкою кажете? З нею сталося недобре, але я до цього прийду. Тепер про волошку. Коли я так тоді стояв і роздумував, тримаючи тонке стебло волошки в моїх руках, я ненавмисне його зірвав. Кілька листочків з неї висмикнулися і впали на землю. Мої руки затремтіли і я чимскоріш побіг до бараків, в якому лежала хвора Оленка. Коли вона побачила живу волошку, вона притулила її до своїх уст, поцілувала й поклала біля себе на подушку. І мені показалося, що там лежить три волошки. Оленчині очі й одна квітка. По її обличчі текли сльози, падаючи на подушку, на прив'язу волошку. А потім вона подивилася в вікно, можливо, бажала побачити там сонце, своє рідне село, сади, які цвітуть і пахнуть медом, простори своїх полів, але вікно впиралося в гору, в чорне каміння, що звисало на ній з усіх боків. І мені так бажалося взяти хвору на руки, понести її на ту одну галявину між горами, де я знайшов клапоть жита і кущик волошок. Нехай би вона дихнула запахом зелені, торкнулася рукою колосків, побачила справжню нашу волошку. Але я того зробити не міг. Оленка була дуже хвора. Пів обличчя її було замотане бинтом, насмароване якимось жовтавим плинном. Вона тільки подивилася на мене й промовила: "Дякую вам за волошку. Поставте її до води, а якщо ще знайдете одну, то принесіть мені. Я так хотіла б побачити жито. Певно вже колоситься, але... Не знаю, чи я вже встану. Голова моя горить вогнем..." — і затихла. Більше я Оленки не бачив. Другого дня її забрали до міста. Коли я прийшов до бараків, де вона лежала, її ліжко було порожнє, гарно застелене для когось іншого. На столику стояла

чашка з водою, в якій я учора був поставив волошку. Санітарка мені сказала, що Оленка взяла квітку з собою... — і Дорофей спинився. Очі закліпали, ніби він дивився на ясне світло. Вітер загойдав кущем, шарпнув його довгою, сивою бородою.

— А далі що? — впали голоси.

— Нічого, — тихо сказав Дорофей. — На тому й кінець. Третього дня Оленку привезли до бараків, але без життя. Поховали її на таборовому цвинтарі під лісом. Нас, її рідних односельчан, її друзів нікого не покликали, щоб не переривати роботи. Її могила була п'ятнадцята. Стояла під самими соснами і туди ніколи не доходило сонце. А вона ж його так любила. Нам тільки віддали її речі: невеликого тлумака, в якому була суконка і черевики. Коли ми його розв'язали, звідти випала зів'яла волошка...

Старий глянув на сонце. Воно зайшло за хмару, зробивши над дівчатами тінь. Дорофей випростав плечі. Повів рукою по мокрому чолі, збираючись закінчити своє оповідання. Дівчата важко зітхали, витираючи очі. В пшениці співала якась пташка. А Дорофей кінчав своє оповідання:

— Я щонеділі ходив на Оленчину могилу під лісом. Викопав у житі куща волошок і посадив на ній. Але він швидко зів'яв і засох. І більше я волошок ніде не міг знайти. Можливо, що це був одинокий кущ, який тут десь узявся. Можливо, принесений вітром з України, можливо наші люди кинули там десь насіння й воно виросло, щоб потім померти разом з Оленкою... Можливо... Ах, дівчата, знаєте, такі ніжні квіти можуть рости тільки на нашій землі. Там, де багато сонця, де широке й безмежне голубе небо. З нього вони черпають свою силу, своє життя. А там, де каміння, залізо, іржа, то волошки рости не будуть. І не тільки квітки, але й люди, які вирости

на дозвіллі, люди з України, з наших чарівних піль, не змогли б там довго жити.

Старий Дорофей замовчав. Мовчали й дівчата. Ніхто не хотів порушити тієї тиші, що постала з оповідання старого. Кожний думав свою думу, кожний щось переживав. А потім Дорофей підніс руку й показав на довге поле, що тягнулося аж до сіножатів. По ньому вітер котив високі хвилі, які переганяли одна одну, впірнаючи в зелені, то знову виринаючи наверх. Дорофей тримав руку нарівні зо своїм плечем, вона трохи дрижала і він казав:

— Подивіться, дівчата, ось на це жито, на вашу рідну землю. Ніде на світі немає кращої землі, веселішого сонця і ясніших квітів. Ви не можете того збагнути, бо ви ніколи ще не були на чужині. Ви не знаєте тієї туги за своєю землею, за своїми селами, за своїми людьми. Тому я ніяк не можу тепер виривати волошок, бо мені здається, що я вириваю не траву, не квіти, а живі істоти. Мені здається, що вони дивляться на мене і плачуть такими самими слізьми, як я за ними плакав на чужині. Ви рвіть, бо це зілля, яке не дає рости пшениці, житі. Але я не можу. От не можу та й годі. Дуже мені дорога на своїй землі кожна стеблина, кожна квітка, кожен кущик якої-будь рослини. Все це в нас таке чудове, сочисте, пахуче, різнобарвне. І немає, кажу вам, ніде другої такої землі, таких піль, таких квітів, таких чистих кристаливих річок і таких добрих і спокійних людей, — і він знову схилив голову, заплющивши очі.

— А скажіть, діду, — обізвалася Петрова Палажка, — чому ж так багато наших людей не повернулися додому? Чи ж вони не люблять своєї землі?

Дорофей подивився на дорогу, що вела до села і притишено сказав:

— Це вже, дитино, справа політична. За таке

можуть посадити, але я тобі скажу. Багато не вернулися додому через оті райони, через голови колгоспів. Оце причина. А любити своєї землі вони не перестали. Я сам бачив, як вони їхали на дальшу чужину, то оберталися туди, де сходить сонце і шептали молитви. Здалека прощалися зо своєю землею. А я вернувся, бо мені вже всеодно. І так нікого не маю на світі, то й нічого не боюся. А нашого голову колгоспу я майже використив, але нехай. Бог йому колись заплатить. А ви, дівчата, пробачте, що так багато вам розказав. Хотіли знати про волошки, то я й розповів. Це вже минуло давно, але того я забути не можу. Такі свіжі ті рани. І болючі такі. Вони вже ніколи не загоються. А ви, пам'ятайте, дівчата. Любіть свою землю, бо кажу вам, що немає ніде на світі такої гарної землі.

Він випростався і подивився ще раз на сонце. Воно стояло там, де й завжди стоїть, коли дівчата починають полоти свої ланки. Дорофей, ішов стежкою, тримаючи в руках капелюха. Вітер гойдав хвилястим житом, а в такт цього вітру гойдалася Дорофеева борода.

Дівчата брали свої сапи й провозжали старого вдячними поглядами. За кущами обізвалася перепілка. Її спів упав на пшеничне колосся і вітер поніс його ген далеко-далеко...

ПРОПАШИЙ

Антін Маланчук недавно закінчив Біблійну Школу, недавно вийшов на духовну працю, але за цей короткий час він уже встиг намучитися і розшарпати свої нерви. Він згадує свою недавню працю в фабриці, згадує стару машину, що стояла в самому куті покрита пилюкою, й інколи йому робиться її жаль. Бувало, він приходив до роботи, при самому вході відзначував картку, клав її назад до скриньки на стіні і йшов до своєї машини. Прикручував на колесах паси, мастив оливою, пробував шруби, чи не вихиталися, а потім пускав машину в рух. Вона легко гуркотіла, трохи здригалася, а Антін ходив навколо, пильнував, приглядався, чи все впорядку, чи все справно, чи кожне колісцячко крутиться в свій бік. І колосця рівномірно крутилися, витворюючи якусь своєрідну музику, здавна знайому Антонові.

В дванадцятій годині, коли сонце крізь відхилене вікно падало на його крісло, в фабриці дзвонив дзвінок на обідню перерву. Він ішов разом з іншими робітниками до чистої столової кімнати, а там вже стояв у повітрі свіжий запах кави. По обіді ще був час вийти надвір, полежати на траві за фабрикою, почитати газету. А потім знову машина ще погуркотить чотири години і Антін

іде додому задоволений і щасливий. І так щодня. З тижня на тиждень, з понеділка до п'ятниці. Ніби хтось бере ті тижні і кидає в якусь безвість, а там вони лежать і до нього не вертаються.

Але Антін залишив ту тиху і спокійну працю. Побачив, що є ще на світі інша робота, духовна. А на ній робітників дуже мало. Одні не можуть вийти на цю ниву, бо не мають належної підготовки, інші не мають здібности чи покликання. А Антін має одне і друге. Тому він доповнив своє знання в Біблійній Школі і вийшов працювати на широкій духовній ниві. Зробив це недавно, але як багато за цей короткий час пережив! Як багато навчився, багато побачив. І переконався, що духовна праця незрівняно тяжча за його колишню фізичну працю. Його машину можна було покрутити в один бік, — і вона йде. Покрутити в другий — також іде. А тут ні. Тут треба мати справу з живими людьми. Треба зустрічатися з різними характерами, з різним вихованням, з різними дивними поняттями, поглядами, переконаннями. Треба не тільки проповідувати в церкві, але треба також вирішувати різні внутрішні церковні справи. А їх так багато-багато. Колись, як люди були бідніші, то й тих проблем було менше. Було більше любови, згоди, вирозуміння. А тепер люди стали багатшими, їм здається, що вони помудрішали, а тому й не вступають одні одним з дороги, кожний хоче поставити на своєму, кожному здається, що він непомильний, що це інші люди такі недобрі. І всі ті проблеми найбільше треба вирішувати йому, Антонові. Треба підкласти свої плечі, гаяти час, вияснювати, показувати, переконувати.

Але Антін не жаліє, що він вибрав цей шлях. Помимо деяких тяжких проблем, на тій праці без порівняння є більше світлих днів. Є багато спільности з віруючими, багато радості. І все непотрібне покривається оцим радісним і щасливим так,

як білий і чистий сніг покриває все сміття і бруд. Зо своєї праці Антін щасливий і не проміняв би її на колишню. Він також відчуває, що братство з нього вдоволене, а Бог видимо його працю благословляє. Зокрема йому приємно бачити, коли спрагнені душі слухають Боже Слово, а потім навертаються до Господа. Він відчуває, що в тому є частина його праці, а це ж так важливе. У Бога одна душа вартіша за всі скарби світу.

Сьогодні Антін іде полями до сусіднього села. Навколо нього тягнуться ниви з незрілим ще збіжжям. По нивах качаються хвилі, ніби по океані. Одна за одною ховаються за придорожними кущами, а за ними біжать інші. Десь співає пташка. Гудуть бджоли і джмелі. Пахне трава.

Антін іде і перебирає в пам'яті минуле. Рука його із старою шкіряною течкою гойдається в такт ходи. Маринарка перевішена наопашки, кашкет — у другій руці.

За долиною, покритою квітами, дорога пішла під лісом і там Антона зустріла спізнена підвода. Разом із знайомим візником вони сіли на в'язку свіжої соломи і так доїхали аж до Гончарівки. Розмовляли про все і час швидко минув.

А ввечері молитовний дім Гончарівської громади поволі наповнювався людьми. Про Антонів приїзд було заздалегідь оголошено і люди поприїздили підводами, поприходили пішки. В домі відчинені двері, всі вікна. Люди приходять і приходять, але до богослуження ще є багато часу. В маленькій бічній кімнаті зібрався комітет церковної громади, разом з своїм проводячим братом. Сидять на кріслах під стіною, а біля столу — Антін. Він обвів усіх розумними очима і спитався:

— Може маєте, брати, якісь проблеми в церкві, може треба було б тримати спеціальну проповідь на якусь окреслену тему, то ви мені скажіть? Я ніколи в вас не був, то й не знаю ваших духовних потреб і проблем.

— Говоріть, брате, слово до віруючих, бо зо світу тепер, як ви знаєте, тяжко когось притягнути до церкви. Тут будуть самі свої, віруючі, і для них потрібне якесь збудовуюче слово, — відповів проповідчий громади.

— Дякую. Я власне і хотів знати, — і Антін поклав свою Біблію на стіл.

— А може щось до Максима можна проговорити? Га? — кинув член церковного комітету, брат Михайло Пасічний.

— А хто ж він цей Максим? — подивився на всіх Антін.

Провідячий махнув рукою.

— Та про це не варто й говорити, — сказав.

— Це пропаца людина та й годі. Я думаю, що він і не прийде на богослуження, а коли й прийде, то до нього жодне слово не торкається.

— А хто це, хто? — знову дивився на всіх Антін.

— Один у нас такий є брат, — заворушився на лавці Михайло Пасічний. — І добре, щоб ви сьогодні говорили таку проповідь, щоб вона могла торкнутися його душі.

Усі мовчали і чекали, що то скаже Антін. А той поправив ковніра сорочки і поклав руку на стіл.

— Знаєте, дорогі брати, я в засаді проти того, що деякі наші проповідники, маючи на увазі якусь одну особу, стріляють інколи докорами по всіх слухачах. Так не можна. Треба говорити в загальному, не маючи конче перед очима когось одного. Це слово, яке може стосуватися однієї якоїсь людини, буде порожнім для багатьох інших. І не тільки порожнім, але воно може бути для них образою.

— Добре, брате, — ворухився від нетерпеливості на лаві Михайло Пасічний. — Але що ж робити, якщо в церкві є такі члени, як наш Максим? Що тоді?

— Тоді треба його покликати до церковної ради. Треба з молитвою, з читанням Божого слова показати йому на його помилки, намагатися оздоровити його. А якщо може його вчинки нехристиянські, чого я не знаю, тоді прийняти інші міри. Поставити його на замітку, а в крайньому випадкові й ви...

— І я так кажу, — перебив Михайло і подивився по всіх, — але мене не слухають. Вилучити з церкви!.. А то з нього і так мало користи.

— Брате Михайле, не гарячися, — встав на ноги провідячий. — Сьогодні на це не пора. Незадовго будемо починати богослуження. А про Максима треба буде взавтра поговорити. Ось є брат Антін. Він допоможе нам, дасть якусь пораду.

Михайло Пасічний кліпнув очима. Подивився в вікно і ковтнув якесь слово, що хотів сказати.

Провідячий схилив голову, а Антін сказав:

— Сьогодні, справді, про такі справи ми закінчим розмови, а взавтра, як Господь дасть, можемо поговорити. Робімо все в любові і згоді. А тепер підемо. Будемо молитися в наших серцях за Його святе слово. Воно потрібне не тільки Максимові, але всім нам, бо всі ми чимбудь винні перед Богом.

У молитовному домі повно людей. Бринить голосна євангельська пісня, бринить мелодія органів. Провідячий брат відкриває богослуження, читає місце з Біблії, витирає спітніле чоло. Він радий, що сьогодні так багато людей в їхньому маленькому молитовному домі. Прийшли всі. Навіть Максим прийшов і сів біля самого порога, зігнувши низько голову. Двері відчинені і до них падає проміння заходячого сонця. А пісня знову пливе, бринить голосніше і вилітає за вікно між яблуні і груші, які посхиляли своє віття на тин.

Антін відразу відчув приплив якоїсь нової сили. Він дивиться з підвищення на зібраних пе-

ред ним людей і йому вже бажається сказати до них своє щире і тепле слово. Але ось ще одна пісня, ще збірка добровільної жертви, а на закінчення весь час віддається йому. Він може говорити, скільки завгодно, бо для гостей в них час ніколи не обмежується.

І Антін проповідував. Цитував багато біблійних текстів, водив своїх слухачів над Галилейське озеро, де вони пили чисту воду життя, відпочивали з Христом у Віфанії, в домі Марти і Марії.

А по богослуженні Антін нагнувся до проводячого і шепнув:

— А чи брат Максим був?

— Був, але вже пішов, — відповів той. — Він ніколи не буває довше. Скінчилося богослуження, сказали амінь і його вже нема.

Антін сходив з підвищення. До нього йшли люди. Знайомі і незнайомі. Але всі свої, ніби рідні. Він чує тепло їхніх рук, їхніх сердець. Йому дякують за слово, за відвідини. І Антін задоволений, радий. Він ще раз перекопується, що його праця приносить йому сердечне задоволення, а також таке саме вдоволення вона приносить іншим. А це найголовніше.

А ночував він, як звичайно, в проводячого. Ввечері вони довго сиділи й розмовляли про все. Антін довідався, що в церкві не все так гарно, як на богослуженні. Деякі члени охололи, стали до всього байдужими і вся праця тепер лежить на кількох людях, на членах церковної ради. Колись було живіше, ніби це не ті самі люди. А тепер докраю всі зматеріялізувалися, збайдужіли, завмерли. Чи це такі часи, чи такі люди. Забувають про найголовніше, а дбають про другорядне. Збирають маєтки, гребуть багатство обома руками і краю тому всьому не видно.

— А що ж цей брат Максим, про якого говорили? — спитався Антін.

— Про цю людину, то й шкода згадувати, — подивився проводячий.

— А все ж таки?

Господар підсунувся разом з кріслом ближче до столу. Важко зітхнув, а потім казав:

— Колись він був добрим братом і дуже щирим. Але ось людина відчинила якесь своє підприємство і за короткий час добре стала на ноги в матеріальному розумінні. Але похиталася духовно. Розбагатів і вбив собі в голову диявольську думку, щоб ще більше розбагатіти. Працює вдень і вночі і ні одного дня не має спочинку. Досягне одного і вже чогось іншого, чогось ще більшого бажає. І так тому немає кінця.

— Ну і нехай... — пробував вставити слово Антін. — Нехай багатіє. Нам також багатих людей треба. Якщо будемо всі бідні, то нічого не зможемо зробити на духовній ниві.

— Воно то так, брате, але скупарів нам таки не треба. — вів далі господар. — Коли він був бідним, то жертвував на Боже діло доляри, а тепер, коли розбагатів, то все обганяє отими нужденними кводрами, центами. А кожний малий гріх тягне за собою якийсь більший. Так і з Максимом. Він майже не відвідує богослужень, а дружину й дітей гонить до праці і в неділю. Аби більше, аби щось придбати. Людина просто оглухла, осліпла і нічого поза грішми не бачить. Жодне слово до нього не проговорить, бо він думає, що то всі люди погані, всі віруючі недобрі, лише він один непомильний.

— А ви пробували з ним говорити в церковній раді? — поцікавився Антін.

— Пробували. Нічого не помагає. Він каже, що він не п'є, не курить, не робить нічого поганого і немає звідки до нього підійти. І стоїть членом церкви, а вилучити з церкви не можна. А при тому людина мертва, захланна, грошелюбна, самолюбна. Він нікого не знає поза своєю родиною.

В нього ще ніхто чужий не переночував, жодний гість у нього обіду не з'їв. А хата — палац. За неї можна побудувати два молитовних дома... А чого там нема! Все, все. Немає тільки духовної книжки, християнського журналу і місця ближньому.

— А чи можна було б мені з ним поговорити? — спитався Антін.

— Не тільки можна, але треба. Може слова когось чужого промовлять до його серця. Але добре було б узавтра вам сказати відповідну до того проповідь, бо вона була б не тільки для нього, але й для інших. Оце бажання наживи, багатства опановує щораз більше і більше віруючих. А ця недуга — це смерть церкви.

Проводячий замовчав. Мовчав також Антін. Було вже пізно вночі. Вікна виходили в сад і тепер були навстіж відчинені. До кімнати влітав шепіт дерев, пісня ночі.

Антін лежить на своєму ліжку, перегортає думки, але заснути чомусь не може. Він не думає про своє завтрішне слово, бо вірить, що Господь йому його пошле. Але думає про духовний стан багатьох євангельських громад, які він відвідує. Як багато вони змінилися останнього часу! Здається, що такого добробуту, який віруючі мають тепер, ще ніколи не було. Треба тільки славити Бога і служити Йому. Але того немає. Різні Максими, Івани, Михайли... Різні проблеми. Тяжкі вузли позамотувалися і годі їх розв'язати. А діло Боже терпить. Його останками сил несуть одиниці, а інші стоять осторонь, критикують. І від того Антонові тяжко, болюче. Сон вилетів за вікно і там десь упав під кущі. В кімнаті темно і тихо.

Другого вечора в молитовному домі так само повно людей. Навіть більше. З інших кімнат виносять старі крісла, ослони і ставлять під стінами. Кількох молодих хлопців роздають співаники.

Антін сидить з проводячим братом на підвищенні. Він бачить усіх людей аж до самого поро-

га. А потім проводячий схиляється до нього і тихо каже:

— От і Максим прийшов. Це добре. А я не сподівався, що він прийде сьогодні, якщо вчора був.

— Котрий же це він? — спитався Антін отак з цікавості.

— Оцей, що сидить біля самих дверей. Закрився трохи співаником. В сивому костюмі.

Антін побачив незнайому людину, по всьому видно, що байдужу до цього місця, де він сидить, до обставин, в яких він є. На ньому нове вбрання, рука з блискучим годинником тримає книжку, а нога покладена на ногу так, що на ній легко ляже капелюх або книжка. Максим сидить, дивиться перед себе байдужим поглядом.

Кілька разів співав хор. Чудові мелодії, від яких розпливається душа. А потім, на закінчення Антін проповідував. Йому бажалося, щоб його слово досягнуло кожної душі, кожного тут присутнього серця. Він навмисне не говорить проти Максима, але чомусь дивиться туди, де той сидить. Говорить піднесено, широко, з рішучістю, з натхненням. І бачить, що слухачі зацікавлені його словом. Деякі жінки витирають очі, тяжко зітхають, а Максим також підніс голову. Щось думає, а потім навіть робить олівцем нотатки в своїй книжечці. Перекладає ноги одна на одну, вигідно спершись ліктем на коліно.

Антін проповідує. Шукає рівної стежки до людських сердець, кидає добрим зерном, ніби господар пшеницею на свіжу ріллю. І вірить, що це зерно впаде туди, де треба, що воно принесе для Божої слави і для добра людей добрий овоч.

Потім Антін сідає, спершись рукою на ліве коліно. А потім сходить з підвищення. Дивиться перед себе і щось непевне, щось холодне ловить його за груди... Він бачить, що Максим встав із

свого крісла, подивився на годинника, покрутив головою і почав пропихатися поміж людей наперед. Робив ліктями дорогу, наступав на людські ноги і пхався до самого підвищення. Обличчя його було надуте й червоне, ніби дуже сердите. Він випростався перед Антоном і подав йому свою тверду руку. Подивився в очі, ніби щось хотів багато сказати, але тепер якраз забувся. Але потім легко кашельнув і сказав:

— Дякую вам, брате, за ваше слово!...

Антін розгубився. Шукав щось відповісти, але не міг відразу знайти потрібного і відповідного слова.

А Максим тиснув його руку і водив по людях очима.

— Справді, я глибоко вам дякую за ваше слово, — казав схвильовано. — Ви дуже добре говорили. Цього, що ви сказали, давно потрібно в нашій церкві. А то люди гоняться за тою мамоною, що й кінця не видно... А ви добре їм сказали... В нашій церкві повно таких... Нехай знають. Так їм і треба. Може покаються!... — і він пустив Антонову руку.

— Добре, якщо те слово до вас, брате, не торкається, — тихо відповів Антін. — Його ж я говорив не навмисне для когось одного в вашій церкві, а говорив для всіх. Найперше для себе, для кожної душі, яка тут була. Нам всім ще треба і треба каятися, а то охололи ми. Як церква Христова, ми переживаємо час застою, морозу, холодної мертвотности. І щоб позбутися того, щоб пробудитися, треба прийти ближче до Христа. Треба знову і знову вчитися від Нього, як жити правдивим християнським життям.

— А чого для мене? — подивився сердито Максим зовсім іншим поглядом.

— Для всіх, брате, — взяв його за плече Антін. — А в тому числі і для вас...

— Вони вже вам напевно щось розказали

про мене. Я знаю, знаю... — і Максим обернувся до дверей.

І так само, як він перед хвилиною пхався наперед, тепер робив ліктями дорогу назад. Антін хотів ще щось сказати, але Максим вже не слухав. У дверях поклав на голову капелюха.

**

Увечері в проводячого брата ще довго блимає в вікні світло. Воно освічує кілька облич біля столу, а між ними й Антонове обличчя. Він узавтра вранці їде до потягу, а тепер ще веде свою спокійну розмову з передовими братами місцевої церкви. Перед ним лежить відкрита Біблія, а на ній палець його правої руки. Він дивиться по всіх, і спокійно каже:

— Нічого, брати. Вам треба мати з Максимом багато терпеливості. Людина пропаща тоді, коли вона не бачить себе. Це велика небезпека для всіх нас. А Максим якраз стоїть на такій дорозі. До нього не стосується жодна проповідь, кожне слово, сказане в церкві, він відносить до інших. І це найбільша духовна недуга людини, але... Не забудьте, що йому ще є можливість повернутися до Бога. Вам треба тільки молитися за нього, не відкидати його, любити його, показати йому добре і любляче серце. Треба в житті бути йому прикладом, щобто не думати так, як він, не жити так, як він живе.

Усі мовчали, а Антін закрив Біблію. За вікном стояла ніч. Світло місяця падало на сад, на недалеку дорогу, на якій тепер нікого не було. Кругом стояла тиша, спокій. Серп місяця впірнув у хмари, а потім знову виплигнув, розкидаючи своє світло на дерева, на дорогу.

Другого дня Антін вертався додому. За горою віддалявся гудок потягу, а він ішов зеленими полями до свого хутора. Кругом нього гойдалися хвилі ланів. Він ішов і роздумував про все. Сердитий Максим стояв перед його очима, а уста

Його трохи тремтять від хвилювання. Це вперше Антін зустрів і таку людину, але він тим не зневіряється. Він знає, що жива людина не автомат, не машина. Різні характери, різні думання, але треба всіх терпіти, всіх зносити, бо це також входить в засяг його духовної праці. Були такі люди за днів Христа і за днів апостолів, будуть вони аж до кінця світу на землі.

Антін, роздумуючи, перейшов кладку, минув сінокоси і стежкою вийшов на гору. Звідти було видно його зеленого хутора.

СВІТЛО РІЗДВЯНОЇ НОЧІ

Кожного року, коли надворі впаде перший сніг, Петро згадує своє колишне найстрашніше Різдво. Зокрема тоді, як на його ялинці під вікном ляжуть клапті білого, м'якого снігу. Тоді Петро сідає біля вікна, кладе зажурену голову на руки і довго дивиться на ялинку, згадуючи тяжкий 1946 рік. Мороз малює на шибі квіти, потім скло заходить парою від його дихання, але він протирає те місце рукавом і їсть очима зелену ялинку за вікном, закусивши від болю уста... Кілька разів він уже хотів зрубати ялинку, викинути її геть, щоб не нагадувала йому страшного минулого, але за кожним фазом рука його з сокирою безвладно опускалася до землі і він не мав сміливості відбирати ялинці життя.

Так, це був дуже страшний для Петра рік. Війна щойно закінчилася, він одружився з своєю Надійкою і вона тепер ходила з першою дитиною. Надворі була зима, а їхній табір для втікачів стояв великою чорною плямою під густим ялинковим лісом у Вестфалії. Недалеко бараків дзюрчав струмок ніколи не замерзаючої води, а далі за ним тягнулися гори, покриті зеленими ялинками. Між тими горами Петро два роки працював в невеликій фабриці, тут він уперше зуст-

рівся з Надією, яку з багатьма дівчатами одного підвечора привезли грузовики і висипали на фабричному подвір'ї. Вони познайомилися, разом працювали, а коли кінчалася праця, ходили твердими стежками по густих зарослях, поміж наклоченими ялинками й снували погідні мрії про життя, яке прийде по закінченні війни.

Потім війна закінчилася. Їхня фабрика розбита. Там лежить купа цегли, різного заліза, а Петро з Надією мають маленьку кімнату в самому розі табору. Вікно їхнє виходить на галявину, а біля нього росте ялинка, яка простягає свої колючі гілки аж до самої рами. А коли з боку лісу дме вітер, ті гілки торкаються шиб і разом з вітром співають сумну монотонну пісню.

Прийшло Різдво. Вестфальські гори покрилися снігом, ніби помолодшали, повеселішали. Постійно гойдаються і шумлять. Щось розповідають одна одній і дивляться до захмареного неба. А новий сніг сиплеться і сиплеться. Він лягає на бараки, розпорошується по таборовому подвір'ї, накриває ялинки білими капелюхами. Десь за горами гуде дзвін.

Петро приніс відро води й поставив на застелену газетою дерев'яну скриньку, яка служила їм за лавку і стола. За стіною жили сусіди і там заплакала дитина. Надя подивилася на Петра й всміхнулася. Він узяв її за руку. Стали обое перед вікном і дивилися надвір. Ялинка, покрита клаптями білого снігу, махнула їм гілкою. Над нею пролетіла ворона. Петро зітхнув.

— Узавтра Різдво, може б я отак пішов до села за горою... Може щось випросив би, заміняв би за решту кави, — казав Петро, навіть не дивлячись на дружину.

— Я боюся лишатися сама, Петре, — поглядила його руку Надя, — а йти з тобою вже не зможу таким глибоким снігом.

І подивилася в його очі.

— Не бійся, Надійко, на самий Святий Вечір вони таки не прийдуть... А коли б приїхали, не йди на збори, сиди в кімнаті. А я баритися довго не буду.

І пішов. Деревина скидали на нього клапті снігу, небо насупилося, покрилося густими хмарами і безустанку сіяло легкими білими зірками. Дорога вела через ліс і перед ним лежали чийсь ще не засипані сліди. Вони розходилися на роздоріжжі в різні боки, а він пішов просто перед себе, грузнучи в м'якому снігу.

Під горою показалися перші хати знайомого німецького села. Ось тут криниця, там далі висока церква. Петро зайшов на одне подвір'я, зайшов на друге. Це вперше в житті він ходить і просить щось на Різдво, але знайомі з табору сюди ходили, то казали, що люди там добрі, можна щось випросити. І він переконався. Так, добрі. В одній хаті дали йому цілий великий шойно спечений хліб. В іншій дали пляшку молока, в іншій дали кусок м'яса і навіть кави від нього не захотіли брати. Кишені його були набиті чимось одним чи другим, а в руках ще й повна торба. Він сам дивувався, що сталося, що німці такі щедрі. Але згадав, що сьогодні ж Святий Вечір і цього вечора кожна людина намагається зробити комусь щось доброго.

По годинникові на сільській церкві Петро побачив, що він довше забарився, як треба. Тому вибрав коротшу дорогу до табору й пішов навпростець лугом поза густі кущі. Там слідів не було, вітер здухав сніг і йому добре йти по чорних грудках, які твердими головами виглядали з-під снігу. За лугом тягнувся ліс. Пройти треба буде молоді садки сосен, минути рівну поляну, а там і табір.

Петро йде снігом і в його серці так багато погідних думок. Настрій якийсь справді рідзвяний. Сніг, густі зелені ялинки, а в нього так ба-

гато продуктів. Картоплі в мішку стукають по плечах, в кишені плаща тяжить кусок м'яса. Петро йде, махає вітрові руками і думає про те, якою щасливою зустріне його Надя. На сьогодні в них немає в хаті ні кришинки хліба, навіть соли нема, учора зварили останню крупу. А тепер в них буде справжній багатий Святий Вечір. Він уже наперед думає, що треба з тих продуктів уділити щось для Авдія, воєнного каліки, що живе в сусідній кімнаті і не може піти, щоб випросити.

Нараз з-за дерев вибігла якась людина, потім друга, третя.. п'ята... Вони махають Петрові руками й стрімголов біжать в гущавину лісу. Петрове серце щось відчуло, завмерло і він кинувся перебігти їм дорогу.

— Що таке? — крикнув з усієї сили Петро, пізнавши своїх людей.

— Комісія!... Репатріяційна комісія!... — пролунало відгомоном по лісі.

Петра опалило вогнем. Він кинув мішка з картоплею й хлібом на сніг, а сам пустився бігти через поляну.

— Вернися, бо й тебе зловлять! — летіли за ним голоси, але Петро їх не слухав. Він біг перед себе, відкидав руками колючі галузки ялинок, ковтав падаючий сніг і біг, біг... Ось ще одна поляна, ще один схил гори, а там буде табір. Він чує ніби якийсь крик, галас, що мішається з вітром, а потім бачить знову людей, що біжать просто на нього.

— Вернися!... Вернися, бо зловлять!... — кидають вони йому, але Петро нічого не чує. Він також нічого не бачить, лише біжить вперед і вперед. Щоб як найскоріш... Що ж вона там робить? Дорога Надійка...

Брама до табору обернена до лісу і Петро впав на огорожу. Перед ним стояв той самий вартовий, якого він залишив уранці. На його руці відзнака польської поліції, над брамою також

розпливається в сивому тумані польський й англійський прапори. Петро кинувся до вартового:

— Що сталося? — і ковтнув слину.

— Сталося найгірше, друже, — подивився на нього із співчуттям вартовий.

— А що?

— Забрали декого... Твою Надю також...

— Куди?... Боже мій!... Куди?... — і побіг через подвір'я до свого бараку.

На коридорі перегородив йому дорогу сусід з десятої кімнати і схопив Петра за руку. Спочатку не міг вимовити слова, а потім казав невиразно, розгублено:

— Забрали... Вона боронилася, плакала, але її силою затягнули, кинувши до переповненого грузовика... Забрали... І повезли... От може з годину часу.

— А нащо ж ви дали, — бігав Петро коридором, не знаючи, що мав робити, що казати.

— Ми не давали... Просили, але нічого не могло. Вона ж... Ти знаєш звідти, а всі люди з України мусять вертатися додому. Нічого не може. Поліція наша безсила, комендант табору тут не має голосу. Вони приїхали з англійським військом, з кулеметами, озброєні в автомати... Ніби проти цілої армії.

Сусід ще щось казав, але Петро його не слухав. Він упав до своєї кімнати і став біля порога. Під стіною лежали пом'яті газети, якісь лахи, його старий капелюх. На долівці валялися порожні баньки з консерв, витрушена з матрасу брудна солома. Петро протер очі. А потім подивився кризь вікно. Там стояла ялинка, а на ній купці білого м'якого снігу.

Він кинувся на коридор, перебіг подвір'я і вибіг через браму на головну дорогу. Пустився бігти, але зачепився ногою за якийсь дріт і з усієї сили впав у сніг. Але зірвався знову на ноги. І біг перед себе, ковтаючи сніг. Вітер шарпав його

поли, кидав йому в обличчя снігом, але Петро біг і біг... Перед ним лежали ще не засипані снігом сліди тяжких коліс. Десь за горою гув дзвін. Там люди вже починали святкувати Різдво Христове.

А Петро звільнив ходу і тепер ішов поволі глибокими слідами від вантажних авт. Надворі темніло, також темно ставало в Петрових очах, було темно й холодно в його душі. Праворуч чорнів ліс, шуміли дерева, а ліворуч — засніжена рівнина поля. А Петро йде все далі й далі. Тримається дороги, насуває на вуха шапку й витирає очі.

Аж третього дня Петро вернувся до свого табору. Його оточили знайомі.

— Ну, що? — питалися разом.

— Нема, — розводив він руками, витираючи чоло. — Був по всіх переселенчих пунктах. Ніде немає... Всюди казали, що розшук нічого не може. Всі люди з України мусять добровільно чи примусово вертатися додому, бо вийшов такий жорстокий закон.

Під його очима лягли чорні плями, щоки запали, покрилися колючою щетиною.

— То ходи-но, щось поіси, — тягнули його за рукав добрі знайомі люди. — Не журися, Господь дасть і знайдеться... Ходи...

І Петро йшов до чужої кімнати, бо своєї вже не мав.

За два тижні польський табір під лісом зліквідували. Людей розвезли по інших таборах Вестфалії, а бараки розібрали.

**

Від того часу минуло якраз п'ять років. Петро живе на далекій чужині. Він має хату, має добру працю, має гроші, але справжнього життя не має. Зокрема, коли приходить Різдво, тоді він відчуває болючу самотність, довгими годинами сидить в своїй кімнаті, дивиться на високу ялинку, що росте біля його вікна і з болем душі згадує найстрашніше своє колишнє Різдво.

Сьогодні також Святий Вечір. Петро вирішив піти до тієї самотньої хатини, що стоїть між двома дуплавими вербами на самому краю міста. Щодня він проходить біля неї, йдучи до праці, а потім повертаючись додому. І щодня він бачить у вікні цієї хатини голівку невеликого хлопчика. Одного разу, коли Петро проходив, ця голівка мило всміхнулася до нього, а потім махнула рукою. І Петро махнув рукою, подивившись у вікно.

Другого дня він купив торбинку цукерків і, йдучи біля знайомої хатини, махнув маленькій голівці у вікні рукою і поклав на снігу цукерки. І таким чином зав'язав далеке знайомство з чієюсь дитиною, з якою досі навіть словом не перекинувся. Кожного дня лише всміхався до неї, кожного дня махнув рукою. А маленька голівка у вікні ніби навмисне чекала його. Коли він виходив з-за огорожі, вона тиснула до шиби своє личко і весело до нього всміхалася.

Сьогодні, коли Петро повертався додому, він як завжди, бачив у вікні голівку хлопця, але усмішки на його обличчі не було. Хлопчина махнув йому рукою, а другою рукою витер заплакані очі.

Петро вирішив зайти до незнайомої хати, постукати в двері, попросити в господарів дозволу познайомитися, спитати їхнього сина, чому це він такий зажурений, але від самих дверей вернувся. Що ж він казатиме? За чим приходить? І одежа ж на ньому заплямлена оливою, чоботи брудні з замерзлим болотом. І Петро пішов додому, навіть не оглядаючись. Під ногами рипів сніг.

Удома Петро, як і завжди, нікого не застав. Він сам, а з ним його стіни, його тривожні думки. За вікном запалилися перші вогні, радіо тихо співає колядок. Петро сидить біля свого вікна, підперши долонями голову. Він бачить ялинку, покриту клаптями снігу, бачить двох дітей, що

біжать вулицею з санчатами. Бачить колишній польський табір під лісом. Бачить свою кімнату в ньому. Бачить свою незабутню Надійку. Бачить... Все бачить якраз оце тепер... Воно тяжкою картиною проходить перед його очима, страшними спогадами лягає на зболіле серце. П'ять літ... П'ять літ... Довгих п'ять літ.

А потім встає. Натягає на вуха шапку, шукає за рукавицями і йде тією самою стежкою, якою завжди ходить. Поза кущі, біля пекарні, а там до самотньої хатини між двома вербами. Він вирішив таки піти. Якась сила його туди тягне. Хоче бачитися з батьком, з матір'ю хлопця, якого бачить щодня в маленькому вікні. І попросить батьків, щоб дали йому хлопця додому. Хоча на цей вечір. Він купить йому багато подарунків, а потім приведе їм назад. І розкаже, що він самотній, йому також хотілося б когось мати в своїй хаті хоча б на Святий Вечір...

Іде. Поставив ковчир плаща, рукою затулив від вітру праве вухо.

Маленька хата притулилася до одної верби й до другої. В її вікнах блимало світло. Петро постукав у двері. За стіною почувся якийсь шорох і він скинув шапку. Рипнули старі, поіржавлені завіси і на порозі стала старша вже жінка, тримаючи за руку знайомого Петрові хлопчика.

— Я, — хотів щось сказати Петро, але хлопець миттю схопив його за руку і потягнув до невеликої кімнати з одним тільки вікном.

— Ми знайомі з вашим хлопцем, — казав зніяковілий Петро, — але тільки отак, крізь вікно. Щодня я йду сюдою до праці і він махає мені рукою зо своєї хати. А сьогодні Святий Вечір і я прийшов привітати його з Різдом Христовим. І просити вас, якщо можна, дозвольте взяти його до себе. Хоча на один вечір. Я самотній, нікого не маю і мені буде приємно провести з ним цей вечір Різдва Христового.

— Не знаю, — знизала плечима незнайома жінка. — Це не наш хлопець, але ми сусіди. Його матір учора забрали до лікарні. Попекла собі при праці очі. Але на щастя не трагічно. Скоро буде вдома. Вона дуже бідна. Недавно приїхала з Європи. Отут і поселилася біля нас в отій кімнаті... А щодо хлопця, то мушу спитати чоловіка. Прощу отут почекати, — і вона вийшла за другі двері.

Хлопець тимчасом, тримаючи Петра за руку, вів його до стіни. Пильно дивився в його очі й казав:

— А оце моє ліжко... А це — мої книжки, які купила мені мама... Я дуже люблю книжки з малюнками...

— А де ж твій тато? — спитався Петро, розглядаючись по напівтемній кімнаті.

— А оце мій тато, — сказав хлопець якимось зажуреним несміливим голосом і потягнув Петра до другої стіни.

Біля маленького люстра на стіні висів невеликий портрет двох молодих людей. Петро глянув, голосно скрикнув і схопився за груди рукою. Хлопець кинувся до дверей, в яких стояла сусідка з незнайомим Петрові мужчиною.

— Що з вами? — підступив мужчина до Петра і поміг йому сісти на стілець. — Що з вами?

Але Петро нічого не міг промовити. Він миттю кинувся за двері і впірнув у темряві ночі. І біг засніженими вулицями, хапав устами повітря, ковтав дрібний сніг, що падав йому до уст. Когось зачепив на хіднику плечем, наткнувся на засніжену шопу з вибитими вікнами, а потім минав школу і біг далі й далі, майже нічого не пам'ятаючи. Перед ним довгий міст через замерзлу ріку, потім вулиці, високі доми, а він біжить і біжить. Лікарня вже недалеко, він бачить її за деревами і приспішує ходу.

У лікарні вбіг на довгий коридор, але якийсь

мужчина в білому халаті схопив його за рукава.

— Ви куди? — і подивився на нього суворим поглядом.

— Тут вона!... Моя дружина... Прошу!... Пустить!... — шарпався Петро.

— Вона якраз спить, — тихо сказав мужчина і пустив Петрову руку.

— А як з її очима? — питався Петро, витираючи піт.

— Очі здорові. За кілька днів піде додому. Попекла тільки трохи чоло.

— Але я хочу побачити... Пане докторе... Прошу, покажіть... Вона не знає, що я є тут. Ми п'ять років не бачилися. Ми... — і Петро сперся на стіну.

Лікар взяв його за руку, провів до кімнати і зачинив за собою двері. На білому ліжку лежала жінка з зав'язаними очима. Бліді її руки лежали на накритті, яке трохи підносилося від її рівномірного дихання.

Петро підступив до ліжка й поклав легку руку на чоло хворої. Хвора здригнулася. Вона схопила Петрову руку й голосно на всю кімнату скрикнула:

— Петро!... Мій Петро!... Як ти знав, що я тут?... Звідки ж ти прийшов? — і намагалася здійснити з очей пов'язку.

Але лікар стримав її руку.

— Ще не можна... Узавтра... Почекайте. Все буде гаразд.

А Петро зігнувся над хворою і плакав, ніби віднайдена дитина, яка довго була загубленою, а тепер знайшлася. Плакав від великого щастя.

— Петре, звідки ж ти прийшов? — тримаючись його руки, питала Надя.

— Живу тут у місті. Маю свою хату, маю працю, все маю... А звідки ти тут взялася?

— Це багато розповідати, дорогий Петре. Колись розповім... Утікла з транспорту й перехову-

валася в різних добрих людей. А два роки тому приїхала сюди. Івась народився ще в Німеччині. Ти його ще не бачив. Гарний хлопець... — і Надя тиснула Петрову руку до своїх грудей.

— А як ти, Надійко, пізнала, що це я? — дивився в її обличчя Петро.

— По руці, Петре... Знаю тепло твоєї руки. Не забула ще... О!... — і хвора притулила Петрову руку до своїх уст.

**

Того великого і Святого Вечора у Петровій хаті була справжня різдвяна радість. На ліжку спав його Івась, тримаючи в правій руці м'якого ведмедика. Біля нього лежала купа книжок з малюнками, купа різних різдвяних подарунків. В хаті темно, але Петро ще не йде спати. В його душі щось діється таке, чого він не може збагнути. Сьогодні він ще сам, а завтра приїде з лікарні Надійка. Якраз на Різдво. Найщасливіше Різдво в його житті. Боже, Боже! Що він має робити, як дякувати народженому Христові?

Дивився на сплячу дитину. Потім подивився у вікно. Там стояла велика ялинка, прикрита клаптями м'якого снігу. Небо засіялося зорями. Між ними найясніш сяє одна зоря, яка стоїть саме над сусідською хатою. Ніколи Петро чомусь її не помічав, а сьогодні побачив. Ясна різдвяна зоря. Вона миготіла, кліпала своїм світлом, ніби жива. І світло цієї різдвяної зорі падало скісним пасмом на подушку його Івася. Воно також падало різдвяним теплом на зболілу Петрову душу.

ЧУДО

Літній день поволі добігав свого кінця. Довгі тіні дерев лягали на запорошену дорогу, лягали також на блискуче озеро, яке розлилося недалеко дороги, сяючи золотом заходячого сонця.

Над самим озером стояв Нестор, лісний робітник, тримаючи в руці пом'ятого свого кашкетка. Біля нього лежала на траві пилка, а трохи далі — застромлена в пень сокира.

Нестор дивився на далеке заходяче сонце і думав про свою дружину, про своїх дітей, про свою хату. Сьогодні субота, дружина, мабуть саме попрятала в хаті і пішла з дітьми на богослуження. Нестор знав, що вони там помоляться і за нього, за свого батька. Він це відчуває, а тому в нього на серці так погідно, так приємно на душі. Він сходить до самої води, стає обличчям до тихих блискучих хвиль і молиться також. Озеро хлюпочеться до берега, співає свою передвечірню пісню, а сонце кладе на нього тіні дерев.

Потім він бере сокиру, застромлює за пояса, пилку перекладає через плече і йде поволі поміж деревами на гору. Навколо нього лежить глибока тиша, він тільки чує свої власні кроки.

На широкій прогалині розтягнулися двома рядами дерев'яні бараки лісних робітників. Над

ними берези посхиляли своє віття, а з круглих коминів, пороблених з бляхи, снується догори дим.

Нестор не йде до головної брами, а обходить бараки від гори. Там росте багато квіток і полуниць. Тут також у п'ятому бараці його затишна кімната з ліжком, двома кріслами і столом. Більше йому й нічого не треба. Він любить побути в своїй кімнаті, відчинити навстіж вікно до лісу, читати книжку, думати, вдихати здоровими грудьми повітря, сповнене запахом живиці.

Але сьогодні, поки він матиме таку приємність, йому ще треба йти до загальної кухні на вечерю. А там так багато робітників. І які ж порожні їхні розмови, які беззмістовні і тяжкі їхні слова! Через це Нестор сідає в самому куті, швидко їсть свою вечерю, а потім швидко йде до своєї затишної кімнати. Вже не довго, за кілька тижнів кінчається його умова праці і він поїде додому. Але покищо треба дещо перетерпіти, навіть зазнати кривди, зневаги, насмішок. Але потім він поїде назад додому, матиме зароблений гріш, купить дещо дітям, дружині, викинчить хату, зробить ще дещо необхідне при господарці.

Сьогодні Нестор також зайняв у куті своє щоденне крісло і налив до чашки молока. В столовій було гамірно, ніби на торговиці. Під стінами стояли столики, а біля них посхилялися веселі робітники. Поміж ними кружляють килишки з горілкою, великі скляні куфлі з пивом. Над їхніми розкуйовдженими головами пливають клубки сивого цигаркового диму, в якому блимає чуть помітна електрична лямпочка. Біля недалекого столика гомоніла найбільш голосна група.

— О, вже прийшов. Спитайся його, він отам сидить, — чувся захриплий чоловічий голос.

Розкуйовджена голова повернулася до Нестора.

— Ей, ти, апостол, — розлігся п'яний голос,

заглушуючи весь гамір. — Ти оце нам поясни... Розумієш? Поясни, як це сталося, що Христос перемінив був колись воду на вино?... Га? Скажи. А може б ти таке чудо міг зробити?.

В столовій затихли всі голоси. Було тільки чути шипіння чайника на печі.

— А якщо не на вино, то може б ти отак перемінив воду хоч на пиво? — розлігся інший п'яний голос. — Оце було б чудо, коли б отак кілька бочок води обернулося на пиво!... То було б!

Нестор мовчав, хоча і знав, що ті слова спрямовані до нього.

— Ну, чого ж ти набрав води до уст? Скажи. Ти ж сам нам про те колись читав з Євангелії. Пригадуєш, там у лісі? То ж подумай, яке б це було весілля, коли б отак твій Христос прийшов та й зробив нам з води кілька відер пива? Що?...

— Ну, Несторе, що ти думаєш на це? Ха, ха, ха! — летіли з диму п'яні голоси.

Нестор допив своє молоко, лишив недоїжену вечерю і відсунув від себе крісло, щоб вийти до дверей. Йому хотілося відійти від такого товариства, піти самому до лісу, над озеро, відпочити думками, побути на самоті, щоб хоча проти святої неділі не бачити тієї п'яної юрби.

Але одна розкуйовджена голова заступила йому дорогу.

— Ну і що, боїшся? — сказала голова, дишучи цигарковим димом. — Ти ж такий герой, то скажи їм.

Нестор відійшов за свій стіл і став під стіною, випроставшись на весь свій ріст. Він був високий, з густим чорним волоссям, з твердими мускулами на руках. Він би порозкидав оте все сміття, коли б хотів, потовк би на їхніх головах оті порохняві столи і крісла, але він не належав до забіяк і авантюристів, він був християнином. Тому стояв під стіною і з співчуттям та жалем дивився на своїх друзів по праці, які на його очах пропи-

вали все те, що за весь тиждень заробили. Як багато він говорив з кожним з них окремо, але все це нічого не помагало. Всі його слова були на вітер, ніби горох об стіну.

— Ну, чого ж ти мовчиш? Скажи нам, як це так сталося, щоб з води було вино?

— Того я не знаю, — сказав голосно Нестор, ковтнувши слину.

— А що ж ти знаєш? — знову почулося кілька голосів разом.

— Я можу вам розказати про інше чудо. І це чудо я знаю, як сталося, — повів Нестор по широкій кімнаті очима.

— Ану, ану, скажи! — впали голоси в темряві.

— Не треба, не треба! — крикнув хтось під стіною, де стояла піч.

— А чому не послухати? Нехай каже, — перебив того інший сильніший голос.

— А яке ж це чудо? Про що воно? — спитався ще чийсь голос в темному куті.

І тепер всі чекали.

Нестор кашельнув і поклав кашкета на кінці столу. Подивився ще раз по кімнаті. Заходяче сонце кинуло крізь відчинене вікно жмут світла, яке розпівлося в сивому цигарковому димі. Нестор не знав, як почати. А заля чекала. З-за кожного стола на нього дивилося кілька пар напівп'яних очей.

— Я можу розказати вам про чудо, коли Христос замінив вино на хліб, — впали між слухачів тверді Несторові слова.

— Ого!... То це справді чудо. Такого ми ще ніколи не чули, — почувлися зо всіх боків голоси.

— Ану скажи!

— Хліб нам не дуже потрібний, але кажи...

— Але щоб це була правда, — летіло від кожного столу, з кожного кута.

Нестор відчув приплив якоїсь сили. Він ніколи не був за катедрою в своїй церкві, ніколи не

виступав ніде публічно з якоюбудь мовою, але тепер побачив, що така хвилина прийшла. Він шукав потрібних слів, а блискучі очі п'яних робітників з темряви їли його цікавістю.

— Ну то кажи, кажи. Чого думаєш? — неслося з усіх кінців просторої столової.

І Нестор почав, посиливши голос:

— Колись я був такий самий, як ви всі отут, — казав він. — Як ти Петре, ти Василю, ти Дмитре, але моє положення було трагічніше, ніж ваше. Ви самотні, хлопці, а я вже був одружений, у нас було двоє малих дітей. І я страшенно пив. Бувало все, що заробляв за тиждень, я за один вечір пропивав. Отримавши плату, я не йшов з нею додому, але йшов до коршми. Часто моя дружина з дітьми стояли під коршмою на вулиці, чекаючи мене. Коли ж я виходив з коршми, в мене часто не було вже й гроша. Потім мене викинули з праці, господар коршми не впускав мене до середини, то я стояв на сходах, жадний понюхати запах пива, що вилітав з-за дверей. Я ходив обдертий, голодний, знищений і такими були мої діти, моя дружина. В нашій хаті не було жодних меблів, не було посуду, бо я все побив, повертаючись бувало з коршми. Це було тяжке, прокляте життя. Але... — і Нестор спинився, витираючи рукавом чоло.

В столовій постала така тиша, що було чути, як до вікна билася втомлена муха. Хлопці поклали на попельнички недокурки, де вони давно погасли. Дим розплився, втиснувся в стіни, в людські куфайки. Електрична лампка блимнула яснішим світлом.

— Кажи, кажи далі — почувся з найдалшого кута одинокий голос.

І Нестор казав:

— Були часи, хлопці мої, що я шукав, як би то позбутися того життя. Думав про самогубство

і воно було б прийшло, коли б не Христос. А Він краз тоді прийшов до нашого села.

— Хто, Сам Христос? — обірвав хтось Несторову мову.

— Ні, не Сам Христос, — вів далі Нестор. — Він прийшов у виді Свого слуги. Прийшов місіонер і проповідував у нас Євангелію.

— Отак і кажи, — зітхнув хтось на всю столову.

— Я не вірив тоді в Бога так само, як дехто з вас, але я пішов послухати місіонера. І того самого вечора я переконався, що Бог є, що Христос може зробити ще більше чудо, ніж було те, коли Він замінив воду на вино. І таке чудо сталося. Воно сталося зо мною, воно може статися з кожним з вас, якщо ви приймете до свого серця Христа. Я колись не міг ні одного дня бути без алкоголю, він пройшов усе моє єство, знівечив мою душу, моє тіло, моє здоров'я. Я ходив під двері коршми, щоб хоча почути запах алкоголю, а тепер ви можете навколо мене поставити цілі бочки найдорожчого вина, і воно для мене чуже, далеке. То, скажіть, хіба це не чудо?... Хіба може таке зробити людина, наука або щось інше? Ні, не може, кажу вам, що не може. Я знаю одного учителя, який казав, що дав би кому-будь велику суму грошей, коли б хтось зробив таке, щоб він перестав пити, курити. Але такого людина своєю силою зробити не може. Тут треба, щоб сталося чудо...

— Так, але ти ж казав, що Христос перемінив вино на хліб? — почувся із гурту голос.

— Так, перемінив, — вів далі Нестор. — Колись у мене в хаті не було хліба, бо я кожен запрацьований гріш віддавав на алкоголь. Моя родина не мала одежі, бо я все пропивав. Ми не мали меблів, не мали своєї хати, нічого не мали. Все пішло на вино, на пиво, все забрала коршма. Але коли я прийшов до Христа, Він зробив зо

мною велике чудо. Те вино, що я колись пив, Він перемінив на хліб, пиво, в якому я кохався, перемінив на одягу для моєї родини, на взуття моїм босим дітям, перемінив на наш добробут. Оце і є те чудо, про яке ви казали розповісти вам, — і Нестор закінчив. Він витер чоло хустиною і сміливо дивився перед себе на своїх співробітників.

В столовій ніхто не ворухнувся. Ніде не брязнула тарілка, ніхто не кашельнув. А Нестор стояв під стіною, не знаючи, чи сідати, чи виходити. Він уперше в житті оце виступив публічно, але він відчув, що мова його була подібна до проповіді. І все це так склалося несподівано, раптово, що він навіть не може пояснити, як воно до того прийшло.

Він узяв кашкета до рук. Хтось рипнув дверима і вийшов надвір. А Нестор ще раз поглянув по своїх слухачах і сказав:

— І кожен з вас, дорогі мої друзі, може пережити таке чудо, яке сталося зо мною. І тоді ви будете найщасливішими людьми на світі, новими. Треба тільки прийти до Христа, віддати Йому своє серце, своє життя. Він любить кожного з вас і готовий вас простити і до Себе прийняти. І зробити з вами таке саме чудо, як Він зробив зо мною, — закінчив Нестор.

Йому ніхто не сказав ні слова. Хтось тільки голосно зітхнув, хтось кашельнув, десь брязькнула чашка.

Нестор вийшов надвір, тримаючи в руках кашкета. В бараках блимало світло, але в вікні його кімнати було темно. Йому не хотілося туди йти. Взавтра неділя, праці немає, то можна ще побути надворі, — і він пішов стежкою до лісу. Навколо нього стояли стрункі дерева, берези гойдали довгими косами, осини тріпотіли круглими листочками. А над лісом стояв теплий літній вечір. За горою гасли останні проміння сонця, небо засівалося зорями.

Нестор став над самим озером. В його поверхні відбивалося склепіння неба разом з верхів'ям дерев. Десь хлюпнула риба, в прибережній лепесі запищав цвіркун. Нестор сідає на камінь і дістає рукою воду. Вона стікає по його пальцях, сяючи краплями срібла. А потім він стає на камені і дивиться до зоряного неба, дивиться на рівне плесо озера. Там гойдається його невиразна тінь. Нестор згадує дім, родину, згадує свою сьогоднішню промову, і згадує, що оце сьогодні якраз п'ять років, коли Господь зробив над ним таке велике чудо. Так, якраз п'ять років... Як швидко вони промайнули. Можливо, що був би навіть не згадав про це, коли б не те, що сталося в столовій. А так... Пригадалося все. Далеке, минуле.

Він дивиться до зір. Чує щасливе тепло на своїй душі, відчуває на очах вологість. Тиха молитва вдячності знову і знову лине з його серця і з його уст до зоряного неба... Деревя виструнчилися і заслухалися в тишу вечора. А Несторові здається, що вони говорять до нього живою людською мовою, що вони так само, як і він, розуміють оцю благословенну вечірню тишу.

ПОХОРОНИ

Від того часу, коли проповідник Панасенко працює в своїй новій громаді, сьогодні вже п'ятий тут похорон. На всіх таких похоронах він повинен сказати відповідне слово, розділити смуток з членами родини покійного, разом з ними переболіти горе і розлуку. І все це він виконує щиро, сумлінно, так як він і обіцяв перед Богом, коли вперше йшов на місійну працю. Інколи йому тяжко виконувати всі ці обітниці, але він намагається виконати їх в міру своїх спроможностей.

Сьогодні також в громаді похорон. Брат Доментій відійшов до вічності дуже швидко й несподівано. Залишив свою гарну господарку, багато недокінчених робіт, залишив родину й церкву. На похороні була сила народу, гарна погода. З цвинтару всі повернулися до молитовного дому, де ще довго сиділи біля застелених столів, згадуючи добрим словом свого брата Доментія, а також інших тих, чії могили вони сьогодні бачили. Як швидко вони всі повідходили, деякі навіть не натішилися своїм життям. Працювали й працювали. А вітер завжди був у вічі. Тяжке це земне життя. Ще не скінчився один якийсь клопіт, а тут, дивись, вже другий виринає, ніби чорна хмара з-за гори. І так завжди, безупинно, поки люди на живе на світі.

За вікном молитовного дому шумлять старі дуби і липи. Вони досягають своїм гіллям аж до вікна, торкаючись шиб зеленим листям. Під деревами стоять люди. Там і диякон церкви, брат Фадей, там і голова церковної ради, брат Данило. В них є про багато чого говорити, бо ж церква їхня велика, постають непередбачені проблеми, всякі бажані й небажані питання. Звичайно, як це завжди буває між живими людьми. Коли ж помирають, тоді й проблем не буде. Лежатимуть поруч себе, а навколо них буде тихо-тихо... Лише вітер шепотітиме з деревами, які будуть рости на цвинтарі.

До гурту став і Матвій, близький родич покійного Доментія. Він засумований, а невдоволене чимось обличчя робить його ще більш зажуреним. Потягнувши за рукава диякона Фадея, він тихо сказав:

— Чи ти щось зауважив сьогодні в проповіді нашого проповідника?

— Ні, не зауважив нічого, — відповів Фадей, відчуваючи в Матвієвому тоні скаргу.

— То дуже шкода, — вів далі Матвій. — Може ти не цікавився і не слухав, але я добре зважив усі сказані слова.

— Ну і що? — спокійно спитався Фадей.

— А те, що наш покійний брат таки заслужив в своїй церкві на кращу проповідь, — твердо сказав Матвій, переступаючи з ноги на ногу. — Все ж таки він старий віруючий, регулярно відвідував богослуження, жертвував там, де треба, на Боже діло. І щоб ми його такою проповіддю попросили, то це таки не годиться, — і Матвій вимовив останні слова трохи голосніше.

Фадей взяв його за руку й потягнув до себе.

— Ходім-но, брате, набік. От сюди, за молитовний дім. Тут незручно про все говорити. — І вони відійшли й присіли на дерев'яних колодах.

— А тепер скажи мені виразніше, про що

тобі ходить, бо я нічого не можу збагнути? — спитався Фадей.

— Я вже тобі казав, — подивився Матвій невдоволеними очима. — На мою думку похоронна проповідь повинна бути трохи довшою, сердечнішою. А то люди навіть не знали, що той покійний зробив, яке було його життя, які заслуги, які...

— Брате Матвію, — перебив йому Фадей, — а ти мені ось найперше скажи, для кого виголошується на похороні проповідь? Га, скажи? Чи для того, що помер, чи для тих, що ще залишаються живими на цій землі? Скажи?

— Та це відомо, що покійникові проповідь уже непотрібна, але все ж таки треба щось про нього сказати. Бо це ж останнє його богослуження, остання йому проповідь, — сказав Матвій.

— Ні, брате! Це не так, як ти думаєш, — вів Фадей. — Похорон є звичайним собі похоронним актом, коли тіло людини, згідно Писання, повинно бути віддане землі, з якої воно взяте. Але ми, віруючі, виконуємо при тому деякий обряд, щоб мати нагоду засвідчити про Христа тим людям, які ще Його не знають. Щоб і вони були готові до вічності. І для тих людей брат-проповідник сказав чудову проповідь. Треба тільки молитися, щоб Господь поблагословив посіяне слово і щоб воно принесло добрий овоч. Оце саме найголовніше на наших похоронах. А про те, що покійний зробив, то не треба й казати. Це бачить Бог, а також бачили люди.

— Та я... — пробував перебити Матвій, але Фадей поклав на його плече руку і той обірвав слово.

— Проповідь на похороні також потрібна нам, віруючим, яких дорога ще не закінчилася. Бо на похороні більше, ніж на яких інших зборах слово повинно торкатися наших сердець. Воно повинно нам найяскравіше показати, що життя наше дуже коротке. Воно, ніби пара,

ніби квітка. Сьогодні є, а взавтра нема. Повіє вітер і з нього й сліду не лишається. Купа свіжої землі і вінки, які швидко посохнуть і розвіються. А брат-проповідник і про це говорив. То, скажи, чого ще треба?

— Воно так, але... — і Матвій не закінчив. До них підійшов брат Данило, голова церковної ради. Матвій трохи почервонів і пішов на дорогу. А Данило підсунувся ближче до Фадея й сказав:

— Трохи недобре.

— З чим? — поглянув на нього Фадей.

— Та ось цей наш Матвій чомусь ніяк не хоче заспокоїтися. Сказав одному, сказав другому, а тепер між членами щось таке. Знаєш, ніби то проповідь на похороні була не така, яку б він був хотів. І то таки справді той Матвій. Завжди чогось шукає, постійно невдоволений.

— Нічого, брате, — спокійно сказав Фадей, вислухавши Данила. — Те саме він і мені казав. Нехай собі каже. Добре тільки, щоб воно не дійшло до проповідника. А з Матвієм треба по-братньому поговорити. З характеру він людина таки добра, щира, але ось інколи такий гарячий. Скаже якесь слово, а потім сказаного і не впіймаєш. А ми з ним говоритимемо. Мені здається, що проповідь була дуже добра. Глибока. Закликаюча. Якраз така, якої треба і Матвієві, і всім нам. Зокрема вона добра для багатьох людей на похороні, які ще не спасені. А це найголовніше.

— Я також так думаю, — потвердив Данило. — Господь забрав його до Себе, а нам не личить мати якесь непорозуміння з похорону покійного. Треба самим готуватися до відходу, бо кожного з нас чекає таке саме, — закінчив Данило.

— Але з братом Матвієм треба поговорити, — сказав Фадей. — А то він і далі може комусь таке сказати, а люди, як звичайно — люди. Той скаже одне, той друге і в церкві може бути смута.

А тому треба покликати Матвія, в любові сказати йому, а він це зрозуміє.

— Добре, — погодився Данило, — скажи, коли, то я скличу церковну раду.

— Я думаю на другу суботу, — зітхнув Фадей. — Тоді якраз не буде вдома проповідника, бо не треба, щоб він про таке знав. Ми самі полагалимо справу. Треба тільки покликати не саму раду, а ще кількох братів. Савку, Василя, Гордія... Ми і так повинні мати вже наради, бо ось і свято жнив незабаром буде, і треба про нього щось говорити.

— А як ти думаєш про брата Ларівона з хутора? — спитався Данило.

— Добре, я й забувся, — поспішив Фадей. — Ларівонові краще переказати, щоб прийшов. Він завжди має добре слово, християнську пораду.

І на тому коротка нарада Фадея з Данилом на колодках біля молитовного дому була закінчена. Літній день хилився до вечора. Люди розходилися і широке подвір'я біля молитовного дому опорожнювалося. Підводи виїздили на дорогу. Коні тріпали хвостами, обганяючись від мух.

Фадей їхав додому майже останнім. Його віз голосно тарахкотів по твердій битій дорозі. З обох боків дороги тягнулися поля. На них цвіла конюшина, а вітер кидав в Фадееве обличчя чудові її пахощі. Фадей згадав покійного брата Доментія, що так несподівано відійшов від них. І мимоволі подивився догори. Там були клапті білих хмар, а між ними голубинь неба. Фадей знав, що там десь високо-високо є місце вічного відпочинку. Яке воно — ніхто не знає. Де воно — також ніхто не знає, але не бачило того око, не чуло вуха, що Бог приготував для Своїх дітей. Від свідомості того Фадееві так приємно на серці. Через це він завжди готовий до відходу, бо що значить з вічністю оце коротке й тяжке земне життя?

Коні йдуть поволі, нога за ногою, махаючи довгими хвостами. Ось уже й міст через річку. Колеса рівно стукотять по дошках, а з води динше холодом і запахом лепехи. На греблі виструнчилися високі тополі. В їхній зелені крячуть галки. Над річкою літають ластівки, торкаючись крильми води.

Фадей віз повернув на завороті за кущами і вкотився крізь відчинені ворота на просторе подвір'я. Це було його обійстя.

А в суботу під вечір Фадей знову був в молитовному домі. В маленькій бічній кімнаті навколо столу вже сиділи брати: Савка, Дмитро, Матвій, а між ними Данило, голова церковної ради. Збоку, похилившись на лікоть, сидів брат Ларівон. В кімнаті напів темно, бо гілля дерев затуляє сонце. Вікно навстіж відчинене і до середини прилітає запах живиці, спів якоїсь пташки. Фадей присів на ослоні біля самих дверей. Між зібраними членами церковної ради стояла тиша. Але її за хвилину порушив брат Данило.

— Брати, — казав він якимсь непевно, — ми найперше помолимося, а перед тим брат Ларівон прочитає щось з Божого слова, — і він сів.

А по молитві Данило знову поволі встає й обводить усіх пильними очима, затримуючись найбільше чомусь на Матвієві, що спокійно сидить під стіною. А потім, кашельнувши, сміливо сказав:

— У нас сьогодні, дорогі брати, надзвичайне засідання церковної ради. Для цього ми покликали деякого з братів, що до ради не належать. Є в нас деякі справи поговорити, а зокрема про те, що зайшло від похорону брата Доментія. Мені неприємно про це згадувати, але брати вирішили, щоб ми цю справу обговорили. А це те, що пустив між членами брат наш Матвій. Ніби то похоронна проповідь була не така, ніби щось ще іншого. Тому добре тобі, брате Матвію, сказати

це нам, старшим братам церкви. І ми про це можемо поговорити. А якщо треба, то й скажемо нашому братові-проповідникові. Але ось так в любові, в спокою.

Всі подивилися на Матвія. А він витер уста хустинкою й голосно відповів:

— Так, я казав декому. І всім вам ось тут кажу, що похоронна проповідь повинна бути трохи довшою, і щоб в ній було сказано щось про самого покійного. Про те, що він зробив. І то не тільки на останньому похороні, але й на попередніх. Нічого про саме життя того, що відійшов, а звичайна собі проповідь. Про це я вже давно хотів говорити, але не було нагоди. А тепер кажу.

Данило похилив голову на руки. Подивився по присутніх, ніби шукаючи в них відповіді. А Матвій засовгався на своєму ослоні і чекав. Чекали також інші. Чомусь ніхто не наважувався взяти слово, не знаючи, як до нього підійти. Данило подивився на Ларівона. Той встав за столом, затуляючи собою вікно. В одній руці в нього Біблія, а друга сперта на ріг столу.

— Мені хотілося б знати, що думають інші брати про це, що сказав брат Матвій, — і він подивився по всіх.

— Проповідь була добра, духовна і глибока, — відізався Фадей.

— Певне, що добра, — сказало нараз кілька голосів.

— Для вас може й добра, але я хотів би, щоб на моему похороні була краща, — засовгався на своєму ослоні Матвій.

Ларівон всміхнувся й опустив наниз очі. А по хвилині голосно сказав, дивлячись просто на Матвія:

— Знаєш, брате, якщо ти хочеш для себе такої доброї похоронної проповіді, то треба найперше на неї заробити своїм життям, — і на хвилину замовчав, але зараз же вів далі:

— Добре, що ми зібралися, бо я Матвієву скаргу також чув. Треба, щоб вона не дійшла до проповідника. Треба її ось тут належно розглянути. Але скажу вам, брати, щиро, що мені дуже жаль отих наших бідних проповідників. Це дуже тяжка праця, бо ж вони ніяк не можуть догодити людям. Один хоче те, інший те. А проповідникові, наприклад, дуже легко говорити проповідь чи наставлення батькам при народженні дитини. Це маленьке життя щойно народилося. Перед ним ще не пройдена дорога. Проповідникові легко знайти текста в Біблії, на якому він може побудувати свою проповідь для того дитяти, а також для батьків, бо дитина ще нічого не розуміє. Тому й при народженні людини, проповідь її не торкається, і це саме при її смерті. Вона направлена для тих, хто спроможний її прийняти. Те саме при шлюбі людини. Трохи життя молоді люди прожили, але ще більша половина життя лежить перед ними. Вони можуть те життя пройти щасливо або нещасливо. Залежатиме від них. А тому проповідникові тут є що сказати. Як багато він може знайти чудових текстів у Біблії! Як багато він може знайти в Писанні прикладів! — і Ларівон витер рукавом чоло. А за хвилину вів далі:

— Але зо смертю людини, брати, справа інша. Тут вже прожите все життя. Закрилася остання сторінка книги. Поставлена крапка. Кінець. Всьому кінець. Людина вже не може зробити нічого доброго, нічого злого. Все зроблене запечатане печаттю, завершене. І, скажімо, якщо ось була така людина, що тільки називалася віруючою, тільки ходила до церкви, але жодної користі з неї не було ні Богові, ні людям, то скажіть... Скажіть, прошу, яку проповідь над її могилою має говорити проповідник? Де в Біблії він має знайти для неї відповідного текста? Чи він казатиме, що блаженні ті, що в Господі вмирають? Чи буде казати, що коли зруйнується оцей мешкаль-

ний намет, то ми маємо будівлю від Бога на небі, — дім нерукотворний та вічний? Так, цей текст дуже влучний для похоронної проповіді, але до цієї покійної людини він не підходить, просто ніяк не пасує. Бо ця людина не думала про ту нерукотворну будівлю, вона дбала тільки про свого земного намета. Для цього намета вона працювала все своє життя. І ми тоді ставимо нашого проповідника в дуже тяжке положення. Він за життя не мав з нами ніколи спокою, а тут ще й по смерті мусить сушити голову, що то над нами проповідувати. Тому облекшім нашому братові-проповідникові життя так, щоб він над нашою могилою міг спокійно відкрити святу книгу і на любий текст сказати відповідне слово. Заслужимо на це нашим життям, нашим поведженням...

Ларівон відкрив Біблію, але не читав звідти нічого. Фадей підвівся щось сказати, але Ларівон злегка кивнув йому головою і говорив далі:

— Я вже кінчаю, брати. Пробачте, що затягнув мову. Я довго над цим питанням думав, але не було нагоди ніде його порушити. Але коли брат Матвій сказав таку заувагу, то я висловив оці свої думки. Хочу вам тільки сказати, що я не думаю так про покійного нашого брата Доментія та про інших наших членів, яких ми відправили на вічний спочинок. Всі вони, слава Богу, достойно прожили своє життя. Тепер вони у Господа і до них наші проповіді, наші наради, наша праця не стосуються. Все це, що я сказав, стосується мене і кожного з вас тут присутніх. Живімо так, щоб бути корисним один для одного, а найбільше для нашого Господа. Живімо так, щоб проповідник колись не потребував кривити своїм сумлінням, кажучи про нас щось доброго, коли воно зовсім так не було. Бо скажу вам, і ви самі те знаєте, щоб про нас виголосилися найкращі промови, щоб люди нам склали цілі оди, піднесли нас і наші заслуги під небеса, але над усім цим

ставить свою оцінку Господь. Якщо ми йдемо до Нього з порожніми руками, тоді порожні над нами найкращі проповіді. Найвеличніші похорони тоді ніщо. Станьмо перед Господа з плодами, з достойно прожитим життям. Бо воно таке коротке. Таке мізерне, таке турботливе. Але за гробом є вічність. Дивімося туди, поки ще пливе човен нашого життя, поки ще не закрилася наша книга. Потім буде пізно. Так, пізно... І пам'ятаймо, що на наш похорон прийдуть невіруючі люди. Проповідник забажає про нас щось доброго сказати, а вони тільки головами киватимуть. Вони бачили наше життя зовсім не таким, як проповідникові слова. Ви розумієте?... Треба жити так, щоб за життя бути Христовим світлом, щоб також наша смерть була для прославлення Господа.

І Ларівон сів, поправляючи ковніра сорочки. В кімнаті стояла тиша. Ніхто чомусь не смів її порушити. Лише за хвилину Данило встав і сказав:

— Може ще хтось з братів візьме слово?

Але ніхто не обізвався. Лише вітер за вікном гоїдав деревами, які злегка шуміли.

Матвій відсунув ослона під стіну і вийшов наперед. По його обличчі текли сльози. Він подав руку Данилові, потім Фадееві, Ларівонові і всім іншим присутнім. І дрижачими устами тихо казав:

— Простіть, брати. Я винен, що таке казав. Допустив зло до серця і тепер дуже того жалію. Простіть... Якщо треба, я піду до брата-проповідника і перепрошу його. Я...

— Не треба йти, Матвію, не треба. Нехай він про це й не знає. Ми все сховаємо ось тут. Перед Богом. Нехай Він усім нам простить, — казав Данило тремтячим голосом, тримаючи Матвія за шию.

Сонце кидало крізь вікно своє проміння до маленької кімнати молитовного дому, що стояв

між високими деревами. Це проміння освітлювало похилені над столом голови кільканадцятьох членів місцевої громади, що стояли на коліннях. Їхні молитви здіймалися на крилах віри до Божого престолу, і кожен з тих, що молилися, мав тільки одне бажання: жити так, щоб життя його було миле Богові і корисне людям.

ВІДПАВШІ

Біля молитовного дому повно підвід. Вони вимощені соломою, застелені ряднами, ніби на весілля. Але це не весілля. Це прощальне зібрання для брата Грицька. Тому підвід багато, бо віруючі з'їхалися зо всіх довколишніх сіл, щоб попрощати свого брата в далеку дорогу. Вози стоять довгим рядком під чіхратими липами, а біля них, обернені головами до драбин, стоять коні. Вони жують свіжу конюшину і махають довгими хвостами, обганяючись від мух. З-за воріт їдуть нові підводи. З Башук, з Татаринців, з Михайлівки. Колеса стукотять по твердій дорозі, повертають під липи, займаючи порожні ще місця.

А в молитовному домі вже розпочалося зібрання. Голосна пісня рветься крізь вікна, падає на липи, на сад. Там вже повно людей. Двері відкриті навстіж, з дороги видно стіл, що стоїть на підвищенні в молитовному домі. За столом сидять старші брати зо всіх сусідніх сіл, а поміж ними і Грицько. Досі він завжди сидів на останній лавці біля порога, а сьогодні його посадили на підвищенні. За столом. А як же!... І очі всіх людей тепер скеровані на нього. Це його свято. Його прощальне зібрання. Тому він зажурений, поважний. Увесь час виймає з кишені хустинку і

витирає нею спітніле чоло. Ковтає слину, збирає всі сили, щоб не розгубитися, не показати сліз. Для нього це не дуже важко. Він — мужчина і має тверді нерви. Але Ксенька, його дружина, що сидить оподалік між жінками, ввесь час хлипає вголос.

На подвір'я в'їжджають нові підводи. Грицько бачить їх крізь вікно і серце його ще більш болить. Досі він навіть не знав, що має так багато друзів, братів і сестер у Христі. Можливо, що інколи не доцінював їх, жив з ними отак, як з усіма людьми, але тепер вони для нього всі такі дорогі, такі близькі.

Люди заповнюють молитовного дома до останнього місця. Вони стають в сінях, під вікнами. І всі їдять очима свого Грицька. Всі засмучені, в багатьох на очах сльози. А Ксенька знову починає плакати вголос. Грицько здаля робить їй рукою знака, щоб вона заспокоїлася, але Ксенька його ніби й не бачить.

Олекса, пресвітер громади, запропонував нову пісню, яка своєю голосною мелодією покрила всі зітхання.

А коли пісня стихла, він став за столом і подивився на зібраних людей. Злегка кашельнув, поклав перед собою відкриту Біблію. І, зібравши всю силу, сказав:

— Дорогі брати та сестри! Ми всі зійшлися на цьому місці для особливого свята, щоб попрощати в далеку дорогу дорогих наших брата Грицька і сестру Ксеньку. Досі ми всі разом жили, разом пізнали Господа, разом отут в своєму рідному селі служили Йому. Але тепер дороги наші розходяться. Брат Грицько їде з дружиною до Канади, а ми всі залишаємося тут. Хто знає, може вже не побачимося на цій землі... Може... Дорога їхня далека. Але Господь... — і Олекса обірвав мову. Стояв за столом, шукав чогось в Біблії, а руки його помітно дрижали.

Але за хвилину він знайшов в собі знову трохи мужности, відкрив Біблію, де було перекладено стеблом, і говорив:

— З братом Грицьком ми подорожували по селлах, проповідували Євангелію і я маю велику надію, що він і там, на далекій чужині, буде таким самим ревним, щирим, відданим для Господа. А Господь оце й каже, — Олекса підніс над столом Біблію: — Коли я піду хоча б навіть долиною темряви, то не буду боятися злого, бо Ти при мені! Твоя палиця і підпора Твоя — вони втішать мене!... — і Олекса знову спинився. Але ось він випростався, подивився на Грицька і простягнув йому Біблію.

— На, брате, це тобі від всієї нашої громади. Читай цю святу книгу завжди, слухайся її і будеш щасливий в твоєму житті. І ми всі дякуємо тобі за те, що ти був добрим нашим братом у Христі. Був також вірним Господеві. І тобі, Ксенько, — і Олекса подивився між жінок, де, зігнувшись на чиесь плече, плакала Грицькова дружина.

Грицько взяв Біблію, підніс її до уст і кілька краплинок сліз впали на неї. Він витер їх рукою. Подивився на Олексу. Їхні очі зустрілися, а уста мовчали. Жоден з них не міг вимовити слова. Потім вони обійнялися. Все зібрання плакало...

Грицько хотів щось сказати до громади, але відчув, що він того зробити не може. Тому зійшов з підвищення і взяв дружину за руку. В їхніх ушах, а також в серцях, бриніла пісня, яку співала вся церква:

...Захист Він від всього злого,

Сполягай лише на Нього!

Бог з тобою до побачення!

Грицько тримав дрижачу руку дружини і вів її до відчинених дверей так, ніби колись до шлюбу. Люди їм зробили дорогу. В сінях дмухнуло свіже повітря. Хтось притримав двері і вони вийшли на подвір'я. Тут — море людей. З

усіх сіл з'їхалися віруючі, ніби на найбільше яке свято. Окружили Грицька з Ксенькою. Тиснуть їхні руки, цілують їхні заплакані обличчя, тихцем пхають їм до рук якісь вузлички. А Грицько з Ксенькою зовсім розбиті, ніби хворі. Їм бажається кожному сказати якесь слово, кожного обійняти, кожного пригорнути до свого втомленого серця. Тут і Гнат, Петро, Мирон, Андрій. Вони разом служили в війську, а змалку разом пасли коней, потім разом почали ходити на євангельські богослуження. Як багато вони разом пережили щасливих і незабутніх дорогих хвилин! А ось Іван Загублюк, найкращий Грицьків приятель, з яким вони разом приймали святе за вірою хрищення. Потім однієї неділі було їхнє весілля. Тоді так само ясно світило сонце, в повітрі розплився запах квітів, а на подвір'ї молитовного дому було так само багато підвід і людей. Вони обидва з Іваном були ще молодші, а його Ксенька — він пам'ятає — була тоді в яскравій рябенькій хустині. Дві парі молодих стояли перед підвищенням в молитовному домі, а люди з усього села їли їх цікавими очима. Це було перше євангельське весілля в їхньому селі.

Іван протискається до Грицька і вже здаєка витирає рукавом очі. Вони довго цілуються, ніби хтось їх зв'язав один до одного. Але до них підійшов Олекса, пресвітер громади. Він взяв Грицька за плече і спокійним голосом сказав:

— Досить, дорогі мої! Час є на все. Поплакали, посумували, а тепер треба вже спішити. Дорога до міста далека, а сонце вже за полудень. З-за лісу ось здіймається хмара і може бути дощ. Тоді ми не встигнемо до потягу. Прощайтеся, Грицьку, кажи всім разом до побачення і йдіть до воза. А де Ксенька? — і він пішов між жінок.

Вимощений соломою віз стояв уже на дорозі. Навколо нього сотні голів, багато різних жіночих хусток. Хтось помагає Грицькові стати на стинва-

гу, він подає руку Ксенці. З воза видно все подвір'я молитовного дому. Видно також недалеко Грицькове обійстя, плетений тин, ріг хати і молоді черешні, які Грицько вже сам садив. Все це тепер не його. Взавтра сюди перебирається сусід Карпо, якому він продав і поле і обійстя. Але Грицько дивиться туди і жаль стискає його серце. Там він родився, там він потім ріс, звідти він ходив до школи, стрибаючи через перелази. Там лишилася частина його життя, велика частина його здоров'я, а тому йому безмежно жаль оцього видного рогу солом'яної стріхи, скрипучих дверей старої хати, дерев'яних воріт. Звідти злетів табун голубів, пролетівши над підводами. Це також його голуби. Вони роблять в повітрі круга, лопочуть крильми і плывуть над садом. На подвір'ї заспівав півень.

Ксенька похилилася на Грицькове плече і зайшлася плачем. Він взяв її руку, поміг сісти на в'язку соломи. Коні шарпнулися вперед і віз покотився дорогою. За ним неслися чийсь голоси, Грицько бачив, ніби в тумані, як в повітрі тріпотіло багато хусток, багато рук піднеслося догори. Всі вони лишалися, а Грицько їхав в далеку й невідому дорогу. Йому до безмежності жаль тепер всього, а найбільше чомусь самого себе. Що його там чекає за морем?

Він подивився назад і ще махнув рукою. А знайома мелодія, дорогі слова бігли навздогін за возом, падаючи на придорожні ниви:

...Доки ми побачимось,
Побачимось у ніг Христ-а-а-а.
Доки ми побачимось;
Бог з тобою до побачен-я-я-я!...

Далеко за селом Грицько витер сльози. Ксенька також заспокоїлася. Віз тарахкотів твердою дорогою, а з обох боків тягнулися межі, рівчакки, поля, на яких саме колосилися жита. В жи-

тах миготіли волошки, ніби зорі на безмежному небі. Над попівським гаєм стояла чорна хмара, яку вітер відганяв в протилежний бік. Там загуркотів грім, а потім над синім збіжжям нив стала веселка, сяючи різними кольорами. Придорожні дерева похилили до землі своє віття, яке зачиплювалося за драбини воза. Десь кувала зозуля. За сіножатами заблищала річка і Грицько показав туди рукою.

— Дивись, Ксенько, он туди! — казав, тримаючи руку над драбиною — Бачиш, як підноситься з річки туман. А там далі — ліс. Оця картина рідної землі нехай буде завжди перед нашими очима. Колись, може, приїдемо додому подивитися на свої поля, на людей. А найголовніше, пам'ятаймо отамте місце над річкою, де ми Богові складали обітницю служити Йому до кінця свого життя. Це найважливіше. Тому з Богом не страшно їхати в найдальшу дорогу. І вже перестань, не зітхай. Ми самі вибрали цю путь. Молімося тільки, щоб Господь був з нами. В Канаді також є віруючі, а якщо нема, то може оце нас Господь туди посилає, щоб якусь бідну душу до Христа привести...

Грицько опустив руку і притиснув до грудей Біблію, яку подарувала йому церква. Віз підскакував на вибоїнах, коні бігли рясно, махаючи тяжкими головами. Спереди на возі сидів брат Олекса, пресвітер громади, який своїми кінями відвозив емігрантів на станцію, а Грицько з дружиною сиділи з-заду. Олекса спокійно говорив:

— Нічого, брате і сестро! Не журіться. Кажуть, що Канада — чудова й багата країна. А вам удома не було аж так добре. Я знаю ваше життя. Там напевно буде ліпше. Головне, щоб ви Бога не забули. А все інше додасться вам.

Грицько з Ксенькою мовчки слухали. До їхніх сердець входила бадьорість, відвага, сила. Об-

личчя прояснювалися, сльози висихали, на серці ставало погідно, тихо.

Ксенька підсунула ближче до себе тлумака з харчами. Всі інші речі ще вчора завезені на станцію і здані на багаж, а з собою вони мають тільки харчі. Ксенька також має кошика, в якому поскладувані маленькі пучечки різного зілля, квіток. Все це вона думає садити в далекій Канаді, щоб вони нагадували їй рідний край.

Незабаром показалися верхи дерев, а потім передмістя. До станції було вже недалеко. Дорога тут камінна, віз підскакує, через драбини розтрушується солома. Над дорогою відчинені крамниці. Звідти тхне оселедцями, дьогтем. Сьогодні саме ярмарок і в місті повно людей. Але Олексів віз ніде не стає. Вони минають крамниці, переїздять дерев'яний міст, спускаються з горбка. Недалеко чорніє будинок, видно вже довгі вагони. Над ними підноситься дим. І Олексів віз покотився під високим парканом.

**

Від цієї подорожі на станцію, від багатолюдного прощального зібрання минуло тридцять два роки. Довгий відтинок часу. Грицько давно забувся за минуле, бо чи ж то можна пам'ятати такі незначні події життя? В нього було багато інших подій, важливіших і він за них також забувся. Літа йдуть, все минає і все поволі забувається.

Сьогодні Грицько повертається з міста на свій хутір. Щоб скоротити дорогу, він йде навпростець. Сонце сідає за гору. Там небо червоне, а хмари кострубаті, ніби гори. Грицько йде поволі, нога за ногою. Навколо нього лежить широке й безмежне поле. В старому краю на цьому полі могло б зміститися пів села, а тут це все його. Он там чорніє невелика шопа, де він ссипає збіжжя. Там знову друга, третя. А з того

боку загорода для худоби. Скільки тієї худоби в нього, то він тепер і не знає. Вдома була одна корова, кінь, три вівці, а тут... Правда, все це тепер не його. Все він давно записав синові, але можна сказати, що й його, бо тут вложена його праця, його проші, його життя. Але пощо воно йому тепер? Його сонце давно перекилилося за полудень і йому вже багато не треба. Тому й віддав поле і всю господарку синові, а сам живе отак собі, чекаючи кінця, який призначений кожній людині.

Грицько зійшов набік із стежки і присів на купі вторішнього сіна. Подивився на далеке заходяче сонце, повів рукою по чолі. Воно було мокре чи від передвечірньої роси, чи від поту. Десь за горбком гуркотів сусідський трактор. І раптом Грицько відчув якусь глибоку тугу, якусь гірку і болючу самотність, а також порожнечу в своєму серці, безмістовність в своєму житті. Він подивився догори. Там літали якісь птахи, пливли клапті порваних хмар. За ними сяяла голубінь неба. Навколо гоїдалося збіжжя, цвіли червоні маки. По стежці скакали цвіркуни.

Зітхнувши тяжко, Грицько звівся на ноги. В боці щось закололо і він поглядів там рукою. Знав, що це нічого. Отак собі приходять ті літа, тепер буде вже колоти в боці, в плечах, в усьому старечому тілі.

Йшов до свого хутора, а неспокійна і тривожна думка чомусь свердлила його серце. Пригадав свою покійну Ксеньку. Отут був її город, там далі росадник з квітами. Все це праця її рук, дбайливість доброї господині. Але її давно немає. А він, Грицько, ще ходить, дещо працює, думає. Дорога його ще не закінчилася, пора ще не прийшла, але вона швидко наближається. Інколи його огортає якийсь неспокій, щось ніби хвилює його серце, але Грицько намагається не піддатися якись сумнівам, небажаним думкам. Згадує минулі

літа, все своє прожите життя, але тоді він намагається не думати про це. Бо пощо згадувати те, що вже ніколи не вернеться? Кожній людині суджено пережити молодість, потім дозрілий вік праці, змагання за життя, всі труднощі, а потім старість, недуга і...

На подвір'ї кудкудакали кури, ходили насуплені індики. Грицько сперся на ворота. До нього підійшов син.

— Що з вами, тату? — спитався Грицька. — Ви такі бліді. Може нездорові?

— Ні. Все гаразд. Здоровий, — відповів Грицько, дивлячись на сина. — Але тужливо мені чомусь, сину.

— Чого?

— Сам не знаю, чого. Може тому, що старість приходить, а може й... Але інколи серце як заболить, як заболить... Здається, що отак йшов би кудись, десь полинув би. Якийсь такий неспокій, така туга, смуток. А кажуть люди, що отаке буває на старість з кожною людиною. Вона пригадує свої молоді літа, колишні свої стежки, минулі дні, свою молодість, свій край... І оце якраз таке зо мною. Оце подивлюся догори, побачу там ясне небо, а зокрема восени, коли по ньому летять дикі гуси, і туга розриває моє серце. А ти ж знаєш, що я до неба мало коли дивився. Працював, ніби на панщині, і завжди дивився на землю, на стерню, на гній. А неба майже ніколи за працею не бачив. А через це в мене така туга за чимось. І я думаю, що кінце треба буде мені поїхати на Україну. Подивитися ще на рідну землю, а тоді вже можна і вми... — і Грицько не докінчив слова. Але син знав думку батька.

— Та певно, що поїдете, — сказав син. — Я вже давно про це думав. Чого ж? Гроші маєте, здоров'я ще маєте, до краю тепер пускають, то поїдете. Потім буде тяжче, бо ж то життя ваше не йде догори, а наниз.

— Поїду! — сказав голосно Грицько і обличчя його проясніло.

За якийсь час Грицько йшов тією самою стежкою до свого хутора. Так само заходило сонце, так само повівав теплий вітер, гойдаючи збіжжям. Грицько присів на зеленому горбку і сьогодні втретє вийняв з кишені паспорт, який відчиняв йому дорогу до рідного краю. З другої кишені дістав ще польського паспорта, якого він завжди любив носити з собою. Подивився на свої знімки. Які вони різні і зовсім неподібні до себе. Тепер на нього дивиться старша, змарнована життями людина. На чолі велика лисина, біля вух пучки посивілого волосся. Як то швидко проминуло це турботливе життя! Відійшла молодість, сила. На обличчі лягли зморшки, ніби пооране і виложене скибою поле. На руках набрякли жили, пальці стали довші, на них натягнулася темна шкіра.

Грицько дивиться на знімки і туга його побільшується, серце починає частіше стукати, на чолі грубшають зморшки. Але він перемагає себе, бере в руки волю, набирається відваги і прямує до зелених ялинок, що ростуть навколо його багатого хутора. Тепер у нього є тільки одне велике бажання, — поїхати до рідного краю. Подивитися на своїх людей, на свою землю, а тоді... Тоді... І ця хвилина вже недалеко. Вона вже в його руках. Дорога вже йому відчинена. Те, що колись було неможливим, тепер здійснилося. Його валізки вже стоять готові в хаті. Вони нові, шкіряні, м'які ніби в якого мільйонера. В них повно добра, подарунків для рідних, для знайомих.

Минають години чекання і вони тепер такі довгі, нудьговаті. Грицько їх рахує на пальцях, дивиться на календаря, на годинника. І чекає, чекає. Ходить по хаті, то знову сідає на м'яку

канапу. А в думках він уже їде, летить... Висідає з потягу на знайомій станції, що обросла кругом стрімкими тополями. А потім їде своїми полями до рідного села. Яке то воно тепер? Мабуть перемінилося так само, як і він...

Другого дня він вже був на летовищі. Його син з невісткою стоять за огорожею, а він прямує до літака. На руці в нього сяє тількищо куплений золотий годинник. На ногах блищать також щойно куплені черевики. Він їде і хода його рівна, певна. Він ще чує в собі багато сили, яка звідкись прийшла, особливо тепер.

Перед самим літаком Грицько ще раз оглянувся. Махнув синові рукою і взяв в руку капелюха. Серце його стукнуло. Драбина до літака закрипіла і він чомусь тяжко зітхнув. Притримався за поруччя і ступав поволі, впевнено. Йому не вперше летіти літаком і він того не боїться. Літав до Нью Йорку, літав до Каліфорнії. Такий тепер світ. Він став для людини вужчий і коротший.

Загули могутні мотори і Грицькові думки попливли разом з літаком. Вперед і вперед. Понад хмари, понад моря, понад чужі краї. І він навіть не зоглядівся, як був на своїй землі. Наперед приготував собі плян, де він має бути, що має робити, з ким найперше зустрітися. А тут всі пляни перемінилися, розлетілися, ніби дим. Його забрали із станції якісь чужі люди. Везли старим скрипучим автом дорогою до села, але це не була та дорога, яка лишилася в його пам'яті. І поля не ті. І люди не ті. Колись тут були межі, а тепер поле злите разом, розділене тільки поросою шпорешем дорогою, на якій не видно жодних слідів. Грицько напружує зір, збирає всю увагу, копається в пам'яті, щоб знайти там якусь подібність з тим, що він бачить, але нічого не знаходить. Це не його земля. Не його батьківщина, не його такий дорогий рідний край...

На завороті авто набрало швидкості і проїшло біля церкви, що стояла на горбку. На ній не було хрестів, не було також біля неї колишньої дерев'яної огорожі. Там стояла ряба корова, спокійно чухаючись об ріг дзвіниці. Авто знову прибало швидкості, минаючи криницю. Звідси вже близько Грицькове колишне обійстя. Серце його тремтить, в очах темніє. Він напружує зір, тримається за своє сидіння, ловить устами повітря. І чує, що йому так важко дихати. Щось невидиме тисне його скроні. Він пізнає місце, де стояла колишній хата, хліви, але там тепер нічого немає. В селі немає ні одного тину і можна йти всюди, де хто бажає. Грицькова голова кружиться, думки стрибають, ніби випущені з клітки птахи. Вони розлітаються навколо і він не може їх ловити.

І авто стало. Перед ним якийсь незнайомий будинок. Над дверима виписані великі букви, але він їх не читає. Вікна до будинку відчинені. Грицько виходить з авто. Він хитається на ногах, ніби щойно встав від тяжкої недуги. Його оточують люди. Хтось тисне його руки, хтось цілує його обличчя. І нараз Грицько ніби пробуджується від сну. Він широко відкриває очі. І пізнає своїх людей. Ось Петро Осемчук, Федько Дракулець... Вони заросли густими бородами, прикриті витертими маринарками. Стоять оподалік, боячись підійти до Грицька, щоб не торкнутись своїм лахміттям чистого його вбрання. Але Грицько сам іде до них. Він обіймає всіх по черзі, простягає руки знайомим і незнайомим, молодим і старим, чоловікам і жінкам. По його обличчю течуть сльози і він їх не витирає. Він ніби прокинувся з тяжкого сну, ніби встав з забуття і аж тепер глибоко усвідомив собі, що це ж він, Грицько, що приїхав з Канади до свого рідного села. І аж тепер побачив, що це таки дійсно його село. Ось ці самі старі високі тополі стоять над доро-

гою. На них крячуть галки, в гіллях шумить вітер. За тополями якийсь солом'яний будинок. На ньому чорніє буселеве гніздо. Так, це його село, це його рідна земля, його Україна. Вона приймає його з відкритими обіймами, обсилає його запахом поля, промінням теплого сонця. Він бачить молитовного дома, в якому тепер є сільрада. Ось ці самі двері з витертою ручкою, ті самі навстіж відкриті вікна, над якими схилилися вишні. До нього вернулася приспана довгими літами пам'ять, перед ним ніби розвидняється, ніби з далекої віддалі приходить те, що він колись на цьому місці пережив. Здається, ніби це все було недавно, здається, що це був сон, який оце здійснюється... Сільрада... А де ж колишні брати? Петро, Юхим, Арсен, Дмитро?... — постає в його душі питання.

**

Другого дня Грицько встав рано-рано. Він нічого не їв, лише накинув на плечі маринарку і сказав, що вернеться пізно, що хоче отак сам піти за село, аж на поле, щоб побути на самоті, щоб ніхто йому не заважав.

І пішов. Стежка вела поза колишній фільварок на горбок, звідки було видно все село. Над ним стояв ранній туман, а в цьому тумані, ніби копиці сіна баввоніли хати з солом'яними стріхами. На горбку сивіла поржавілою бляхою церква, за нею простягнувся вигін, де колись паслася худоба. Тепер там було порожньо, чорно і сумно. Село пробуджувалося, але він побачив, що це таки не те саме село. Кожного ранку колись воно гомоніло життям. Ревла худоба, йдучи в поле, голосили вівці, а господарі клепали коси. Тепер село було ніби мертве. Лише туман низько стелився над ним, а в яру кувала зозуля. І лише вона одинока нагадувала йому те, за чим він приїхав таку далеку дорогу...

Польова стежка, покрита не збитою ще ро-

сою, обходить якісь кущі. Колись тут була каплиця, а тепер лежить купа каміння, порослого лободою. Навколо нього ростуть густі кущі. Грицько минає їх і оглядається кругом себе. Йому чомусь тяжко. Сюди він ніс з далекої чужини біль своєї душі, порожнечу свого спрацьованого життя, але немає тут де того болю покласти, комусь його віддати. Навпаки, ця журба ще побільшилася, подесятерилася. Село його змінилося, змінилися й люди, змінилася вся природа. Нічого тут не нагадує його молодости, його таких гарних колись і безтурботних літ. Ось на цьому звороті він вперше зустрівся зо своєю Ксенькою. Ще стоїть стара порохнява верба, під якою вони сиділи, ховаючись від сонця. Грицько йде туди і чує, що він може там розплакатися. Він пізнав це місце і воно йому таке дороге, таке рідне. Ксенька була тоді боса, в білій блюзці, з граблями, бо якраз йшла від сушення конюшини. Він тоді вперше трохи довше потримав її м'яку руку в своїй твердій долоні, вперше подивився в її чорні очі, побачивши в них глибіню якогось прихованого смутку і зворушення. Тепер Ксеньки давно немає. В далекій Канаді стоїть її могила з чудовим пам'ятником, а він, Грицько, ще живе і ходить по дорогах і пам'ятних місцях. Разом з ним живе все минуле, живе якийсь душевний біль, туга, скорбота.

Грицько минає вербу. Минає також ланку прося і йде далі. Там доріжка падає в долину і він поволі йде м'яким споришем. Його черевики мокрі від роси, але йому їх не шкода. За цю хвилину він заплатив багато більше, ніж самі черевики. І йому не жаль виданих грошей. Він стоїть на своїй рідній землі, п'є її чар, її запах, слухає шепіт трав, вдихає запашність квітів. Кожен тут горбок, кожний рівчак, кожен кущ про щось йому нагадує, про якусь минулу подію розповідає живою мовою.

~~вою мовою.~~ І йому здається, що немає на світі кращого куточка, як отут, де він тепер стоїть. Нехай геть сховаються всі великі міста Канади й Америки зо своїми кольоровими водограями та парками. Все це, що він бачив по світі, не зрівняється з цією красою природи його дорогої батьківщини. Тут усе так росте, так пишається, як посадила його чиясь рука. Кожне стебло трави, кожен кущ, кожна квітка — все це має свою красу, свій кольор, свій запах. Над цим усім можна стояти довгі години, п'ючи чар літа, від якого людина душею відпочиває, набирає якоїсь незбагненої сили та снаги.

Під горою дзюрчить струмок, що витікає з джерела. Грицько йде туди. Тут ще нікого сьогодні не було, бо роса не збита, трава не зім'ята. Всюди тиша. Недалеко зірвалася дика качка і полетіла в напрямку сіножатів. Грицько махнув їй рукою, ніби вона розуміє його. А потім став над самим джерелом. Воно викидало з-під каменя чисту, ніби сльоза, воду, яка булькотіла, спливаючи поміж осокою. Грицько низько опустив голову. Рій минулих думок стали навколо нього. Отут він колись разом з хлопцями напували коней. Потім косили траву, сушили сіно. На цьому місці був широкий потік, але тепер він поріс лепехою, звужчав, вріс в берег. Грицько стає на коліна, потім лягає животом на траву й дістає спраглими устами воду. Вона холодна і здорова. Такої води він не пив уже тридцять два роки, бо ніде немає на світі такого джерела, такої води. І він її п'є. Ще і ще. Бачить на дні джерела чорні корінці лозини, там лезять маленькі слимаки і там стоїть, ніби в дзеркалі, його обличчя. Вже старе і таке зажурене. Блищить широка лисина. На ній і в воді відбиваються зморшки.

Грицько випростався і витер уста. В грудях вже не було спраги, але в душі вона ще була. Він повісив маринарку на руку і пішов далі. Вузь-

ка стежка вела його до сіножатів. Їх вже видно в долині. Там ще стоїть ранній туман, а густі трави замережилися квітами. Як їх багато! Одна краща другої, а всі такі пахучі, яскраві. Над ними літає чайка, вітаючи Грицька своїм голосним скиглінням. Колись, бувало, він кидав на чайку грудками, щоб вона собі полетіла геть, але тепер він йшов поволі-поволі, слухаючи такий дорогий для нього голос. Довгі літа він того голосу не чув, не пив запаху рідних трав і квітів і тому все це тепер для нього дороге і миле. Серце його виснажилось з туги за оцією красою і він глибоко вбирає її в свою душу, п'є спраглим серцем. Він минає квіти, підносить високо ноги, щоб не наступити на них, а вони сміються до нього, труться до його ніг, ніби живі, ніби вони розуміють його. По них дрімать метелики, покриті росою і чекають, поки з-за гори вийде сонце і просушить їхні крила.

Над річкою Грицько затримався. Кинув на траву маринарку й капелюха, а сам стояв непорушно, ніби в церкві. Вітер торкався його лисини, шепотів з травами, розмовляв з квітами. Грицькові бажалося стати на коліна ось тут над дорогою і пам'ятною для нього річкою, але він чув, що недостойний цього зробити. Тут місце святе, а він, Грицько, грішний, щоб тут молитися. А тому стоїть і тільки кліпає очима. Дивиться на все і все пізнає. Лози, верби, берег. Думки його летять в минуле, яке лишилося за ним. Тридцять два роки. Життя вже прожите і минулі літа ніколи не вернуться. Багато води пропливло в оцій річці, багато хмар пролетіло над оцими сіножатями, а він, Грицько, той самий, що колись тут був і тепер тут стоїть. Той і не той. Не та сама сила, не ті бажання, не ті почуття. Він відчуває глибоку тугу, біль душі, скорботу серця. З чим він приїхав до рідного краю? Що привіз з собою? Що придбав за тих тридцять два роки? І

сумління йому підказує, що нічого. Прожив життя, змарнував його, а на старість залишився, як шкоролупа з горіха. Сухий і порожній. Холодний і байдужий. І важко вже, дуже важко самому розігріти себе. Немає вже сили, немає здорової свідомости.

На другому березі росли густі кущі лепехи. Від них річка робила заворота, хлюпалася об берег і пливла спокійніше. Там, на тому місці, тридцять два роки тому він складав Богові обітницю служити Йому все своє життя. Он ще видно з трави той камінь, на якому він говорив своє свідство. Тоді тремтіли його ноги, тремтіла душа, але на серці було так радісно, так тепло. На обох берегах стояло багато людей. Сонце пекло, квіти пахли медом, життям. Тут була його Ксенька, яка щойно починала ходити на євангельські богослуження. Тут був Марко, Іван Загублюк, Петро. Де вони тепер? Учора він навіть нікого про них не спитався. Не цікаві вони тепер йому, не ті, що колись. І чому все це так сталося? Чому життя його так підвело, так болоче ошукало?

Грицько дивиться на воду і рахує тяжкі хвилини, що проходять в його пам'яті. Вони впливають ніби з джерела, з підземелля. Йдуть картина за картиною, спогад за спогадом. Він ніби чує далекий спів, ніби чийсь голоси. Оглядається, і бачить, що тут ніде нікого немає. Лише недалеко байдуже ходить в траві бузюк, а також не перестає літати чайка. Але він щось чує. Чи це хлюпоче вода, чи говорять трави, але якісь далекі голоси, якийсь шепіт лягає на берег, лягає на душу, на серце.

Грицько глянув догори. Там було таке саме небо, як колись. Прозоре і ясне. Колись він отут до нього молився, піднісши щасливі очі, а тепер немає відваги ні молитися, ні подивитися сміливо догори. Перебирає дрижачими пальцями кінці вус, витирає очі й поволі-поволі стає на коліна. А по-

тім падає на траву, притуливши чоло до холодної землі. Він боїться, що серце його не витримає, якщо він не дасть йому вволю виплакати. Якщо не дасть йому вилити отут всього того, з чим він сюди їхав... І він відкрив своє серце, відкрив уста. Ліг на траві і плакав ревними слізьми. Він ще ніколи не плакав так гірко, як тепер, бо й не було чого. А тепер сльози самі лилися з очей, ніби їх там назбиралося за всі літа невідомо як багато. Грицько намагався стримати їх, але не міг. Вони котилися струмком по його обличчі і він чув їх солоність своїми устами. Не вгамував їх, бо не міг. Дав їм повну волю, відкрив їм двері душі і випустив на волю, ніби ту пташку, що тридцять два роки сиділа в тісній клітці.

А потім підніс руки догори і на весь голос казав:

— Господи, говори до мене через оце святе й дороге для мене місце. Говори через плескіт річки, через шепіт трав, говори голосом голубого неба, ніжністю рідних піль, але говори. Розбий моє камінне серце, знівеч його і прости! Все прости, що було в минулому, що сталося зо мною в далекій і чужій країні. Ти був добрий і милосердний до мене, але я... Я не був вірним Тобі. Нічим не віддячився Тобі за все Твоє добро. Нічого не зробив для Тебе, для Твоєї святої справи. Тому я не достойний стояти отут перед Тобою. Не гідний простягати до Тебе мої захланні й загребущі руки. Але Ти — добрий... То прости мене, Боже. Прости!... — і Грицько знову плакав ревними слізьми.

Як довго він плакав, як довго лежав на траві, він не знає, але коли він встав на ноги, то відчув, що не зможе вертатися до села. Треба посидіти й відпочити. Ноги його дрижали, голова крутилася, обличчя палало вогнем.

Він нахилився з берега і вмився холодною водою. До нього верталася свіжість.

Біля джерела показалася якась людина, що прямувала просто до ріки, махаючи в такт ходи руками. Людина минула зарослі лозини, побачила Грицька й пішла до нього навпростець. Грицько зробив кілька кроків назустріч. Перед ним став незнайомий мужчина. Він був босий, з підкасами до колін колошнями. Сорочка, шита з грубого домашнього полотна, незграбно лежала на його худих плечах. Незнайомий підійшов ближче і сказав:

— Що, не пізнаєш?

— Ні, не пізнаю, — відповів Грицько, протираючи очі.

— Іван Загублюк... Твій колишній брат...

І Грицько аж тепер пізнав. Пізнав навіть голос. Ті самі уста, сині очі, але глибоко впалі під бровами. Але Грицько їх пізнав і простягнув перед себе руку, готовий кинутися Іванові на шию.

Але той не подав Грицькові руки і відступився назад.

— Я не можу з тобою привітатися — сказав.

— Чому? — здивувався Грицько, відступаючи й собі до річки.

— Бо я вже не брат тобі... Я відпав від віри, відійшов від Бога... — і уста Іванові задрижали.

— Нічого, друже, — проговорив тихо Грицько. — Підійди до мене... Як же це сталося? Через що ти відпав? — і він пустився до Івана.

Тепер Іван не втік. Подав Грицькові руку, а потім вони обидва поцілувалися. Грицько відчув на устах солону сльозу колишнього свого приятеля і брата у Христі. Він обійняв його за шию і собі заплакав...

А потім вони сіли на траві, спустивши ноги до ріки. Вода блищала до сонця, ніби хтось порозкидав по ній краплі живого срібла. Грицько поклав руку на Іванове плече. Воно було тверде, ніби кусок поліна. І Грицько жажнувся.

— То розкажи мені, друже, як це сталося з

тобою? — спитався Грицько. — Розкажи все. Мені хочеться знати про твоє життя, про життя інших. Тут нікого немає. Можеш казати. Не бійся.

— Сам не знаю як і коли, але сталося. Я вправ, відійшов від Бога і тепер мучуся, не маючи спокою.

— Давно? — подивився на нього Грицько.

— Під час війни... Я пережив дуже багато. Бачив таке, що не може зміститися в душі людини. Бачив, як німці везли на смерть цілий діточий жидівський сиротинець разом з усіма працівниками сиротинця. Бачив інші страшні, дуже страшні картини і моя віра похиталася. Я думав, що не повинно світити сонце, якщо таке діється на землі... А советські полонені. Коли б ти побачив! Я тобі кажу, що з ними робили, то людина не може пережити того, щоб навіть мала камінне серце. І я похитався. Вправ. Потім мене вилучили з церкви, а я... — Іван обірвав мову, тяжко дишучи.

Грицько дивився на нього і бачив, що Іванове обличчя здригається, блідне. Але він ковтнув слину й говорив далі:

— Бачив, як німці привезли з міста грузовиком жидівське добро, а коли скидали його на подвір'ї школи, звідти, ніби зайчєня, впало жидівське дитя. Може п'ятилітній хлопчина з чорним кучерявим волоссям, з великими переляканими очима. Він сховався між перини і тепер його витрясли на нашому шкільному подвір'ї. Гестапівська витренувана собака-вовчук, побачивши дитину, кинулася до нього. Хлопчик сильно крикнув і прибіг до німця, обхопивши руками його ноги. Дитина шукала рятунку в людини, але це не була людина, це був звір, ще гірший, як його пес. Він відкинув дитя ногою і виїняв нагана. Взяв хлопчину за сорочку і потягнув за куці. І хлопчик спокійно пішов, не розуміючи ще повністю, що його чекає... Незабаром з-за куців почувся постріл, а шкільний сторож пішов туди з

лопатою... Отаке ми бачили. То скажи, чи можна не похитатися в вірі від таких картин? І я мало не зробився душолюбом. Я дістав якогось ще царського обріза і пильнував вечорами, щоб вбити цього гестапівця, оцю потвору. І був би вбив, але мене попередили українські партизани, повісивши його в місті. Це, Грицьку, були часи, від яких ще досі холоде кров, коли пригадується це все.

Іван на хвилину замовк, а потім вів далі:

— А пізніше прийшли ті, що казали, ніби то вони визволителі. І що тоді робилося, тяжко передати словами. Німці розстрілювали людей на місці, а ті вивозили цілі родини на Сибір і вони там вмирили. І тоді опустошило наше село. Чого не докінчили одні, докінчили другі. Вивезли Онуфрія, Карпа, що купив твоє обійстя, Федора, Авдія Захаркового, Омеляна... Багатьох, багатьох.

Грицько слухав тяжку сповідь свого друга і коли той перераховував знайомі йому імена, за кожним разом, за кожним прізвищем ніби тяжкий молот падав на його серце. Всього цього нещастя він не бачив, йому навіть тяжко повірити, щоб таке могло бути, щоб людина людині могла таке робити. Його земля купалася в крові, горіла в полум'ї пожеж, а він тимчасом спокійно сіяв у Канаді пшеницю, садив капусту, плекав худобу. А чим же він ліпший у Бога від оцього Івана Загублюка, від Карпа, від інших? Нічим. Але Бог врятував його перед самою війною, привівши до чудової і вільної країни. А що ж він, Грицько, зробив для Бога? Чим віддав Йому?

Це питання знову свердлило Грицькову душу. Він підсунувся вище на траву і перебив Іванову мову:

— А хто ще відпав з віруючих? — спитався.

— Ніхто, лише я один з усієї нашої громади. Всі інші стоять у вірі, збираються, прославляють Бога, служать Йому. Одні вже відійшли до вічності, одні на Сибірі, але я не встояв. Похитав-

ся і впав. Жалію, що таке сталося, але зробленого завернути не можна.

— А як же Олекса, колишній наш пресвітер? — спитався Грицько.

— Нема вже його давно, — тяжко зітхнув Іван. — розстріляли кати за те, що переховував жидів... Розстріляли всю родину. Лишився тільки старший син, який переховувався, то його потім вивезли на Сибір. Кажуть, що там і помер, бо досі не вернувся додому.

В Грицькових очах стали чорні круги. Серце стиснулося і здавалося, переставало битися. А Іван вів далі. Тихо і поволі:

— Потім забрали молитовного дома на клуб, віруючі почали збиратися по хатах, але їх і там вишукували, розганяли, арештовували. Але для мене вже все було байдуже. Я думав, що коли б був Бог, то Він не повинен допустити до такого насилля. Навколо була ніч, темрява і мені здавалося, що вже весь світ провалився в безодню, що ніде немає правди, світла, всьому вже кінець. Але потім стало трохи-трохи легше. Люди купили радіоприймачі, почули з далекого світу, десь там від вас, голоси надії, слово правди, віри. І віруючі віджили, піднесли голови, відчинили серця. А я... Я ходив, ніби ніч. Не мав сили наново покаятися, але душа шукала Бога. Я ходив увечері під вікнами, де збиралися віруючі, і плакав... Потім почув, що ти маєш приїхати. Моя душа дуже зраділа. Хотів тобі розказати оце, що тепер розповідаю, і щоб ти мені допоміг якось стати на правдиву дорогу, з якої я зійшов. Сказали, що ти пішов на сіножаті, то я оце й вийшов за тобою.

Іван скінчив і подивився на Грицька очима, повними благань і туги. А той важко зітхнув і тихо сказав:

— Нічого я тобі, друже, не поможу, бо й я такий самий.

— Відпавший? — майже скрикнув Іван і злякався почутих слів.

— Так... Відпавший... — насилу витиснув з себе Грицько.

— І вилучений з церкви? — знову Іван.

— Ні, не вилучений, бо в нас за такі гріхи не вилучують. Я ще стою членом в церкві, але від Бога, від правдивої віри давно відпав.

— Як же це так? — здивувався Іван. — Я не розумію. Через що ж ти міг відпасти? Ми ж чуємо, що у вас там велика воля, добробут. Кажуть, що там за день праці людина може купити черевики. А кажуть, що зерно і картопля там на полі ночеє і ніхто не краде. То чого ж ти відпав?

— Якщо ти через біду, через тяжкі переживання, то я, друже, через розкіш. Через надмірну волю і багате життя. Так... Але відпав. Цього я в Канаді не відчував, але відчув ось тут, на рідній землі, тут над річкою, на святому для мене місці. Сьогодні Господь до мене проговорив. Але тобі допомогти не можу, бо й сам такий. Навіть гірший за тебе. І, по-моєму, тобі Господь може простити, бо в тебе були тяжкі обставини життя, які відібрали твою віру, але мені... Мені, я думаю, не повинно бути прощення. О, я дуже великий грішник, тяжкий відступник, хоча з церкви і не вилучений... — і Грицько поклав голову на коліна. Його плечі кілька разів здригнулися.

Іван взяв його руку. Вона була м'яка, повна. На ній блищав золотий годинник, перстень.

— Грицьку, Грицьку, — казав Іван, — перестань. Не хвилюйся. Мені дуже жаль, що я викликав у тебе це все. Пробач...

— Добре, що ти це почав, — шепотіли Грицькові уста, — а то я був би тобі і не признався. А я відпавший. Справді відпавший. Хочеш, розкажу тобі?

Іван нічого не сказав, але його очі промовляли, що він готовий слухати.

Грицько подивився на годинника. Витер чоло рукою і казав:

— Іване, чи ти пам'ятаєш, яке було для мене прощальне зібрання, коли я їхав до Канади?

— Пам'ятаю, — відказав той.

— А пам'ятаєш, як церква мені подарила на прощання Біблію?

— Пам'ятаю.

— Отже, я тоді поїхав і Біблію забрав з собою. Життя в Канаді було тяжке. А я тоді читав Біблію і знаходив в ній силу для праці, взагалі для життя. Навіть іншим свідкував про Господа. Навернулося кілька душ до Бога і постала невелика група віруючих. Самі приїжджі наші люди. Але ось я влаштувався на добру працю. Заробив гроші, заплатив за дорогу, потім купив на сплати хату і ще мені трохи лишилося. Я поклав їх до банку, а потім щомісяця додавав туди і за якийсь час там зібралася невелика сума гроша. Я подивився на них і пам'ятаю, ніби це було учора, як щось смикнуло мене за серце. Я відчув тягу до грошей, жадобу багатства. І я кинувся в вир отієї проклятої мамони. Кінчав одну працю вдень, а другу шукав на вечір. Працювала Ксенька, працював я. Ніколи я не мав відпочинку, не мав неділі, не мав свята. Переїздив з одного міста до другого, шукаючи, де більше, де краще. І навіть не зоглядівся, як почав духовно засинати. Перестав читати Біблію, бо не було часу. Перестав ходити до церкви, бо був утомлений і ніколи нічого не чув, що говорилося, що співалося. Все робив і робив. Складав і складав. Думав, що це мене так Господь матеріально благословляє, але це було не від Бога. Я аж тепер побачив, що це все було від диявола, щоб погубити мою бідну душу. І він це зробив. Погубив її...

Грицько кашельнув, подивився на Івана і ще нижче зігнув голову. А Іван чекав дальшої сповіді.

— Пам'ятаю, — вів знову Грицько, — на самих

початках я йшов до праці. Дивлюся, на хідникові лежать два паперових доляри. Роса їх прибила, зігнула вдвоє. Я нахилився і взяв. Дивлюся навколо — немає ніде нікого. Я сховав гроші до кишені і пішов до роботи. Але праця мені не йшла до рук. Мені хотілося знайти того, чиї це гроші, але як же його знайти? Може це згубила бідна вдова, може сирота, може каліка, може батько, що хотів дітям купити за них хліба? Я не мав спокою весь день, а другого дня віддав ті гроші каліці, що штикульгав вулицею. І з серця ніби скотився тягар. Отаке чуття було в мене на початку. А потім... Потім. Я готовий був відібрати в бідного останнього гроша. В мене не було до нікого співчуття, тільки до себе. Не було жодного іншого бажання або мети, тільки гроші і гроші. Люди йдуть до церкви, а я — до роботи. Віруючі їдуть на свої конференції, на з'їзди, а я — до роботи. І так довгі літа, завжди. Працював і працював. Світу Божого не бачив. Шукав по крамницях не свіжого хліба, дешевих костей на суп, щоб прохарчуватися чим-будь, а гроші до банку, на книжку. Греб і греб. Більше і більше. І чим більше їх в мене вже було, тим більша росла до них тяга. Руки мої стали ніби ті граблі, що все гребуть до себе і до себе. Вони ніколи не були вилами, щоб відгорнути щось від себе, комусь щось дати. В мене не було серця, не було чуття. Все добре з'їла любов до грошей. З'їла, ніби міль, ніби іржа. Мене ніколи не тишило чиесь щастя, ніколи мене не засмутило чиесь горе. Я був ходячим трупом, який любив тільки гроші, себе, і ще трохи свою дружину, якщо вона ходила до праці... Пам'ятаю, одного разу бачив на вулиці страшну катастрофу, де зударилися дві авті з людьми. Приїхала швидка поміч. Люди побиті, поломані, дорогою спливає кров. А я біжу швидко, швидко, щоб зловити транвая і щоб часом не спізнитися на п'ять хвилин до праці. Мене не вражали жодні катастрофи,

жодні випадки. В мене вже не було серця, лише камінь. Мені байдуже, чи хто вмирав, чи хто жив. Перед моїми очима постійно стояла тільки моя банкова книжка... Проклята книжка. І жаль, що я її не взяв з собою. Був би ось кинув до ріки, щоб вона пропала на моїх очах... — і Грицько звівся на ноги. Поглянув на сіножаті і далі казав:

— А до церкви я деколи ходив. Правда, не часто. Кілька разів на рік, бо не було часу. На Різдво, на Великдень, ну і ще на Свято Жнив. Але й тоді я йшов не для того, щоб почути Боже Слово, але щоб покритикувати проповідника, щоб подивитися, хто має які авта, чи бува хтось не перегнав мене в багатстві. З церкви мене не вилучували, бо по-людському, то не було защо. Я не курив тютюну, не впливався, нічого поганого не робив. Але і не робив нічого доброго. А коли віруючі будували молитовного дома, то я нічого не дав. А я сам міг би був його побудувати. Всюди була пекуча потреба на ниві духовній. Місіонери, література, радіопередачі. А я цупко тримав гроші в своїй захланній жмені. Ніде не пустив зайвого гроша. Ніхто в моїй хаті ніколи не переночував, ніхто не з'їв зайвого кусочка хліба. Все я збирав для себе. І зібрав. Я, Іване — багата людина. За половину мого маєтку я купив би весь ваш отой бідний і нещасний колгосп. Але що по тому? Нічого. Я збив маєток, але занастив свою безсмертну душу. Виховав дітей, дав їм освіту, але не дав доброго прикладу життя. І всі вони в світі, живуть без Бога. Мій маєток дістанеться їм і вони його прогуляють. А я? Що я, Іване? З чим я стану перед Богом в день суда? Га? Скажи?... А ця хвилинка вже недалеко. Життя моє вже прожите, день хилиться до вечора. Сонце стало над обрієм заходу й опускається все нижче і нижче... Скоро прийде страшна ніч, а я стою над могилою і тримаю гроші. І пощо ж вони мені? Ох, Боже, Боже!... Як же мене диявол ошу-

кав! То ж я, коли їхав до Канади, то нічого не мав. В полатаній симражині ходив по пароплаві. Але я тоді був щасливий. А з чим же я приїхав на рідну землю? Яка моя віра стала за тих тридцять два роки?... То ж я мав нагоду принести Богові багато плоду. Він наділив мене силою, мудрістю, дав мені всі відповідні обставини для того, щоб я служив Йому, щоб був овочним. А я — безплідна смоківниця, колосок, що найвище стоїть між похиленими від тяжести плоду колосками. Безплідне поле, на якому за тридцять два роки не зародило нічого доброго, нічого корисного. Олекса, наш пресвітер, як ти кажеш, прийняв мученичу смерть за добре своє серце і тепер він стоїть перед Господом у славі. Я б не смів поглянути йому в очі, не смію також подивитися до неба, бо не достойний я. Я — відпавший. Я...

Грицько закінчив, поклавши голову на руки. Груди його тяжко дихали. Лисина покрилася краплями поту.

Іван поклав руку на його плече. Якусь хвилину мовчали обидва, а потім Грицько вів далі:

— І я вважаю, Іване, що я відпав так само, як ти. Ти відпав від Бога з великої біди, а я відпав через розкіш. Через це, про що ти почув. Тому я не допоможу тобі нічим, а ти мені не допоможеш. Але є ще Той, що може обом нам допомогти. Якщо Він збудив в мене тугу за рідним краєм, то може тільки тому, щоб отут показати мені, де я стою. І я побачив. Отут побачив себе сьогодні вранці. Я чув ніби чийсь голос, чийсь спів. Моє серце тремтіло й плакало вже тут без тебе. А тепер я хочу ще поплакати і помолитися з тобою. Ти ще живеш і я живу. А поки людина живе, поки вона ще не переступила порогу вічності, для неї ще не все втрачене. Так само, як для того розбійника на хресті. Вона ще має можливість стати наново дитям Божим. Розуміється, якщо в її серці є справжнє щире покаєння і щи-

рий жаль за тим, що таке сталося в її житті. Ти бажаєш того?

— Так, бажаю, — сміливо відповів Іван і пильно подивився в обличчя свого друга. Подивився і також спитався:

— І ти бажаєш?

— Так. І я бажаю. Бажаю від широкого серця і душі. Бажаю з полегшею поїхати до моєї Канади, поїхати з новим серцем, з новою душею. І на схилку моїх літ ще щось зробити для Нього. І ходім.

— Куди? — спитався Іван.

— Отут біля цього каменя. Тут ми молилися з тобою тридцять два роки тому, молимося й тепер. Господь Той Самий і Він чує молитву грішника, якщо він кається.

Вони обидва стали на коліна, поклавши руки на камені. По їхніх обличчях текли сльози. Це були сльози покаяння і щастя, від яких завжди радіють на небі ангели.

Роса на травах висихала. Запах від квітів ставав гостріший, по них жужали бджоли. На сіножатях не було вже бузька, не було також чайки. Стояли тільки трави і квіти, а по їхніх головах стрибало сонце.

Грицько з Іваном йшли до села стежною поруч себе. Вони несли в своїх серцях велику радість нового духовного народження і цю їхню радість розділяла з ними вся природа. Перед ними хилилося колосся, співали пташки. А небо, рідне їхнє небо, сяяло безмежною голубинню.

ЗМАРНОВАНИЙ ДЕНЬ

Михайло насилу діждався цього щасливого ранку. Вночі він кілька разів вставав, йшов до вікна, дивився на далекий обрій сходу і з нетерпелістю чекав, коли там зарожевіють хмари. Потім знову лягав на шійку, слухав биття годинника і рахував довгі й безконечні хвилини. А вони тягнулися поволі, одна за одною, ніби навмисне без поспіху.

Коли ж сонце кинуло на вікно першим промінням, Михайло вже був на ногах. Нашвидко вдягнувся, поглянув в длюстро і вибіг на вулицю. Перед зачиненою ще брамою чекало на нього його власне, щойно куплене авто. Воно блищить, сміється так, як ще ніколи перед тим. На шибах лягла нічна роса, але Михайло витирає її хустинкою і бачить там своє щасливе обличчя. Потім він сідає до авта, пускає мотора і їде порожніми ще вулицями на залізнодорожній двірці. Він не їде, а ніби пливе блискучим човном по озері. Одна його рука з новим годинником лежить на керівниці, а друга опустилася на порожнє сидіння поруч. Воно м'яке, покрите сивим сукном і там незабаром сидітиме та, кого він оце їде зустрічати. Від тієї свідомости Михайло сам до себе всміха-

ється, без потреби виймає з кишені накроплену перфумами хустинку і витирає чоло. А вулиці зранку ще порожні. Вони змочені росою, обсажені липами, втікають назад, даючи Михайлові дорогу. Кризь відчинене вікно до авта влітає весняний вітер, голос якоїсь пташки. Навколо багато сонця, теплого проміння, але його сьогодні найбільше в Михайловій душі. Справді, який він щасливий! Прожив він своє самотнє парубоцьке життя і тепер він повною свідомістю відчуває, що незабаром тій самотності буде кінець. Він більше не буде їздити автом в одиночку, але поруч нього сидітиме вона. Галя...

Михайло навіть не зоглядівся, коли авто підкотилося під широкі двері станції. Він глянув на годинника, — до потягу було ще більше пів години. Михайло звертає набік, спиняє мотора, але з авта не виходить. Йому дуже приємно посидіти отак біля відкритого вікна, пороздумувати, схиливши голову на м'яке поруччя. Перед ним простягнулася голуби́нь весняного неба, по якому пливають білі клубки хмар. Праворуч на другому боці стоїть між деревами новий будинок. В його вікнах золотом сяє сонячне проміння, а на даху — двоє голубів. Вони щось шепочуться з собою, а потім летять над деревами, понад станцією, прорізуючи крильми сиви́нь ресняного ранку. Потім знову сідають на даху, знову щось шепочуть до себе. Михайло дивиться на голуби і в нього росте туга за щасливим родинним життям. Ось їх двоє сивих голубів. Вони розмовляють з собою, будують своє кубло, літають на дозвіллі. І щасливі вони через те, що їх двоє.

Михайло знову дістав хустинку і витер чоло. Подивився на годинника. Незабаром потяг має бути на станції. Михайлове серце затремтіло і він зачинив за собою двері авта.

Галя вийшла з вагону, а Михайло здалека пізнав її білого капелюшка. Вона всміхнулася

до нього і легко махнула рукою. Михайло кинувся між людей, пробиваючи собі дорогу. Він чує, що наступив на чийогось черевика, але де ж йому на такі дрібниці звертати тепер увагу! Він біжить перед себе, відкидає на голові волосся, що падає на очі і ось він біля самих вагонів. Він тисне Галинину руку й відчуває, що вона ніби трохи тремтить. Але чи це справді, чи це тільки йому таке ввиджається, він не знає. Потім він бере її валізку і вони йдуть поруч себе до дверей.

— Я радий, Галя, що ти приїхала, але шкода, що на такий короткий час, — сказав Михайло, дивлячись в її голубі, погідні очі.

— Не могла на довше, — відповіла Галя. — Про це я тобі писала. Вечірнім потягом вертаюся додому. Щось тато не дуже добре чується. Привіт тобі передавали.

— Шкода, — сказав знову Михайло, — але ми використаємо той день так, щоб все обговорити, а що не договоримо, — те лишиться на пізніше. Передай батькам привіт. А як мама? — і він легко торкнувся її руки.

Рух на вулицях великого міста ожив. Але Михайло вправний водій і він вмілою рукою так веде своє авто, що минає всі інші і він завжди впереді. Взагалі, він не любить бути коли-будь взаді, а зокрема тепер, коли праворуч сидить Галя. Сьогодні йому зокрема хочеться показати свою спритність, усе своє вміння. Галя приїхала з малого міста і для неї такий рух незнаний.

Вони в'їхали в центр міста, влилися в потік довгої валки авт і в силу обставин Михайло був змушений зменшити швидкість. З бічної вулиці показалося інше авто. За його рулем сидів бідно одітий мужчина, намагаючись пересікти рухливу вулицю. Він показував рукою, щоб його пропустили, щоб дали йому дорогу, але ніхто на нього не звертав уваги. І Михайлове авто якраз стало проти нього, перегороджуючи дорогу. Перед ним

можна було ще проїхати, але Михайло натиснув на газ і не пустив незнайомої людини. Він навіть не подивився в той бік, думаючи про те, що сьогодні в нього надзвичайний день, тому не можна без потреби отак ставати перед ким-будь.

За кілька хвилин затрималися перед Михайвим помешканням. До нього треба йти новими сходами на другий поверх. Там є кілька дверей, а на одних з них маленька візитівка з Михайловим ім'ям. Сонце падає крізь вікно на сходи, воно також разом з Галею і Михайлом вривається до просторої кімнати.

— Оце й моє помешкання, Галю, — каже Михайло якимось дрижачим голосом. — Не впорядковане, бо то знаєш, яке парубоцьке життя. Багато працюю, немає навіть часу позамітати, почистити. По весіллі знайдемо інше помешкання, краще. А тепер, прошу, скидай плаща. Дай, я ось тут повішу...

Галя підійшла до вікна. Звідси було видно парк, багато дерев. За парком широкий майдан з кількома ворітьми для футбольних змагань.

— Ти маєш гарне помешкання, Михайле. Мені тут дуже подобається. Немає аж надто великого руху, простір, широчінь, — казала Галя,правляючи над очима волосся.

Михайло ще вчора купив найкращих в місті булок, купив дві нові чашки і вони випили кави. А по сніданкові знову обое були в місті. Михайлове авто женеться, ніби на спортових змаганнях. На одному розі воно мало що не в'їхало на стару жінку, на другому розі мало що не стукнулося об друге авто, а на третьому розі перетяв йому дорогу поліцай. Михайло сердився, нервувався, але це все було намарно. Поліцай щось списав з Михайлових документів, а потім дав йому якогось синього папірця і спокійно махнув рукою. Галя сиділа ніби на голках, а Михайло мовчав.

Щойно, коли виїхали на бічну вулицю, він ніби сам до себе, ніби до Галі невдоволено сказав:

— Оце й знову треба буде заплатити двадцять п'ять долярів!

Галя всміхнулася, а по хвилині відповіла:

— То не багато. Коли б я була поліцаєм, то я б сказала тобі заплатити п'ятдесят долярів, — і подивилася весело на Михайла.

А він засміявся.

За якийсь час Михайлове авто вкотилося на широке подвір'я газолінової станції. Тут треба в ньому дещо поправити, воно буде готове по полудні, а Михайло з Галею звідси поїдуть транваєм. Їм треба бути до дванадцятої години в кількох крамницях, а по полудні Михайло бажає показати їй все місто, повозити по всіх вулицях, поїхати по парках, над озеро. Але це тоді, коли його авто буде готове.

Тепер вони їдуть переповненим транваєм. Їм вдалося захопити двоє місць біля відчиненого вікна і вони їдуть. Щебечуть, ніби двоє голубів, а поруч них, тримаючись обома руками за перекладини, стоять люди. Старі, молоді, якийсь каліка з кием, жінка з дитиною... А транвай гуркотить, блискає на завороті дротами, шарпається, підскакує, ніби віз на нерівній дорозі.

За пів години вони були в великій крамниці. Сьогодні в Михайла велике свято і він хоче купити собі вбрання. Галя може вибрати. Вона подивиться, чи воно йому пасує, чи до лица. І він вдягається одне, друге, третє. Пзує сам перед собою в люстрі, обертається на всі боки, обтягає поли, а потім скидає його і бере друге. І це найкраще йому пасує. І кольор гарний і лежить, ніби навмисне шите на нього.

Михайло казав запакувати вбрання, дав продавчині кілька нових двадцятидолярових банкнотів і став біля Галі. Продавчиня, молода дівчина, за кілька хвилин принесла Михайлові гарно за-

пакованого пакунка, а також поквітовання, що гроші заплачені. Михайло зробив великі очі.

— А де решта? — подивився він на молоду дівчину. — Мені належалося три долляри здачі...

Молода дівчина зашарілася й низько зігнула голову.

— Перепрошую вас. Дуже перепрошую. Я забулася, — і швидко побігла до каси.

За хвилину вона бігла назад, несучи в руці три долляри.

— Перепрошую, дуже вас перепрошую, — казала, простягаючи Михайлові гроші.

— Тут не треба перепрошувати, але треба мати трохи пам'яті, — казав Михайло, ховаючи гроші до кишені. — Ти поставлена тут для того, щоб чесно обслуговувати покупців. Другий раз пам'ятай!...

— Перепрошую, дуже перепрошую, — виправдовувалася молода дівчина, червоніючи.

У цій хвилині підійшов до них незнайомий молодий чоловік, видно господар крамниці.

— В чому справа? — подивився він на Михайла і на молоду дівчину.

— Я забулася принести цьому панові три долляри решти, — відповіла дівчина дрижачим голо- сом. — Я дуже вибачаюся.

— Забулася... А може навмисне, хто тебе знає, — сказав Михайло. Він ще хотів щось сказати, але почув, як Галя легко смикнула його за руку.

Вони вийшли з крамниці, а тут якраз підійшов їхній трамвай. Перед дверима зібрались люди, знову мати з малою дитиною, якийсь сліпець з білою палицею. Всі вони чекають своєї черги, але Михайло і тут мусить бути першим. Він зробив собі дорогу, в трамваї знайшов двоє місць, одне для себе, одне для Галі і поклав там свого пакунок. Коли Галя ввійшла, в трамваї було повно людей. Вона була зажурена й розбита. Своє місце біля Михайла віддала якійсь старень-

кій жінці, а сама стала збоку. Потім Михайло віддав їй своє і вони так доїхали до іншої крамниці. Михайло хотів їй купити нового капелюха, але Галя подякувала й відмовилася. В іншій крамниці хотів купити черевики, але Галя й за це подякувала. Михайло побачив її зажурене обличчя і спитався:

— Тобі щось недобре, Галю?

— Так, недобре. Болить голова — і на її очах стали сльози.

— То може візьми аспирину, — затурбувався Михайло. — Може інших пігулок? Отут можна купити. Хочеш?...

— Ні, дякую, — відказала Галя. — Поїдемо.

Вони знову були в трамваї, знову їхали рухливими вулицями, минаючи завороти, великі будинки з багатими виставовими вікнами.

Михайлове авто було вже готове. Вони обоє поїхали до багатого ресторану на обід, а звідти треба було їхати просто на станцію. Потяг від'їздив за дві години, а за цей час вони посидять в тіні дерев біля станції і обговорять свої недокінчені справи. Ввесь час вони крутилися по місті, а поговорити не було коли.

Сонце схилялося до заходу, стрибаючи по верхів'ях тополь. Воно золотило низку вагонів, що стояли на станції. За вагонами тягнувся невеликий парк, де сиділи Михайло з Галею. Обоє вони були зажурені, невеселі.

— Галю, але що сталося? Скажи? Га, що таке? — питався Михайло.

— Я тобі напишу, Михайле, коли заїду додому, — відповіла Галя.

— Ні, скажи тепер. Прошу... Скажи...

Галя важко зітхнула. Піднесла голову і він побачив на її очах сльози.

— Скажи, скажи, — просив він.

Галя ковтнула слину, витерла очі.

— Якщо хочеш, то й скажу, — і замовкла.

Але за хвилину казала:

— Михайле, в світі цьому дуже багато зла, самолюбства, нечемности, некультурности, але я думала, що ти не такий, що ти інший. Тому я і дала тобі слово стати твоєю дружиною. Але я помилилася. Сьогодні я побачила, що ти не такий, як я думала, що в тебе тверде, неспівчутливе серце. А тому, якщо ми потім маємо терпіти одне від одного, то краще розійтися тепер, поки не пізно. Я побачила, що нам з тобою було б тяжко жити, і ми щасливими ніколи не були б.

— В чому ж справа, Галю? Кажи, що ж я такого зробив?

— Якщо хочеш, то я тобі скажу, — тихо відповіла Галя.

— Скажи, скажи. Прошу...

І Галя говорила далі:

— Ти пригадуєш, як ми вранці їхали із станції? — і подивилася на нього сумним поглядом.

— Пригадую. І що ж там було?

— Там на дуже рухливій вулиці якийсь чоловік хотів переїхати нашу вулицю, але ти навмисне його не пустив. А так не можна. Треба людину пустити. Він тебе просив, показував тобі рукою, але ти навмисне став перед ним. А звідкіль ти знаєш, куди він їхав, куди так спішив? Може він їхав до праці, може до тяжко хворої дружини в лікарні, може до дітей, може в якійсь іншій дуже пильній потребі, а ти навмисне його не пустив. А якийсь інший чоловік за нами зробив йому дорогу. А цей всміхнувся і з вдячності махнув йому рукою. Він йому подякував. А тобі за весь день ніхто не подякував. Я проходила з тобою весь день, проїздила з тобою в транваях, але не бачила, щоб тобі хтось з вдячності кивнув головою, щоб ти протягом дня зробив комусь якубудь приємність. Ми їхали транваєм і ти не відступив свого місця старенькій бабці або матері з дитиною, а мені не випадало тобі про це казати.

Потім, перед тобою хотів увійти до транваю сліпець, але ти не впустив його і ввійшов перший. А тобі треба було взяти його за руку, посадити на сидіння, зробити комусь хоч найменше добро. Він же сліпий, не бачить, яка чудова весна, який гарний світ. І він подякував би тобі, подумав би, що ти добра людина. Отже, прожив ти день, але не прожив, а змарнував. Нікому не сказав ласкового слова, нікому не зійшов з дороги, нікого не пустив перед себе так, ніби тобі належить все місто, весь світ. А так не можна. Треба життям своїм поділитися з іншими, треба самому шукати такої щасливої нагоди, щоб комусь зробити добро, уприємнити чиєсь життя, а не наступати весь час на чийсь палець, летіти вперед, ніби на пожежу. Треба жити тихо, спокійно, не бути таким, як всі. В крамниці ти зробив дівчині стільки неприємностей, сказав їй стільки тяжких слів, що мені було соромно за тебе. І то дуже соромно. Що ж там такого? Забулася дівчина принести решту грошей та й годі. Тих бідних три долляри, а ти за них казав їй такі слова, що вони цента не варті. Отже, прожив день, змарнував його і я разом з тобою. І якщо потім має бути змарноване все наше життя, то краще розійтися нам тепер. Як я тобі сказала, на світі тепер дуже багато зла, люди стали самолюбні, злі, але щоб ти був таким, я не думала.

— Галю... — хотів щось сказати Михайло, але дівчина встала на ноги й подивилася на годинника. На її чоло лягла соняшна тінь.

— Михайле, — говорила тихо. — Я тобі сказала те, що думала, що подиктувало мені серце. А решту напишу в листі. Я буду говорити з батьками. А тепер, не гнівайся на мене... Я... — і вона низько похилила голову.

**

За три дні Михайло отримав листа. Відкрив

Його дрижачими пальцями і став біля вікна. В ньому було написано лише кілька слів:

— Михайле, я змарнувала тоді тільки один день, але всього життя змарнувати не хочу. Будь здоровий!

Михайлові закрутилася голова. Він подивився надвір. На сусідньому даху сиділо двоє голубів. Вони щось шепотіли з собою, а потім полетіли понад парк, понад зелені дерева. Михайлові було дуже тяжко на душі. Він побачив, що до родинного щасливого життя йому ще дуже далеко.

ІНША СТЕЖКА

У міському парку було багато стежок. Вони розходилися між зеленими кущами і були ще всі мокрі від ранньої роси. Галуззя берез звисало аж до самої землі, а в них співали пташки.

Була неділя і було ще дуже рано, а тому в парку було порожньо і самотньо. Сонце тільки-що зійшло і не встигло ще висушити крапель янтарних сліз, що блищали на квітках. Збоку висипаної піском доріжки стояла тачка робітника. На ній лежали граблі і купа згреблого учора сміття. Стежка обходила кущі, звертала наліво й випростовувалася до брами в високій залізній огорожі. Вона знайома Дмитрові і нею він легко міг би пройти з заплющеними очима. П'ятнадцять років він живе в цьому затишному місті, п'ятнадцять років працює на тій самій роботі і п'ятнадцять років щонеділі ходить тією стежкою до своєї церкви. Інколи він бере транвая, але найбільше ходить піхотою. Тут так тихо, зелено і гарно. Квітки кивають йому запашними розквітленими голівками, ніби вітаючись із ним. А взимку всі кущі, всі дерева покриті снігом, стоять виструнчившись, ніби в казці. Тому Дмитро любить парк, любить свою стежку, знає всі її закрути, всі схили, ніби в своїй хаті.

Сьогодні Дмитро встав раніше, як звичайно. Думає отак пройтися парком, пороздумувати на самоті, наповнити спрацьовані груди свіжим і пахучим повітрям літнього ранку. Сон чомусь утік з його очей і він не змушував себе заснути. Нашвидко з'їв сніданок, накинув на плечі маринарку й пішов поволі порожніми вулицями в напрямку парку. Брама вже була відчинена і він торкнувся її своїм плечем.

Годинник його показував ту пору, коли місто ще повністю не пробудилося, а в парку ще стояв туман, попричіплювавшись кущів. Такої пори приємно не тільки пройтися порожніми стежками, але також приємно посидіти на лавці між липами. Треба тільки постелити стару газету, бо лавки ще мокрі й покриті вчорашньою пилюкою. І стара газета якраз була в Дмитровій кишені. Він розгорнув її і поклав на лавку, що стояла під високою липою. Сів, здійнявши капелюха. Вітер торкнувся холодним подихом його чола.

Над парком пролетів літак і Дмитро подивився догори. Там пливли хмари, сяяла голубинь неба. Його закривало галуззя дерев, але вітер гойдав галуззям і небо знову і знову сяяло своєю голубинню.

Дмитро дивиться догори, дивиться навколо і бачить, що далеко з брами вийшов якийсь незнайомий чоловік, тримаючи на лівій руці складену маринарку. Він пішов поза кущі, минув блискуче плесо озера і затримався в розі між ялинками, де стояв старий камінний хрест. Хвилинку постояв біля хреста, боязко роздивився навколо себе, а потім накинув на плечі маринарку і пішов далі поміж кущами.

Дмитро чомусь відсунувся на край лавки, за високий кущ черемхи. Він побачив і відчув, що незнайомий чоловік або за чимось шукає, або так само, як і він вийшов походити по парку недільного ранку і порозмовляти з природою, з са-

мим собою, з пахучими квітками, з голубим небом.

А незнайомий чоловік прийшов до озера, сперся на огорожу, поправив на голові волосся, а потім поглянув навколо себе, підніс очі догори і витер рукою обличчя. Після цього похилився на дерево й так стояв у глибокій задумі, навіть не ворухнувшись. Над парком знову пролетів літак, десь крякнула ворона, але незнайомий стояв і стояв. Голова похилилася низько на груди, волосся падало на чоло.

Потім він ворухнувся, поправив маринарку і пішов тією самою стежкою до камінного хреста. Дмитро йшов за ним пильним зором, а також цікавими думками. Він ще далі відступився за черемху, щоб бути не поміченим і пильно стежив за незнайомим чоловіком. А цей підійшов до хреста, боязко розглянувся навколо себе і став на коліна. Перехрестився три рази і напівголосно говорив свою ранню молитву. Дмитро не міг почути його слів, але він здалека бачив обличчя незнайомого. Він добре бачив, що воно було сумне, а по ньому текли рясні сльози. Незнайомий, видно, не вгамовував їх, видно хотів, щоб вони всі витекли з його душі, з його серця і щоб не було вже чим плакати. Плечі його здригалися, ніби ними хтось хотів розбудити незнайомого з задуми. А він стояв на колінах, молився і плакав.

Дмитро обійшов кущі. Він знав, що це не личить отак підслуховувати чийсь молитву, бути свідком чийсь туги, чийгось горя, але йому бажалося побачити цю людину зблизька. І він підійшов до самої стежки. Він не чув слів незнайомого, але бачив його обличчя. Воно було сумне, зажурене, покрите смугами сліз. Сонце щедро обливало камінний хрест золотом, висушувало росу, стрибало по верхів'ях дерев. А незнайомий далі стояв на колінах, далі молився і плакав. А потім тяжко підвівся на ноги, витер очі, ще раз

поглянув на хреста, ніби востаннє бажаючи щось йому сказати і, обернувшись до озера, пішов повільним кроком стежкою.

Дмитро перейшов йому стежку і сів на своїй лавці. Йому конче хотілося затримати незнайомого, поговорити з ним, спитати його про дещо, довідатися, чого це він плаче такого погідного недільного ранку, чого такий зажурений, розбитий. Але як спитати, як затримати незнайому людину? Він же не проповідник, недосвідчений в тому, як треба з людьми говорити. А ну ж у нього які душевні переживання, якісь сердечні рани, то що він тут може допомогти? Чим він зможе залічити чийсь душевний біль?

Але він таки вирішив порозмовляти із скорботною незнайомою людиною. Тому, коли незнайомий порівнявся з ним, Дмитро встав і ніби до свого старого друга спокійно сказав:

— Доброго вам ранку, друже!

Незнайомий здригнувся від несподіванки і підніс голову.

— Доброго і вам ранку, — сказав також сміливо, але дуже тихо.

— Хороший такий ранок сьогодні і я думаю, що покищо нас тільки двох на весь парк, — казав далі Дмитро, намагаючись якимось викликати розмову.

— Я думаю, що нікого тут нема, а я також оце так несподівано і випадково тут, — казав незнайомий.

— То ви нетутешній?

— Ні, я приїжджий.

— Здалека?

— Так, здалека. З Арізони, — сказав незнайомий і махнув рукою.

— Думаєте поселитися в нашому місті? — пробував розтягнути розмову Дмитро.

— Думаю, якщо знайду працю, життя і спокій.

— Напевно знайдете одне і друге... Але третє, цебто спокій, то вже залежатиме від обставин і від вас особисто, — відповів Дмитро, радий, що розмова набирає бажаного змісту.

— Так, я знаю, — сказав незнайомий і присів на лавку. Обличчя його було хмурне, на ньому не зовсім ще висохли недавні сльози.

Дмитро сів з другого боку.

— А в Арізоні тяжко з роботою? — спитався знову.

— Ні, праці є багато, але... — і незнайомий важко зітхнув. А потім, витерши рукою чоло, казав:

— Я взагалі бажаю звідти виїхати до вашого міста або до іншого, навіть на край світу.

— Маєте якийсь клопіт, щось переживаєте, як бачу по вас? — питався далі Дмитро.

— Так, але це вам не потрібне. Кожна людина має якісь турботи, але бувають турботи, коли ніхто з людей не може їм допомогти, — тихо відповів незнайомий і нервово засовгався на лавці.

— Так, люди вам не допоможуть, але Бог може допомогти. Він всесильний і для Нього нічого немає неможливого, — знову Дмитро.

— А ви віруєте в Бога? — спитався незнайомий і пильно подивився на Дмитра. В його очах стояла турбота, розпач і цікавість.

— А чому таке питаєте? — здивувався Дмитро.

— Бо люди сьогодні в вашому віці переважно скептики або й атеїсти.

— Ні, я вірю в Бога і вірую від усієї душі, — казав Дмитро, радий, що розмова пішла якраз так, як він бажав. — Оце йду до церкви, але тому, що ще рано, вирішив піти іншою стежкою через парк і бачу, що так треба було. Коли б поїхав транваєм, був би не зустрів вас. А так ось ми принагідно вперше зустрілися незнайомі люди і я хочу вам сказати, дорогий друже, що вірте Бо-

гові, віруйте в те, що Він всесильний і може вам в усьому допомогти. Я можу вам про це засвідчити, бо я мав дуже тяжку життєву дорогу. Я стояв на краю загибелі, шукав собі смерті, але Господь не допустив до того, допоміг мені.

Дмитро присунувся ближче до незнайомого й легко взяв його руку.

Незнайомий тяжко дихав, схиливши голову на груди. Очі його дрібненько кліпали, уста кривилися, ніби від важкого болю.

— В людини немає таких переживань, таких ран, яких Господь не міг би залічити. Любов Його до нас безмірна і безмежна. Тільки треба вірити і не впадати у відчай, — казав Дмитро.

— О, ви не знаєте, — заметушився незнайомий. — У мене, чоловіче, такі турботи, такі переживання, що ні людина, ні Бог... Ну, нехай Він мені грішному простить, але тут ніхто не допоможе. Я вже зневірився, я розбитий, дійшов в своїм горі до самого кінця, до повного завершення. А тепер оце приїхав до вашого міста, щоб бути далеко від того, що сталося.

— Що ж таке, друже, скажіть мені? — спитався Дмитро, не знаючи, чи добре він зробив, питаючи.

— Багато розказувати, — зітхнув незнайомий. — Дуже багато. І чи варто це? Пощо вам моє горе, якщо ви і свого маєте подостатком? А зрештою, що ви мені допоможете?

— А все ж таки, що таке зайшло в вашому житті? І думаєте, що нема на це ліку, виходу?

— Ні, нема... Принаймні я досі його не знайшов, — відповів незнайомий. — А горе моє ось таке, яке скажу коротко. Мав я родину, мав дім, все мав. Але потім одного дня все втратив в тяжкій катастрофі, що вдень і вночі шаліють по американських дорогах. А тепер я сам. Розумієте, сам один, як лобода на полі. Я почав пити, а тоді мене вигнали з праці. Коли приходив до пам'яті,

йшов на цвинтар і сидів там на трьох рідних могилах — дружини й дітей, поки мене робітники не наганяли звідти. Розумієте?... А потім вирішив залишити своє місто і приїхав оце сюди, щоб знайти працю, спокій. Розумієте?... То, скажіть, хто мені може допомогти? Людина, Бог? Га, скажіть, друже? Хто мені поверне родину, хто напратить зруйноване життя? — і він звівся на ноги. Руки його були довгі й худі і звисали майже до колін. Вітер шарпнув його волоссям, загойдав полами маринарки.

Дмитро чув своє власне серце, що воно здригається і тремтить. Але одночасно він відчув в душі якусь дивну силу, певність і рішучість. Він сміливо взяв незнайомого за руку і посадив біля себе.

— Прощу сісти, — казав схвильованим голосом. — Я дуже співчуваю вам, друже, і від всього серця хотів би вам допомогти, але моя поміч тут ніщо. Але Господь може допомогти. Він може дати вам сили перенести велику вашу втрату, загоїти ваші рани, дати вам спокій. А працю тут знайдете. Воно справді краще для вас, якщо житимете в іншому місті. А час загоїть все. В мене ви можете затриматися стільки, скільки вам треба. Ми відпустимо вам кімнату, зробимо для вас усе, щоб облегшити вашу журбу.

— Дякую, сердечно дякую, — казав схвильований незнайомий.

Дмитро подивився на годинника й казав далі:

— Мені вже пора до церкви. Чи ви не бажали б піти зо мною?

— Так, можу піти, бо й так немає мені куди спішити, а в церкві давно не був.

І вони пішли поруч себе вузькою стежкою між широкими кущами. За брамою повернули направо, а там уже видно було нового молитовного дома. В його вікнах відбивалися проміння сонця, а кризь відхилені двері вилітав бадьорий спів. Бо-

гослуження вже розпочалося і Дмитро зо своїм принагідним другом, якого він навіть не знає прізвища, ввійшли до середини і сіли на задніх лавках. В великій залі було багато світла, недільної тиші, спокою. Дмитрів незнайомий приятель дивився навколо і по всьому було видно, що він уперше на євангельському богослуженні. Він з найбільшою спрагою сприймав кожне слово проповідника, слідив зажуреним зором по сторінці співаваника, а коли всі стали до молитви, Дмитро помітив, як він витирав очі. А після молитви знову лунав спів, дрижали чудовою мелодією органи, а Дмитро сидів, молився в душі і думав:

— Як багато років він ходить до своєї церкви однією і тією самою дорогою! А ось сьогодні він вибрав іншу стежку, на якій принагідно зустрів скорботну незнайому людину, яка оце сидить біля нього й пильно слухає Божого Слова. І як багато на світі є різних інших стежок, на яких є сотні й тисячі нещасних людей, яким потрібна наша поміч. І було б добре, коли б отак кожен член нашої громади, а навіть і проповідник, йдучи вранці до церкви, пішли тими стежками. Там ще від учора стоять по темних вулицях п'яні, підперши плечем якусь огорожу. Вони самі до церкви не прийдуть, але отак з ними познайомитися, допомогти їм витверезитися, сказати тепле й ласкаве слово. А скільки інших нещасних, бідних, прибитих якимось горем, тяжким життям. Вони всі стоять осторонь церкви, далеко від неї, стоять на отих інших стежках, на яких ми ніколи не буваємо. І на тих стежках, на тих незнаних нам дорогах, темних завулках, в парках можна було б знайти багато душ, багато людей, які ще не зовсім загублені. Треба тільки піти і пошукати їх.

І Дмитро вирішив, що відтепер він йтиме до своєї церкви іншими стежками, йтиме іншими дорогами. А ось, можливо, і знайдеться якась душа, що потребує його доброго слова, його допомоги.

РІЗДВЯНА ПРОПОВІДЬ

В просторому і ясно освітленому молитовному домі палахкотіла різними вогнями ялинка, а надворі падав густий лапатий сніг. Морозу не було і мокрий сніг обліплював дерева, збивався в тверді грудки під ногами. Такої зимової пори найкраще посидіти в своїй теплій хаті, послухати в радіо чарівну різдвяну музику, вдихати в груди пахуче тепло різдвяної ночі, але не всі люди навіть і цього врочистого Святого Вечора мають свій теплий куток, свою хату, а тимбільше радіо.

Не має також того всього зігнутий старістю і побитий бідою сивоволосий Макар. Він давно живе сам і ніхто в усьому місті не знає, де саме він живе, що робить, яке його буття взагалі. А старий Макар отак собі живе оподалік від людей, в своїй тяжкій самотності. Влітку сидить довгими днями на зеленому березі річки, яка протікає за містом, інколи там і засне в густій посохлій траві. Там хтось поставив і невелику дерев'яну лавку, ніби навмисне зроблену для нього. Цілими днями він сидить на цій лавці, дивлячись на воду, як вона рівномірно пливе між вільхами, хлопочучи під берегом. Старий Макар думає-думає, що отак і життя його пропливло, повне турбот і тягарів... І

так як течії ріки не можна завернути назад, так не можна завернути минулих літ. Вони пропливли швидко-швидко і ніхто не знає, де вони ділися.

Це бувало влітку, коли Макар висиджувався над річкою, але тепер зима і він над річку не йде. Натомість він іде на автобусну станцію. Там тепло і можна посидіти на м'яких лавках. По стінах невеликої почекальні висить багато дивовижних картин з різними краєвидами і Макар любить дивитися на них. Потім він іде між лавками, човгаючи подертими черевиками. Хтось покине вчорашню газету і старий її підбере, а потім читає. Хтось інколи підкине або забуде кусочок хліба, завиненого в папір. Макар за всім стежить, все, що йому понадобится, він підбере і заховає в свою глибоку й зайозену кишеню.

А потім він іде на іншу станцію, на залізнодорожну. Там також повно людей, а зокрема перед Різдом. І там щось знайде потрібного для себе. Люди його знали, бо ж часто бачили старого на тому самому місці, але ніхто не цікавився його життям. Він був чужий для всіх, а всі були чужі для нього.

Сьогодні передріздвяний Свят-Вечір. Лапатий сніг не перестає сипати ще від учора. Він грубою периною покрив дороги, хати, приоздобив дерева. У вікнах багатих хат палають свічки, сяють обличчя анголів на причеплених до шиб картинах. В повітрі відчувається свято, врочистість великої події.

Старий Макар іде засніженою вулицею в напрямку станції. Черевики його грузнуть в снігові і він чує, що ганчірки, якими обмотані його ноги, промокають аж до тіла. Макар затуляє обличчя від снігу, розкидає свої кроки, а сніг негайно засипає нерівні сліди.

Нараз він почув якийсь далекий незнайомий голос і жмут ясного світла впав на сніг перед його ногами. Макар підніс голову і протер рукавом

очі. Перед ним стояв новий будинок. Двері його були відкриті і звідти линув голос різдвяної пісні.

Макар затримався й розглянувся навколо. Він аж тепер побачив, що пішов до станції іншою дорогою. Але вертатися було вже далеко і він помимо своєї волі чомусь затримався перед відчиненими дверима. До нього підійшов якийсь мужчина, торкнувся його плеча й сказав:

— Прошу зайти до середини. Послухаєте гарного різдвяного співу, загрієтеся...

Старий завагався і подивився на незнайомого. Він аж тепер побачив, що це молитовний дім. А незнайомий тримав його за лікоть і казав:

— Прошу, прошу, зайдіть. Отут я обмету вам сніг і ви проведете добре сьогоднішній вечір. Вам холодно, правда?

І старий пішов до відхилених дверей молитовного дому. Хтось обмів йому з чобіт сніг, і взяв під руку і хотів допомогти йому скинути засніженого піджака, але Макар не дав і так вдягнений сів біля самих дверей на лавці.

Різдвяна програма ще не почалася. Поза ялинкою розмістилася дитвора і їхні обличчя сяють великою радістю. Сьогодні їхній вечір, їхнє свято, їхня програма. На підвищенні також учитель недільної школи, який пошепки щось говорить з дітьми, дає їм якісь вказівки. До нього підійшов пастор церкви.

— Як там у вас, брате, з програмовими точками? — спитався.

— Маю багато віршів, музичних точок і вся програма вже заповнена, — відповів той.

Проповідник зігнув голову, а потім сказав:

— Я думаю, що варто було б сказати сьогодні і різдвяну проповідь. Он там прийшла нова людина, що сидить біля порога, то добре було б, мати проповідь.

Учитель недільної школи знизав плечима.

— Добре було б, але як це зробити, то я не

знаю. Діти вивчали вірші, оповідання, розмови, то я не знаю, чи можна забрати їхній час. А проповідь сказати треба було б, але... — і він подивився по широкій залі, заповненій людьми.

Попливла ніжна різдвяна музика, і програма розпочалася. Діти виходили під ялинку, ставали в рядок, декламували гуртом, а потім кожне окремо. Були музичні точки, співи, розмови і все те мало якусь своєрідну теплоту й вродистість, якої Макар перед тим ще ніколи не чув. Довгі літа він прожив у своєму місті, безліч разів проходив цією вулицею, але молитовного дому чомусь ніколи навіть не помічав. А тут стільки співу, стільки радості, стільки незбагненого чару, правдивої різдвяної радості.

Старий Макар слухає це все і переживає якийсь дивний спокій, що животворчим струмком ллється до його втомленого серця. Перед ним і за ним на лавках сидять люди, але всі вони чужі йому, ні одного знайомого обличчя. І старий відчув якусь тугу, пригадав колишнє Різдво в рідній хаті, між своєю родиною. Це було давно, давно. Багато води пропливло в ріці за містом, багато листя спало з дерев, багато хмар пролетіло над його сивою головою, багато передумано думок, пережито болів, голодних днів.

Проповідник знову нахилився до вчителя недільної школи:

— Ще багато маєте точок? — спитався.

— Так, багато, — відповів той. — І ніяк немає часу на проповідь, бо це, знаєте, діти, це їхній вечір, на який вони довгий рік чекали. Тому ніяк не випадає відмовити дітям, щоб вони не продекламували своїх віршів. А часу вже ось зовсім мало.

І різдвяна програма продовжувалася далі. Лінули ще і ще пісні, бриніла музика, сяяли діточі очі і сяяли свічки на ялинці.

Коли програма скінчилася, Макар стиснув в руці зім'ятого кашкета і готовий був вийти за

двері, але проповідник став на порозі і простягнув руку до диякона церкви.

— Вітаю тебе, брате, з Різдвом Христовим, — і вони поцілувалися.

А потім він взяв руку когось іншого. Другого, третього, четвертого.

— З Різдвом Христовим!... З Різдвом Христовим!...

Старий Макар відійшов під стіну, бо в дверях стояли люди. І нараз він відчув, що чиясь тепла і м'яка рука бере його руку, чийсь спокійний голос вітає й його з Різдвом Христовим, чийсь уста цілують його обличчя. Це сталося в одну мить і він ніби прокинувся з якогось забуття. Перед ним стояв проповідник, молодий, високий мужчина, в новому святочному вбранні. Він тримав Макара за руку і пильно дивився в його очі.

— Вітаю і вас з Різдвом Христовим!... Бажаю вам спокою і повноти радості в ці святочні дні.

Але Макар не міг вимовити слова. Голова його похилилася на плече і він малоощо не впав. Але сильна рука проповідника підтримала його і могла сісти на лавку.

— Сядьте ось тут. Так, так, — казав проповідник, ввесь час тримаючи руку старого.

А Макар тяжко дихав. По його обличчі текли рясні сльози і він недбало витирив їх рукавом свого подертого піджака.

Під ялинкою галасували діти. Вони розбирали подарунки, бігли до своїх родичів. А ялинка сяяла різнокольоровими вогнями. За вікном падав сніг, над містом стояв Свят-Вечір.

А потім молитовний дім поволі випорожнювався. Згасли свічки, лавки світили пустою. А в невеликій ясній кімнаті, що була за першими дверима, сидів проповідник і старий Макар, який досі не міг прийти до себе після надмірного хвилювання. Проповідник сидів так близько до старого, що він чув, як дрижить Макарове плече, як дри-

жать його руки. І він знову і знову клав свою руку на поруччя за Макаровими плечима й казав:

— Будьте спокійні, друже, Бог добрий, допоможе вам у всьому. Не треба хвилюватися, бо для вас недобре. Сьогодні таке велике свято, коли Син Божий зійшов на землю, народився у вифлемських яслах. І Той Христос хоче народитися в вашому серці.

А старий Макар довго-довго не міг прийти до рівноваги. Його очі почервоніли від сліз, а уста насили вимовляли:

— Пробачте, що я розплакався, ніби дитина. Але скажу вам правду, що оце вісімнадцять років від сьогодні, як я не переживав різдвяної радості. За ті роки мене ніхто не поцілував, ніхто мені старому не подав по-приятельському руки, не спитався, як я живу, що я роблю. А я ж людина також. Колись мав, як усі, свою родину, ми справляли Різдво, я відчував на своєму обличчі поцілунок дітей, дружини, а в серці відчував тепло різдвяного вечора. Але все це минуло, все це було дуже давно. Від того часу ось уже вісімнадцять довгих похмурих років і я не маю родини. Живу сам ніби та билина в чистому полі, ніби той привид, який нікому непотрібний. І кажу вам, що за ті довгі роки мене ще ніхто не поцілував. Ніхто не привітав мене ні з Різдвом Христовим, ні з Новим Роком, ні з Великоднем. А ви це зробили сьогодні. Я почув тепло вашого поцілунка, потиск вашої руки, теплоту вашого серця. І мені стало так добре, так приємно, що я не міг... Не міг і розплакався. Але то вже таке буває із старими людьми, а ви мені пробачте.

Старий Макар замовчав, а проповідник подивився на годинника. Була вже пізня пора ночі. За вікном здіймалася хуртовина, по шибках стукотів вітер.

— То я вже піду, бо то пізно, — сказав Ма-

кар, обертаючи в руках шапку. — А вам щиро дякую за все.

— Куди ж ви підете? — спитався проповідник, а потім подумав, що це питання недоречно, бо ж кожному зрозуміло, що людина на ніч іде до свого дому.

— Піду до себе, якщо двері в брамі ще не закриті. Сьогодні сторож закриває їх пізніше. А я живу трохи далеко звідси, біля поверхового млина.

— А може б ви поїхали зо мною? — подивився проповідник на старого.

— Ні, дякую, — відказав той, поглянувши винувато на своє лахміття. — Як я можу піти до вашої чистої хати в такому лахмітті?

— Нічого, друже, я хочу, щоб ви пішли. І дуже вас прошу. Батьки дружини мали приїхати до нас на Різдво, але не приїхали, тоді ви будете нашим гостем. В нас просторий дім і спати є де. Побудете в нас навіть всі свята, бо їсти, слава Богу, в нас також є подостак.

Старий вагався, але проповідник присів біля нього ближче і казав:

— Ходім, друже, проведемо в нас свята, а потім я відвезу вас туди, де ви забажаєте.

І вони поїхали освітленими вулицями міста в напрямку парку. Помимо пізньої пори, вулицями проходили люди, бо ж сьогодні такий великий вечір, то й ніхто не спішить додому. Не спішив також проповідник і вони їхали поволі, минаючи закнуті вулиці.

А вдома проповідник відразу познайомив дружину свою з Макарем і провів його до окремої кімнати. Діти вже спали і в новому домі було тихо.

Макар не вірив своїм очам, що таке може бути, але воно так сталося. Він уперше за довгі роки викупався в теплій воді, отримав нову білизну, отримав нове вбрання, дуже ще доброго хоч і не

зовсім нового піджака, чоботи і шапку. А де його старе лахміття поділося, він навіть не знає. Макар побачив себе в люстрі, побачив новою людиною і знову розплакався.

— Защо ж це все мені, — казав він. — Я не вартий того всього. Ви ж чужі для мене люди і я вам жодного добра в житті не зробив.

— Нічого, — ніби виправдовувався проповідник, — будьте спокійні і почувайтеся в нас так, ніби між своїми найближчими. Сьогодні Різдво, це день подарунків. Ми раді, що можемо комусь дати якогось хоч і маленького дарунка. А Бог для всіх людей сьогоднішньої ночі також дав найбільшого дарунка, Сина Свого Однородженого, Ісуса Христа. Він народився в Вифлеємі, а потім умер за нас на Голгофі. Про це я вам розповім більше, а тепер уже пізня пора і треба всім іти на відпочинок.

Надворі не переставав падати лапатий сніг. В проповідниковому домі було тихо, бо всі вже спали. Двері до Макарової кімнати були зачинені і звідти долітав крізь щілину від ключа рівномірний віддих втомленої старшої людини. А проповідник ще не спав. Він похилився над своїм столом, заложеним книжками, і роздумував про свою пасторську працю. Шукав в думках і в серці також різдвяного слова на завтра. А потім роздумував також про події сьогоднішнього вечора, про несподівану зустріч з незнайомою людиною, яка оце тепер якраз спочиває в його домі. Він передумував усі свої різдвяні проповіді, виголошені колибудь і прийшов до висновку, що сьогоднішня його проповідь, хоча й не була виголошена, але вона була одною з найкращих. Це була проповідь на ділі — прийняти бідного до свого дому й нагодувати його.

ПАШПОРТ

Весна цього року була надзвичайно пізня. Небо ввесь час моросило дощем, ніби восени. А пора для справжньої весни давно минула, але дерева стояли ще без листя, щойно починали випускати нові пупляшки, намагаючись пробудитися з свого сну.

Але ось сьогодні — перший день справжньої весни. Квіти, які ще учора цупко трималися землі, нараз піднесли голови, сміючись до сонця. В повітрі розпливався запах зелені і випари землі.

Мефодій сьогодні якийсь надзвичайно щасливий і вдоволений. Це може тому, що надворі чудова погода, а може тому, що його прийняли на нову роботу, на якій він щасливо пробув тиждень і сьогодні субота, він отримав свою заробітню платню. А це ж не абиякі гроші. Справжні американські доляри, щойно з фабрики. Він поклав їх до найглибшої кишені й пішов понад рікою додому. Проміння сонця плигало по траві, по деревах, по чорних стріхах старих будинків.

Мефодій має багато вільного часу й додому чомусь не спішить. Йому хочеться отак пройти сухим берегом, пороздумувати, побути тільки з самим собою. Надворі так гарно, свіжо, соняш-

но. Вода в ріці виблискує брилянтами, над нею літають білі чайки. Під берегом чорніє човен, якого ще минулого року хтось лишив прив'язаним до верби. Від нього звисає мотузок, вимитий за зиму водою, висушений сонцем.

Мефодій зійшов над саму воду. Там багато торішньої сухої трави, на якій можна сісти, можна навіть покластися горлиць і полежати до сонця. І він сів. Навколо немає ні живої душі, лише він сам. А ріка пливе тихо, спокійно. Вона також не спішить так само як і Мефодій. Від неї несеться холод, вологість, лягаючи на молоду зелену траву.

Під кущем лозини лежала колода дерева, викинена водою. На ній завжди хтось влітку сідав, тому вона була витерта, вимита дощами, висушена сонцем. Мефодій сів на ній, простягнувши перед себе ноги. Рука його мимоволі опустилася в кишеню і там наткнулася на гроші. Ідучи сюди, він навіть забувся за них, а тепер пригадав і вийняв кілька нових папірців. А потім дістав олівця, кусочок поперу й почав рахувати. За телефон треба заплатити стільки-то, за воду стільки, за світло стільки, за податок стільки, за харчі, які він бере в крамниці на книжку, стільки-то. Порахував, порохував, підвів усі свої видатки й побачив, що в нього лишається ще поважна сума. Вона піде до банку, бо Мефодій нічого не має купувати, за ніщо платити. Це чистий його заробіток.

Він подивився на річку, подивився на білі хмари, подивився ще далі, ще далі. І нараз пригадав давно минулі дні. Він був найнятим робітником у польського пана. За одного золотого тяжко працював цілий день на своїх харчах. Сонце немилосердно палило йому плечі, на руках і ногах виступали піхурі, а впереді лежало ще довге нескошене поле конюшини. Він доходив до кінця поля, ставав під деревом, витирав рукавом сорочки піт, гострив брусом косу і йшов далі. І так один день, два, три і весь тиждень. Руки пашіли від тяжкої праці, на них виростили тверді мозолі,

подібні до кострубатого коріння. А потім він ішов додому. Нашвидко їв квашені огірки з молодого картоплею, посипаною кропом і падав на сіно в stodолі, засипаючи твердим сном аж до ранку. А другого дня знову коса, конюшина, спекота і тяжка праця. І все це за одного золотого на день...

Мефодій думає-думає і важко стає йому на серці. Яке ж це було тяжке життя! А потім... Потім ще тяжче. Почалася війна, устрій старої Польщі перевернувся догори дном. В його селі постав колгосп і Мефодій став постійним його робітником, працюючи від сходу сонця й до заходу. Працював і чекав, коли восени підраховують загально вироблені дні, підраховують змолочене зерно і тоді буде видно, по скільки фунтів зерна припаде на трудовдень. І яке важке було те зерно, який гіркий був той хліб, зароблений невільничою працею!

А тепер зовсім не так. Він працює нібито на капіталістів, на панів, але подостатком пан має всього і він, Мефодій, має. У нього ж нова хата, біля хати город, сад, нове авто. Він завжди убраний, ніколи не голодний. Такого життя він ніколи навіть не сподівався, про такий добробут навіть не думав. І від того йому так весело, він завжди задоволений, ніколи не перестає дякувати Богові за те, що він провів його тяжкими воєнними дорогами, а потім привів до багатой і гарної Америки.

І здається Мефодієві, що оце до нього повернулася його молодість, що теплий весняний вітер приніс навмисне з рідної землі цілий жмут болючих спогадів. Він дивиться на білі хмари, що плывуть над містом, дивиться на поверхню води, яка стиха хлюпоче під берегом і в зарисах сивого туману він ніби бачить обличчя своєї зажуреної матері. Вона разом з ним, бувало, працювала у пана, жала серпом жито за дванадцятий сніп. Одинадцять снопів панові, а один — собі. А під вечір, пан, бувало, прийде, огляне снопи і вибере для ма-

тері якраз найменші. Вони легкі, перемішані з ку-кілем, з пов'ялими волошками. Вони обое з ма-тір'ю заберуть зароблені снопи на плечі і йдуть дві милі до села. Мати зігнута, опалена сонцем, з глибокими зморшками на обличчі, хоча літами ще молода. Але вона лишилася вдовою, коли Ме-фодієві було тільки два роки. І він батька свого не пам'ятає. Кажуть, що він був низького росту, з густим чубом, мав ясні голубі очі. Поїхав у да-лекі світи на заробітки й не повернувся додому. І ніхто не знає, чи живий він, чи мертвий, чи він в Аргентині, чи Канаді, чи в Америці. Ніколи не пи-сав додому жодного листочка, не дав найменшої чутки. А мати плакала і чекала. В'янула, ніби квіт-ка без води, важко працюючи. І незабаром згасла. Мefодій лишився сам, тепер уже круглим сиро-тою. А дні проходили, страшні й жорстокі. Над світом стояла чорна хмара війни, дрижала земля, дрижало небо. І ця війна швидким вихрем схопи-ла Мefодія, пронесла його багатьма країнами, багатьма невідомими працями, а потім висадила його з великого пароплава на березі багатой Аме-рики. І він дякує Богові за те, бо кращого закін-чення його життєвого шляху не можна собі бажати. Жаль тільки, що найкращі літа проминули в біді, а тепер у нього біля вух сивіють перші во-лосинки і він уважає, що вже немає коли розганя-тися з життям. Найкраще минуло, а те, що лиши-лося, — марнота, самі останки.

Мefодій сидить на колоді й думає-думає. Йо-го думки, ніби оті чайки над рікою, летять над поверхнею океанів, над просторами, над горами й долинами. А потім назад вертаються до нього, над річку, де саме почалася чудова весна.

У недалекій фабриці загув гудок, а Мefодій аж тепер пригадав, що це вже пора йти додому. І він пішов. А потім стояв на трамвайному при-станкові, чекаючи свого трамваю. Біля нього про-йшов незнайомий дідусь, йдучи краєм хідника і ввесь час дивлячись собі під ноги. Він був худий,

зарослий, ввесь час нахилився, щось підносив з землі й ховав до кишені. Мefодій побачив, що це були недокурки. І стало йому жаль незнаймо-го дідуса. Хто знає, що змусило його збирати оті недокурки, які обставини склалися в його житті, що він шукає на вулиці гіркої отієї отрути?

Мefодій обійшов будинка, швидко випередив старого й став оподалік, поклавши на хідникові папірового доляра.

А старий, зрівнявшись з тим місцем, миттю на-гнувся, схопив гроші обома руками й оглянувся кругом себе. А потім побіг через дорогу до від-чиненої коршми.

Мefодієві було ніяково за свій поступок. Він християнин, ніколи не п'є алкоголю, а ось споку-сився на випробування, завівши незнайомого старого до коршми.

І він не пішов на трамвайну зупинку, не пішов додому, але став оподалік коршми. Звідти виходи-ли люди, хитаючись на кволих ногах. А Мefодій стояв і чекав на незнайомого старого. І чекати до-велися недовго. Старий вийшов за поріг коршми. Він голосно кашельнув, витер рукавом уста і сплюнув перед себе. А потім знову пішов краєм цементового хідника, пильно дивлячись собі під ноги. Здовж вулиці росли дерева, вони клали на старого тінь, від чого його піджак був ще темні-ший, а волосся на голові було подібне до заржа-вілої бляхи на недалекій крамниці.

Мefодія щось потягнуло вперед. Він змірив старого пильним оком і був переконаний, що це людина нашого народу. Тому він став під огоро-жею, а коли старий зрівнявся з ним, Мefодій спи-тався, ніби давнього свого знайомого:

— За чим ви, дідусю, шукаєте?

Стрий підніс голову, посміхнувся беззубими устами й заслонив долонею сонце, яке саме пада-ло йому на очі. І відповів:

— Нізачим. Отак собі йду та й дивлюся під ноги... Але інколи можна щось і знайти. На

дорозі все можна побачити... А ти звідки ж мене знаєш? — і він підійшов ближче до Мефодія.

— Я вас не знаю, але отак хочу познайомитися з вами, поговорити, — відказав той.

Старий кліпнув сивими бровами.

— Поговорити кажеш? — промовив тихо. — А про що ж ти хочеш говорити, і хто ти такий? Я ось понад тридцять років ходжу тими вулицями, я тут подер десятки пар черевиків, на кожному закруті вулиці лежить мій слід, але за ті всі літа ще ніхто не сказав мені, що він хоче зо мною говорити. Ти — перший, і це цікаве. Але насамперед, чи ти не маєш чогось покурити?

— Ні, дідусю, я не курю й вам не раджу курити. Вам це шкодить на здоров'я, а бачу, що ви й без того кашляєте. От краще ходімо набік, сядемо на траві над річкою й поговоримо. Ви десь тут, мабуть, недалеко живете?

— Зараз на четвертій вулиці, — зітхнув старий. — Винаймаю за п'ятнадцять доларів якусь брудну кімнату на піддашші. Е, життя старшої людини важке! Колись переконаєшся, сину, що тяжке, а особливо на чужині, — і старий сплюнув далеко перед себе на траву. А потім дістав жменю пом'ятих недокурків і почав витирати на долоні жовтий від диму тютюн. Руки його були покриті грубими жилами й помітно дрижали. Дрижали також посмалені від постійного куріння вуса.

Вони обидва сіли на вторішній сухій траві над самою рікою. Сонце кидало на воду тінь дерева. Прив'язаний до верби старий човен ледь помітно гойдався.

Старий затягнувся димом і пильно подивився з-під сивих брів на Мефодія.

— А все ж таки мені цікаво знати, про що ти хочеш зо мною говорити? — спитався. — Я ж не знаю тебе, а ти мене не знаєш, то про що ж у нас може бути мова?

— Про все, дідусю, можемо говорити. Світ такий великий, життя людини таке різноманітне,

що говорити є про що. А ви мені не чужий, ви тут чужинець так само, як я і мені оце хочеться з вами познайомитися, — казав Мефодій.

— Так, так, — вимовив старий. — Світ великий, але він не цікавий. Таке саме не цікаве життя. Ось людина живе, працює, збирає, а потім на старість мучиться, а потім прийде смерть і... — старий виплюнув на траву недокурка і зайшовся довгим кашлем.

— Ви сказали що людині накінець смерть, але недоказали, що далі? — подивився Мефодій на старого.

— А потім кінець і більше нічого, — твердо сказав старий, витираючи рукавом чоло, яке після кашлю почервоніло й покритлося потом.

— Ні, дідусю, зо смертю людини ще не все кінчається. Коли б це було так, то життя людське було б надто дешево. Тоді не варто було б і жити на світі.

— А що ж далі? — спитався старий, піднісши брови.

— Після смерті існує вічність, а в тій вічності буде кожна людина, ви і я. Про це каже Біблія, про це свідкує природа, про це каже нам наше сумління.

— То ти, виходить, біблійник і бажаєш затягнути мене до своєї віри, — насторожився старий.

— Ні, я не біблійник, а також не хочу вас кудибудь перетягати, але скажу вам правду, як це було, що я заговорив до вас, — відповів Мефодій.

— Ага, кажи, кажи, — подивився з якимось недовір'ям старий і відсунувся далі від ріки.

Мефодій розтібнув коміра сорочки й казав:

— Сьогодні у мене, знаєте, ніби якась свято і я сам не знаю, від чого це. Отримав я свою заплату у фабриці і йшов понад річкою додому. На серці в мене було чомусь так погідно, тихо. А надворі, бачите, яка чудова весна. І я оце так сидів, сидів тут над річкою, роздумуючи про тяжке своє минуле життя. А потім пішов до трамвайної

зупинки й побачив, як ви ходили краєм хідника, шукаючи недокурків. І стало мені вас жаль. Тоді я побіг наперед, поклав на хіднику доляра, якого ви знайшли, побігши з ним до коршми... І тоді мені ще більше стало жаль вас. Я пригадав, що мати розповідала, що в мене також був батько, який пішов у світ і десь загинув. Тому мені думалося, чи й він не ходив вулицями чужого міста й не шукав людських недокурків, а може десь отак під плотом помер голодний, обдертий. І від того мені ще більше стало вас жаль. Бачу, що ви нездужаєте, маєте подерті черевики, а тому я чекав, поки ви вийдете з коршми. Хотілося мені з вами познайомитися, порозмовляти і просити вас, щоб ви покинули оте збирання недокуків, а також покинули коршму. Найперше, що це гріх, а по-друге, все це нищить ваше здоров'я. А перетягати вас я не думаю до якої-будь віри, але щиро хочу допомогти, щоб ви на старі ваші роки жили не отаким життям, але життям кращим, людським.

І з хвилиною, коли Мефодій говорив, його слова поволі відкривали тверде серце старого. Він знову хотів закурити, але зім'яв недокурка в долоні і кинув на воду. А Мефодій казав далі:

— Я можу вам допомогти одержкою, можу дати майже нові черевики, а якщо потребуєте гроша, то скажіть. Але не на горілку. Потім я хочу, щоб ви прийшли колись до мого дому. А я й до вас прийду, подивлюся, де ви живете. Ви маєте когось з родини, дітей, дружину?

— Ні, я нікого не маю. Самотній живу. Отримую пенсію, але того насиду вистачає на прожиття, — казав старий, кліпаючи очима.

— Добре, будемо відтепер знайомі, — і Мефодій поклав руку на плече старого. А цей розжалобився й витер рукою очі. А потім дрижачим голосом казав:

— Дякую, молодий чоловіче, за добре слово. Мені мило чути це від тебе, бо правду кажу, що протягом довгих років ніхто мене не спитався, як

я живу, ніхто не хотів зо мною поговорити. Оце ти перший, що сам затримав мене на вулиці. А то проходять люди, тисячі їх, і ніхто ніколи не питається, як живе бідна й нещасна людина. І таким бідним людям здається, що їх ніхто не любить, що вони непотрібні на цій землі. А нам, старим, так інколи бажається з кимось поговорити, а тому я вдячний тобі, незнайомий чоловіче, за добре слово і добре серце.

Мефодій набрався якоїсь відваги, сміливости і почав оповідати старому про Христову любов, про те, що добрий Бог любить усіх людей, а також любить і його, старого й безсилового, що Він хоче прийняти його до Себе й зробити дитиною Божою. І теплі Мефодієві слова падали на втомлене і страждуще серце незнайомого старця, розтоплюючи його своєю щирістю. Потім вони молилися, властиво молився сам тільки Мефодій, а старий стояв під вербою і витирив сльози. І раптово схопився за груди й почав безураву кашляти, тримаючись за серце.

Мефодій взяв його під руку й посадив на колоду дерева. Але старий не переставав кашляти, надриваючи груди. По його обличчі текли сльози.

— Сядьте, прошу, ось тут, — турбувався схвильований Мефодій. — Я винесу з цієї хати води.

— Не треба, не треба, — відпрошувався старий, — воно пройде. Я забувся взяти сьогодні свого порошку і через це таке сталося. Може воно пройде. Поможі мені тільки дійти додому.

Старий тримався Мефодієвої руки і вони минули кілька вулиць, увійшовши до низького обдертого будинку. Потім пішли сходами догори й опинилися на піддашші в напів темній брудній кімнаті, закиданій якимись лахами, старими газетами. З усіх кутків на Мефодія дмухало сирістю, неприємними випарами і він відвертав набік голову. А старий казав:

— Поможи мені сісти біля столу, я дістану порошки. А ти йди додому, бо в мене такий безлад. Але прийди, як матимеш час, узавтра. Розкажеш мені більше про Бога. Якщо Він є і Він любить навіть таких, як я, то це добре. Розкажеш мені ще, а тепер йди. Дякую тобі, молодий чоловіче.

Мефодій поклав на столі п'ять долярів і вийшов за поріг. Його щось тяжко стиснуло за серце. В очах стали темні круги. Він ішов додому, а перед ним, ніби живий, стояв знайомий вже йому старець. Хто знає, як склалося його життя, що він дійшов до такого жалюгідного стану?

А другого дня вранці, коли сонце плигало теплим промінням понад річку, коли над поверхнею води стояв ще туман, Мефодій спішив з подарунками до знайомого старого. Але двері застав зачиненими, а заспана сусідка сказала, що старого вночі забрала швидка помоч до лікарні в непритомному стані.

Не гаячи ані хвилини часу, Мефодій швидко побіг до недалекої лікарні, що стояла оподалік від головної вулиці. На широкому коридорі його зустрів доктор. Він узяв Мефодія за руку й подивився в його обличчя:

— Це був ваш тато? — спитався.

— Ні, це тільки знайомий. А що ж з ним?

— Усе вже скінчене, — зітхнув доктор. — Я лікар, християнин, але такої смерти я ще ніколи не бачив. Він відійшов тихо, як ангел. Обличчя його сяяло, як в того Степана з Діїв Апостольських і він казав, що йде до Бога, бо тількищо учора вперше довідався, що Бог любить його. І пішов. Справді, пішов до Бога. А вам казав подякувати, якщо ви той, що учора говорили з ним над рікою? Ви були перші, що про Бога йому сказали.

— Так, це був я, — насили вимовив Мефодій.

— Якщо це ви, то вмираючий просив передати вам оцього вузлика, — сказав доктор і подав Мефодієві щось замотане в стару газету.

Мефодій вийшов надвір. Там була весна, гріло сонце, але йому за плечима ніби віяло якимось холодом. Учора він ще бачив старого, говорив з ним, а сьогодні його вже немає. Яке то коротке людське життя!...

Він зійшов з хідника, присів на краю дерев'яної лавки і дрижачими пальцями розмотав вузлика. Там були п'ять нових американських долярів, які він учора поклав на столі, а також якийсь старий почорнілий пошпорт з багатьма печатками. Мефодій відкрив першу сторінку, другу, третю... На нього подивилося знайоме обличчя молодого мужчини. Мефодій притримався за поруччя лавки і чув, як під ним кудись утікає земля, гойдуються будівлі лікарні, темніє сонце...

Він тримав у руках пошпорт свого батька.

ДОДОМУ

Потяг з кільканадцяти вагонів був запилений, розхитаний довгою подорожжю, а вагони з навстіж відчиненими вікнами виглядали старішими, ніж вони вдійсності були. Цей потяг зробив далеку дорогу, пройшов безліч миль, пересік багато рік і гір, а тепер викинув догори клапті чорного диму, змішаного з сажею, шарпнувся в один бік і другий, ніби випробовуючи свою силу, а потім став під струнками зеленими тополями. Люди виходили зо своїх тісних вагонів, розпростовували м'язи, клали на землю тлумаки і віталися з тими, що вийшли їх зустрічати. Рівний майдан, який одним кінцем досягав аж до криниці з високим журавлем, а другим до почекальні, тепер заповнився гамірливою юрбою: р'якими хустками, зім'ятими далекою дорогою кашкетами. Голосні оклики радісної зустрічі, перемішані зо слізьми, стелилися під тополями, гомінливою піснею летіли на зелені поля, що тягнулися зараз же за станцією.

Онуфрій вийшов з потягу разом з іншими, тримаючи під рукою невеликого запиленого тлумака. Він став під тином, оперся на липу й оглянувся навколо. Але його ніхто не зустрічав. Або не отримали його листа, або немає кому вже йо-

го зустрічати, або... Все може статися за такі довгі і тривожні роки, повні жахиття і сліз.

Онуфрій скинув кашкета, подивився на сонце, яке саме сходило з полудня, вдихнув свіжого повітря і аж тепер повністю усвідомив собі, що це ж він справді на рідній землі, повернувшись з довголітнього заслання. Тут стоїть та сама будка для кондукторської зміни, та сама станція з довгим причілком, а біля дверей стоїть та сама вимита дощами й випечена сонцем дерев'яна лавка. Ті самі тополі, але здається більш постарілі, з посохлим від землі віттям. На їхніх верхів'ях, як і колись, кублиться гайвороння, наповнюючи голосінням усе довкілля.

Майдан поволі порожнів, люди виходили за браму, а Онуфрій стояв під липами, тримаючи свого тлумака. Потім відійшов набік і присів на лавку. Перед ним стояли довгі порожні вагони, біля яких працювали робітники. З другого боку тягнувся аж до самої дороги живопліт. Тут недалеко та сама хата, що й колись стояла, але не з блискучою на ній бляхою, а з чорною, заіржавленою дахівкою. Біля хати пліт, на плоті настромлені догори дном горшки, глечики.

Онуфрій поклав кашкета біля себе й відхилився на поруччя лавки. Вітер гладив теплою рукою його лисину, перебирав за вухами рештками посивілого волосся і від того Онуфрієві так приємно, так добре. Це ж той самий теплий літній вітер, з яким він бігав малим хлопцем по полях, перескакуючи межі, рівчаки. Це той самий вітер, з яким він сушив на сіножатах сіно, з яким, побравшись за руки, тряс доспілі прущі в своєму саду. Так, — це він. Ніжний і теплий літній вітер. Давно він не чув його дотику, не переживав його пестоців, а тому тепер сидів і дивився на липи, на рівні поля, що простяглися за станцією. Сидів і думав про те, що тут було якраз оце тридцять років тому. Він був тоді молодий, сильний, це повний життя. На тій самій станції було

тоді багато людей, які зо слізьми провозжали своїх синів, своїх батьків в далеку дорогу. Отам під стіною кондукторської будки стояла його дружина з дітьми, а трохи далі — цілий гурт дорогих його братів і сестер у Христі, які вийшли востаннє побачити його, якщо можна буде, то сказати йому якийсь добре слово або махнути на прощання рукою. Але нікого тоді до нього не пустили, і він бачив ту тяжку картину тільки через щілину загратованого вагону. І поїхав. Далеко, далеко. Туди, де дують холодні вітри, де сонце йде над самою землею, а потім тягнеться довга й безконечна ніч. І минали там дні, проходили тижні, місяці, тяжкі, голодні роки. Так минуло тридцять літ. І оце по таких довгих літах Онуфрій таки вернувся додому. Він сидить на знайомій лавці, чує крик гайвороння на липах, відчуває подих теплого вітру на своєму обличчі і весь час витирає очі. А потім встає, припримуючись за лавку. Бере свого тлумака і виходить за браму. Там дорога не асфальтова, але вбита камінням, висипана землею. Онуфрій іде потрісканим хідником, по якому поросли кущики споришу. Пізнає колись знайоме місто, до якого він щопонеділка їздив на ярмарок, але воно тепер не таке, як було тоді. Домів, які колись стояли над самим хідником і в яких приміщувалися різні крамниці, тепер немає. Ось тут була круподерня, біля якої збиралося безліч горобців, там далі чорніли будинки цегельні, а за ними тягнувся довгий вигон. Тепер немає цегельні, немає риштовань для сушення цегли, лишився тільки вигон, по якому ходить кілька білих гусей, видзьобуючи траву.

Онуфрій витирає спітніле чоло, весь час підсуває вище свого тлумака й виходить за місто. Дорога скінчилася, дійшовши до якоїсь загороди і йому треба йти стежкою понад самою річкою. Тут ростуть чіхраті верби, які він добре пам'ятає ще зо свого дитинства. Сюди досягали їхні поля, тут починалися мочарі, в яких водило-

ся багато диких качок. Над тими мочарами й тепер стоїть сивий туман, а очерети з лепехою співають свою монотонну пісню. Звідти також віє вітер і лягає пахучою прохолодою на спітніле Онуфрієве чоло. Старий пристанув під вербою, поправив тлумака, скинув кашкета, а потім розтібнув на грудях сорочку, наставивши вітрові худі волохаті груди. І стояв так якусь хвилину, любуючись шепотом лепехи, п'ючи чар рідної землі. А навколо море зелені, дозвілля, сонця. Як довго він мріяв про ту щасливу хвилину, щоб хоча ще один раз у житті, хоча перед самою своєю смертю побачити оті рідні простори, почути голос чайки над сіножаттями, зірвати на межі стебло маку, потримати його в своїх пальцях, вдихнути його запах! І ця хвилинка прийшла. Довгоочікувана й бажана хвилинка, про яку він мріяв довгі літа. Він хотів би з кимось поділитися отим своїм щастям волі, хотів би комусь розповісти те, що саме тепер він відчуває, але навколо немає нікого. Далеко тільки під балкою жінки працюють біля буряків, але йому не бажається туди йти. Зрештою, вони не знають його, а він їх не знає. Краще отак самому постояти під вербою в холодку, бути самому, бо за ті літа далекого заслання він увесь час був самотній. Через це відвик від людей, зачинився в собі, а якщо мав коли можливість і нагоду бути за дротами лагерь, то йшов під ліс, там молився тихо, роздумував і дивився на захмарений захід, де за тисячі миль лежали оті мочарі, шелест очерету, подих теплого вітру, його рідний край.

На шляху за річкою затарахкотів віз і збудив старого із задуми. Він пригладив розпатлане вітром волосся і пішов поволі стежкою. На душі його було спокійно, тихо, але в грудях відчувалася втома, якийсь біль чи то від далекої дороги, чи то від важкого минулого життя. Але Онуфрій чує, як щось зупиняє його віддих, стримує і так дуже повільні його кроки. А до рідного села ще

далеко. Треба пройти біля Заріччя, тоді праворуч лежатиме в долині Березівка, а звідти буде видно його незабутню Гончарівку. Він наперед бачить верхи тополь, що росли навколо колишнього панського двору, бачить сади, а між ними розкидані в безладі білі хати. Таким він лишав своє село, таким самим він тепер його бачить, таким він його бачив і відчував протягом довгих літ свого заслання. А далі за селом, де густішають придорожні верби, де кінчається зруб лісу, там дві колії польової дороги звертають ліворуч і снуються поміж зеленими житами аж до його хутора... Кожен горбок тут йому знайомий, кожну деревину він знає, а до свого хутора зайшов би із заплещеними очима.

І він іде. В одній руці тримає кашкета, в другій — запиленого тлумака. Йде поволі, нога за ногою. Але кожен крок, кожне глибоке зітхання скорочує його дорогу, робить для нього ближчим рідне село. Треба ще минути одну гору, обійти луг, а звідти буде видно перші дерева Гончарівки. Онуфрій намагається прискорити ходу, але відчуває, що не може того зробити. Тлумака його зробився тяжкий, ніби там було якесь каміння. Він шоклав його на плече і важко зітхнув, подивившись навколо себе. З обох боків стежки простягалися поля, покриті збіжжям. Недалеко стежки роздівла гречка, над якою гули бджоли. Гострий запах меду розпливався навколо і його всією своєю істотою пив утомлений старий.

Стежка, якою йшов Онуфрій, вела під гору, але він повернув за кущі і пішов навпростець. Так можна скоротити дорогу до Гончарівки і він в минулому завжди сюдою ходив. Перед ним був ще один горбок, а звідси уже недалеко до села. Старий всміхнувся сам до себе, а потім кашельнув і прискорив ходу. Став на горбку і здійняв кашкета, поклавши його на траву. А сам став і подивився перед себе. Під горою лежало село. Онуфрій став коліньми на траву, торкнувся рука-

ми землі й підніс догори очі. Сонце опускалося за далекі ліси. Опускалося якраз в тому самому місці, де колись, коли Онуфрій докінчував орати поле або косити конюшину. Тепер він дивився на знайомий йому захід сонця, а по його довгій сивій бороді стікали сльози. Він витирав їх рукавом сорочки й весь час тихо казав: "Боже, Боже... Я дякую Тобі, за те, що Ти молитву мою вислухав і я ще побачив свою землю, своє село. А тепер зроби зо мною, що Ти бажаєш... Я готовий..."

Онуфрій стояв і стояв на дрижачих колінах. Десь поділася його втома, в грудях жевріла сила. Свідомість, що він оце таки нарешті прийшов додому дала йому нове бажання і надію. Він дивився перед себе, витирав сльози і намагався розпізнати колись знайомі йому хати. Дивився, але пізнати не міг. Біля колишнього панського двору не було ні однієї тополі, а церква, яку колись тополі закривали, була без хреста. Колись посеред Гончарівки стояла велика кооператива, а тепер і її не видно. В садах ще стояли хати, з коминів підносився дим, але Онуфрій ніяк не може пізнати чий вони. За ті минулі роки, ніби хтось порозставляв їх не так, як він пам'ятає, хтось обірвав їх стріхи, повалив плоти. Але сонце те саме, що й колись. Воно так само заходить за ліс, від нього тягнеться долиною туман, а за млином десь чути тарахкотіння воза.

Старий встає з колін і відчуває, що його ноги терпнуть і мліють від довгого стояння. Він натягає на голову кашкета, кладе на плече тлумака і йде навпростець. Колись тут була стежка, але тепер її немає і на тому місці поріс опориш. Але старий знає напрямок і йде просто перед себе правою, переступаючи бадилля. Тепер він уже побачив своє село, помолився перед тим, як увійти до нього, а тепер йому бажається чимскоріш до свого хутора. Чи є там ще хтось, чи чекають його старі вишні, посаджені його руками, чи живе хтось з родини, чи отримали його листа про

те, що він іде додому? І Онуфрій приспішує кроки, витирає чоло, перебирає в думках те, що там назбиралося за минулі літа.

За горбком знову знайома стежка, а тут починається його широке поле. Старий відчуває, як серце його міцніше б'ється, ноги більше терпнуть, бо ж кожен тут зроблений ним крок про щось рідне і тепле йому пригадує. На кожному клаптикові тієї землі лежать його сліди. Тут він бігав малим дитям, тут він потім працював дорослою людиною, тут він орав скиби, сів пшеницю, корчував старі пні, на місці яких садив молоді дерева. Деякі з них ще стоять, по них плигає проміння заходячого сонця, а багатьох з них та кож немає.

Над полями пливуть співи пташок, гудуть бджоли, пахне гречка. А за гречкою, де стежка спадає в долину, стояв колись Онуфрійів хутір. Навколо нього росли липи, тополі, а ввечорі там завжди кувала зозуля. Тепер того нічого немає. Але місце можна пізнати. Там лежать купи порослого лободою каміння, побитої цегли. Дорога туди заросла споришем і Онуфрій насилу її може розпізнати. З дерев, що росли навколо обистя, не лишилося ні сліду, а криниця з новою помпою, що стояла колись на подвір'ї, тепер була завалена якимось хабаззям.

Онуфрій став на тому місці, де колись були його ворота і не смів чомусь ступити кроку далі. Чомусь ноги відмовлялися від ходи, серце стискало чийсь сильні руки і він безустанку витирив і піт і слюзи, що спливали на його бороду. Десь на полі обізвалася перепілка, вітер поколихав збіжжям, а сонце кинуло на поля останній свій промінь.

Онуфрій стояв, ніби вартовий біля якогось скарбу непорушно й мовчазно. Тиснув у собі біль душі, тугу розбитого серця, а потім підніс до голубого неба очі й напівголосно сказав:

— На все нехай буде Твоя свята воля!

І уже готовий був обернутися і йти до села, але затримався, почувши за собою голос:

— Добрий вечір, дїду!

Онуфрій обернувся і кивнув головою. На стежці, що вела до села, стояв хтось незнайомий з граблями й вилами на раменах.

— Бачу, що ви нетутешні і мабуть ідете до Гончарівки? — спитався він знову Онуфрія.

— Так, хочу піти та й десь переночувати, — відповів старий, поправляючи кашкета.

— Я пішов би з вами, але мені не в той бік, — знову незнайомий. — А ви отак підете навпростець, там повернете наліво, перейдете кладку і там зараз буде хата голови сільради. Він дасть вам місце заночувати.

Незнайомий повернув уже на свою стежку, але Онуфрій спитався:

— А скажіть мені, прошу, що це сталося з тим господарством, що тут колись було?

Незнайомий поглянув навколо, а потім подивився у вічі старого, ніби намагаючись там вичитати щось і тихо сказав:

— Те саме, що й з багатьма іншими господарствами. Тут жив колись добрий і статечний господар. Віруючий був, ходив з Біблією і іншим її проповідував. За те його вивезли на Сибір. Була чутка, що він помер, а потім казали, що десь живе, але ще не вибув строку свого ув'язнення. Господарка його пішла до колгоспу, дружина з горя померла, а діти десь розійшлися по світі. Оце й все. А з господарки лишився тільки слід. Але про те, ви знаєте, говорити не можна. Ви ідіть отак стежкою аж до кладки. Там буде сільрада і вам дадуть де переночувати, бо я мушу спішити. Мені аж на другий кінець села, — і він пішов польовою доріжкою, навіть не оглядаючись.

Онуфрій лишився сам. На поля падала роса, стелилася вологість, голосніше співали перепілки. Старий вийшов на стежку і оглянувся ще раз на купу каміння й побитої цегли. Згадав усе, що тут

колись було, згадав і сам не знає, чому затримався на стежці. Незнайомого вже не було видно і він був тільки один зо своїми болочими думками, зо своїми тяжкими переживаннями. Як багато він мріяв про оту хвилину, а тепер не має куди йти! І він стоїть, перегортаючи думки. Слухає співу перепілок, вдихає пахощі поля, і думає, що отак ще постоїть хвилину, помолиться ще раз на дорогому і просто святому для нього місці, а потім піде до села, як уже стемніє. Хто знає, можливо ще живе хтось із старших людей, що пам'ятають Онуфрія? Можливо хтось залишився з віруючих, може не всіх знищили, може є діти тих, що колись разом із ним служили Богові на отих полях, на зелених полонинах.

Але надворі ще видно і він сідає під кущем відпочити. Поклав під плечі тлумака, а кашкета взяв у руку. Куц погойдувався від подиху вітру, а галузки його торкалися Онуфрієвої голови, ніби гладили його рукою. На заході видніла тільки смуга ясного неба, а на небі одна за одною висіпалися зорі. Теплий вечір ходив полями, хтось розмовляв з колоссям, голосніше співали перепілки, але того всього не бачить і не чує Онуфрій. Він тільки чує, як вітер перебирає його волосся, як хтось гладить його обличчя, витирає його сльози. І від того старому так добре, так приємно. Не хочеться йому вставати, не бажається звідси нікуди йти, бо ж він довгі літа мріяв, щоб вернутися на рідну землю, додому. І тут його дім, його відпочинок, його поле, його зорі, його небо, його спів, його подих вітру... Все його... Він сидить під кущем, дивиться догори, а тепла роса сідає на його відкриту голову, змочує його бороду, осолоджує його уста... А зорі сяють ясніш і ясніш. Над зеленими просторами стоїть тихий літній вечір.

**

Уранці сільрада в Гончарівці була освітлена промінням сходячого сонця. Те проміння стриба-

ло по шибках великих вікон, перескакувало через тин, обливало золотом покриті росою придорожні дерева.

Голова сільради сидить за столом, розкладаючи на окремі купи різні папери, з якими має їхати до району. На подвір'ї його чекає підвода, запряжена двома гнідими колгоспними кінями. Голова нашвидко збирає папери, нашвидко докучує свою сигарку і дивиться на годинника, що висить на стіні поміж різними портретами. А потім кидає сигарку на долівку, душить її чоботом і витирає рукавом уста. Потім збирає папери під руку й виходить надвір. Його зустрічає на самому порозі сторож колгоспу:

— Товаришу голово, — сказав він схвильованим голосом, — пастухи знайшли на Онуфрієвому хуторі якогось діда, що помер. Не відомо, хто він і звідкіля, але видно, що жебрак, бо йшов до села, видно, що сів під кущем відпочити і так і заснув.

— Ну то що ж, як помер, — відповів байдуже голова, махнувши рукою в той бік, де стояла підвода. — Якщо помер, то треба поховати, але я не маю часу. На десятю годину маю вже бути на нарадах в районі.

— То що ж буде? — дивився на нього сторож. — Не буде ж людина лежати отак над самою дорогою. Треба кудись забрати.

— Поховати, кажу тобі, — сказав дещо голосніше голова, видно сердитий, що люди з усіма найменшими справами приходять до нього.

Він поправив ковтіра сорочки, вийняв нову сигарку й сірники і пустився до воза. А на ходу казав:

— Скажи попові нехай забере до церкви, а потім поховає. Візьми тільки від старого документи, щоб потім віддати до району.

— Товаришу голово, то ж ви знаєте, що церква закрита, а ключі забрала поліція. А піп учора також виїхав з села.

— Так, я й забувся, — спинився голова, щоб прикурити сигарку. — Тоді скажи штундам нехай поховають. Яка там різниця? Піди до їхнього пресвітера і скажи, що я казав. Нехай тільки забере від нього якісь там документи, — і він зручно вискочив на воза, притримуючись за драбину.

Віз покотився на дорогу, а сторож зачинив ворота і пішов до села.

Незабаром велика група людей, молодих і старших, йшли за село до Онуфрієвого хутора. Вони минали сільраду, переходили кладкою на другий бік річки і йшли туди, де щойно зійшло сонце, пахла квітуча гречка, літали ластівки. Над самою дорогою стояв гурт пастухів, між ними колгоспний сторож. Вони чекають, поки прийдуть штундисти, більше людей. А коли всі поприходили, сторож голосно сказав до пресвітера місцевої євангельської промади:

— Юхине, голова казав, щоб ти поховав отого незнайомого старого, а якщо при ньому є які папери, то забери й віддаси голові. Зроби це, бо ж ти знаєш, що попа ми вже не маємо, а не буде ж людина лежати отут...

Юхим нічого не сказав, але за хвилину підійшов до помершого, взяв з під його плеча тлумака і витряс з нього все на траву. Звідти випала зім'ята подотняна сорочка, кусок замотаного в газету хліба, якась витерта й напівзнищена книжка.

Юхим узяв книжку, відкрив перші сторінки, щось там перечитав і обличчя його змінилося, руки дрібненько задрижали. Він підніс очі, подивився на людей, що стояли великим гуртом, на багатьох своїх братів і сестер у Христі і голосно сказав:

— То це ж наш брат Онуфрій!... Ось його Біблія, а також його посвідка про звільнення із заслання!... Наш страждалець за Христа!...

Люди важко зітхнули. Підходили ближче до куща, підносили рядно, яким колгоспний сторож накрав померлого, вдивлялися в його обличчя,

а потім верталися назад на дорогу, витираючи очі.

А Юхим стояв біля самого куща і своїм високим ростом рівнявся з його зеленими галузками. Насилу стримуючи сльози, він дивився на зруйнованого Онуфрієвого хутора, дивився на поля, що простягнулися навколо, дишучи запашистю і життям, дивився на білі хмарки, що пливли по ясному небі і ніби сам до себе, ніби до безмежних рідних нив, ніби до сумління всіх людей на світі голосно казав:

— Так, це наш брат... Повернувся додому, до свого поля, до своєї духовної отари, але ми навіть не зустріли його. Не знали про те, що має приїхати. А зрештою, чи ж достойні ми його зустріти?... Ні, не достойні... І не мав він куди вертатися, бо дім його знищений, з нього лишилися тільки тяжкі сліди. Але... — і Юхим замовчав. Стояв якусь хвилину, збирав думки, а потім вів далі:

— Але, брати і сестри... Він пішов до справжнього дому. А там напевно зустріли його анголи зо співом, вони привітали того, хто так багато настраждався, але витерпів до кінця й до смерти був вірний Богові. А тому, не сумуймо, бо наш брат Онуфрій прийшов уже додому...

Юхим випростався. Підніс руку догори і всі люди мимоволі подивилися туди. А там пливли клапті білих хмар, співав жайворонок, застрявши чорною грудкою в височині. Недалеко тягнулося поле пшениці, у ній червоніли маки, з другого боку цвіла гречка, а в ній хтось порозкидав жовті стебла боркуну. А над усім тим літали безтурботні ластівки, торкаючись крильми поверхні пахучих піль. Світило сонце, співали перепілки і вся ця вранішня природа, що прокинулася до нового дня, вітала старого Онуфрія, який уже прийшов до свого справжнього рідного дому.

ЗМАРНОВАНЕ ЖИТТЯ

На станції було багато людей і всі вони стояли в задумі, прислухаючись, що то цим разом ще скаже гучномовець. А гучномовець, який був причеплений високо під якоюсь картиною, голосно проказав, що потяг знову запізнівся і відійде аж за три години. Пасажири ахнули, похитали головами і розійшлися по лавках, що стояли під стінами великої почекальні.

Я також присів на лавці і думав про те, що маю робити з тими трьома годинами. Читати вже мені надокучило, після невиспаної ночі відчувалася втома і я вирішив пройтися близькими до станції вулицями чужого і незнайомого мені міста. Надворі стояла чудова липнева погода, була десь година десята ранку. Вулиці міста заповнилися людьми. Дзвонили трамваї, трубили авта, виминаючи одне одного, — і все це кудись спішило, не маючи часу навіть оглянутися.

Праворуч, мабуть, був центр міста, бо туди йшли всі люди, а з другого боку станції простягнувся якийсь парк, окутаний оболонкою ранішнього туману. Звідти дихало тишею і прохолодою і я пішов туди. Ліворуч від широкої вулиці стояв новий будинок з широкими блискучими вікнами, в яких виблискувало проміння сонця, а на обсаджений кущами брамі я прочитав написа: "Дім стар-

ців". Біля цього будинку стояли дерев'яні лавки, на них сиділи старші люди, по деревах плигали білки. Між кущами снувалися стежки, висипані дрібним піском, над стежками дрімали кущі бузку, який уже відцвів і, схилившись, тужив, жалюючи свого цвіту, своєї молодости. Якраз так, як і всі ті старі люди, що жили в тому притулкові для старців...

Я минув цього будинка і ввійшов до зеленого парку, який простягнувся зараз отут через дорогу. В моєму розпорядженні було три години і я думав, що найкраще буде провести їх отут серед ранньої тиші, в обіймах лип і тополь.

Присівши на найближчій до брами лавці, я побачив, що від дому старців вийшов якийсь дідусь, опираючись на палицю, і йшов просто до мене. Він дивився собі під ноги, обережно переступав якісь галузки, а вітер роздмухував на його голові сиве волосся.

Коли він прийшов ближче, я відразу побачив, що це людина з нашого народу, бо про це зраджували його очі, високе й муде чоло і підстрижені вуса, а тому спокійно, ніби до давнього знайомого сказав:

— Доброго ранку, дідусю!

Старий став, оперся на палицю і здивовано подивився на мене. По його обличчі промайнула усмішка і він тихо відповів:

— Доброго ранку і вам, незнайомий чоловіче! Але скажіть, звідкіля ви мене знаєте?

— Я не знаю вас, але якийсь голос мені підказав, що ви, мабуть, з наших людей, а тому я й затримав вас. Сідайте ось тут біля мене, то й поговоримо, — сказав я і поклав біля себе газету, бо лавка була ще мокра від роси.

Старий приштукульгав до лавки і я подав йому руку.

Він подивився на мене і я збагнув, що він вдоволений тим, що я затримав його. Хто знає, чи має він з ким розмовляти в тому домі старців,

а тут ось трапилася нагода з кимось погупорити своєю мовою, провести час зо своєю людиною. А мені також була нагода десь подіти три години.

— То ви з того дому старців? — спитався я старого, коли він вже примостився на лавці.

— Так, — відповів дідусь і кашельнув два рази, а потім витер уста рукавом сорочки. — Живу тут біля п'яти років і не можу дочекатися, коли то вже прийде та смерть... Це не життя тут, а мука.

Уста старого задрижали і я збагнув, що йому важко згадувати його старечий дім. А мені було цікаво знати, чому він рахує своє життя в старечому дому мукою, коли це такий чудовий будинок, обсаджений китицями квітів, де з кожного куца дише спокій, запашність і тиша. А тому я й спитався ще:

— А що, хіба вам там погано? Такий гарний будинок, чистота, порядок. А їсти також, я думаю, дають там добре. То чого ж ви невдоволені?

Старий похитав головою і пильно подивився в мое обличчя. А потім спокійно, ніби мала дитина, спитався мене:

— Чи ви бачили коли-будь гарну, майже позолочену клітку для пташки? — і чекав моєї відповіді, зігнувши голову.

— Бачив, — відповів я.

— Отож, в такій позолоченій клітці сидить самотня пташка. Вона має що їсти, біля неї стоїть завжди свіжа вода, вона має все потрібне до життя, але вона не співає. Вона ув'язнена і хоче волі.

— Так, дідусю, — сказав я, — але це порівняння не зовсім правильне, бо коли б ви були молоді і вас посадили в оцій золотій клітці, то було б важко, а так ваша ж молодість пройшла і дорога кожної людини кінчається в старечому домі. Для того вони й побудовані, а держава дбає про них.

Я боявся, чи часом не вразив старого моїми

словами, але побачив, що він спокійний. І навіть легко всміхнувся, піднісши голову. Під сивими навислими бровами сяяли його очі, повні втоми і якоїсь глибокої туги.

— Так, ви правду кажете, але для мене цей дім — це позолочена клітка — казав він. — А я міг би був собі влаштувати трохи кращу старість, але тепер уже все пропало. Тут мені добре, але одне найгірше те, що тут самі чужинці, я мало з ким можу розмовитися і чуюся тут самотнім. Колись багато читав, то й час швидко минав, а тепер не бачу читати й через те нудькую, не можу для себе знайти місця. Мої співмешканці цілими днями грають в шахи або в карти, то їм дещо швидше проминають, а я тієї штуки не невчився в житті. Виростав в іншому середовищі.

Він нервово заворушився на лавці й вигідніше поставив біля себе палицю. Я бачив, що старий щось більше хоче мені сказати, що в нього в думці назбиралося чогось багато пережитого, але він не має з ким поділитися пережиттям. Я знав також, що старші люди люблять жити своїми спогадами, а тому, щоб перебити мову про самий дім старців, я спитався його:

— Звідкіля ж ви самі будете, дідусю?

— Тут у Канаді, чи з дому? — відповів він, з тремтінням в голосі.

— Я думаю — з дому, цебто з краю.

— Недалеко Ковеля, десь так на межі Полісся й Волині.

— А давно в Канаді? — знову спитався я.

— Приїхав після першої війни, тут змарнував своє життя й оце валяюся по старечих домах.

— А чому ж ви змарнували тут життя? — поцікавився я і сам злякався того, що витягаю в нього зізнання, ніби на суді. Але старий, видно, був тим зацікавлений, бо подивився на мене і спитався, колупаючи палицею стежку:

— А ви б хотіли послухати?

— Так, хотів би. Я взагалі люблю слухати

оповідання старших людей, коли вони починали будувати своє життя в Канаді. Це були тяжкі часи, піонерські, часи голоду, тяжкого життя, — відказав я.

— Може воно так, але я чогось такого мало пережив. У мене трагедія інша. Моя спроба не така, як в усіх людей. І якщо ви маєте час, то я розкажу вам дещо. Мені просто отак хочеться з кимось поговорити, комусь розказати про свою трагедію.

— Я маю ще біля трьох годин. І якщо бажаєте, скажіть, я радо вислухаю вас. Може щось вам і поможу. Прошу...

Старий похилився на поруччя лавки, кашельнув, чомусь озирнувся навколо себе, щось подумав, а потім почав:

— Найперше скажу, що я колись був християнином, намагався служити Богові так, як я умів, а воно потім вийшло не так, — і він ковтнув якесь слово.

— А ви тепер хіба не християнин? — спитався я, щоб дати можливість старому зібрати думки.

— Так, християнин, але думаю, що не такий, як треба. Бог хоче кращого християнства, але тепер вже пізно, немає коли поправлятися і щось робити. Життя змарноване і пропаще. Але про це пізніше, а тепер воно було так, — старий знову ковтнув якесь нескінчене слово й повів рукою по голові. А потім вів далі:

— Після першої війни в нас була Польща. Перед тим снувалися по селах якісь партії, якісь революційні течії, несучи за собою знищення й руїну. Села й міста були зруйновані, люди жили в землянках, ніби кроти, їли вісяний хліб наполю вину з устяками. А потім прийшло полегшення, прийшло також духовне пробудження, яке могутньою силою покотилося по всій Волині й Поліссю. Це духовне пробудження прийшло і до мого села. Я прийняв Євангелію, прийняв Христа своїм особистим Спасителем і був, здавалося мені,

найщасливішою людиною на світі. Ми, молоді дівчата і хлопці, ходили по селах, влаштовували євангельські зібрання, співали, проповідували. А Бог рясно і щедро благословляв ту нашу службу Йому. Багато людей наверталися до Господа, по багатьох селах поставали громади віруючих. Моє серце тоді палало любов'ю до Бога і мені здавалося, що немає на світі такої сили, щоб відвела мене від Нього. Я весь горів бажанням служити Богові, звершав далекі подорожі на Волинь і на Полісся, босоніж сходив з піснею і з добрим словом усю мою дорогу батьківщину. А потім... — і старий замовчав на шівслові, ніби віддыхаючи. Але за хвилину вів далі:

— А потім мене забрали до військової служби. Призначили до піхотного полку і видали мені зброю. Але я відмовився брати. Я сказав, що християнинові не личить носити зброю і вчитися вбивати людей. Я так вірив і хотів свою віру довести ділом, життям. О, то багато розповідати... Мене кинули до арештантської, побили. Потім покликали на суд, а потім вішали мені на шию гвінтівку, до пояса причіплювали багнета, до кишень накладали кулі і казали так довгими годинами ходити по підвір'ї наших бараків. Всі з мене сміялися, а мені так було радісно на душі. Потім знову був суд і мені присудили півтора року в'язниці за невиконання військового наказу. А після відсидження кари, я мав іти знову до війська й відбути два роки служби без ношення зброї. Але того я не лякався. Я був упевнений, що Христос за мене недостойного страждав багато більше, а тому мені просто бажалося постраждати за Нього. І тому всюць зневагу, всі побої я приймав з радістю, надіючись на Господа, що Він дасть мені сили встояти в вірі до кінця. Я бачив, що диявол ніби напосівся на мене, що він придумував різні випробовування, щоб захиталася моя віра. Але я одночасно знав, що Господь сильніший за диявола і Він подасть мені сили. І Він давав, — і старий витер

рукою спітніле своє чоло. Потім випростав ногу, сперся вигідніше на поруччя, кашельнув в долоню, витер уста і казав далі:

— З війська я прийшов додому. Вперше побачив на скронях своїх сиві волосинки й жажнувся. Переживання в війську поклали на моє здоров'я свій відбиток. Але я тим не довго переймався. Я по колишньому палав, горів бажанням служити Богові і думав, що я таки перемиг диявола. Але це було не так. Він для мене приготував щось іншого. І тут я спіткнувся...

Старий замовчав, дивився на стежку і щось думав. Одна його рука була сперта на палицю, а друга лежала на коліні. Він важко зітхнув і кліпнув очима. Можливо, думав, що варто на тому закінчити своє оповідання, але побачив, що має дуже уважного слухача, тому за хвилину вів далі:

— Потім відкрилася дорога до Канади. Казали люди, що там добре, дають дешево землю і я спохватився на те. Поїхав. Був уже одружений, мав двох малих синів. Життя в Канаді було не легке, але мені відразу якось пощастило. Вродилася пшениця, а за якийсь час я засіяв велику ділянку цибулі. Вона вродила, я легко продав і почув, що я матеріально став на ноги. Сплатив усі довги, виплатив усі машини і ще трохи грошей лишилося. Я побачив, що стою матеріально дуже добре. Все маю, що треба. Але не відчув тоді, що я впав духовно. Недалеко існувала громада віруючих, дітей Божих, вони мали свої зібрання, але я не ходив, бо не мав часу. Я почав вростати в ґрунт, у гроші, в добробут і зовсім охолов. Спочатку я думав, що це мене Бог так матеріально благословляє, але пізніше побачив, що це було не від Бога. Я послав синів до високих шкіль, а сам сів, ніби якийсь камінь на своїй господарці. Діти вчилися, а я працював. Одного разу син приїхав з міста, я щось там майстрував, а він каже до мене: — "Тату, я думаю, що людина таки походить з мавпи". Я спочатку запалився гнівом,

а потім думаю, що нехай собі там кажуть, що хочуть, а син все ж таки матиме освіту. Буде мати життя краще за свого батька, бо не потребуватиме копатися в землі. І так сталося. Сини мої здобули освіту, здобули переконання, що вони походять з мавпи, обидва стали вченими, а тепер живуть багато-пребагато. Але душі не мають, бо де ж у мавпи є душа?... Вони мають літні й зимові оселі по теплих стейтах Америки, а я оце тут, де ви мене зустріли. Пришлють на Різдво картку з побажанням, інколи вкладуть туди десятку і на тому й кінець. А самі живуть по-царському. Та ще й мене підмовили записати їм весь свій маєток, що я й зробив. Тепер вони за мої гроші п'ють, бенкетують, за мої гроші розповсюджується по світі гріх, але на добру справу, на Боже діло я ніколи не дав ні цента. Все віддав дияволу. Він мені підставляв ногу в рідному краю, але не міг захитати моєї віри. Коли не міг цього зробити різними прикростями там, то зробив це тут. Дуже легко і зручно. Вложив до мого серця любов до наживи, до грошей і таким чином погубив мою душу. І це сталося так швидко, так спритно воно відбулося, що я навіть не зоглядівся, коли почав байдужити, холонуту. Диявол зловив мене іншою дорогою і перемиг. Тепер я хотів би це повернути назад, поправити втрачене і загублене, але пізно вже. Життя прожите і втрачене. Я міг би був десь побудувати молитовного дома, я міг би був того не зробив. Церква в недалекому місті, до якої я деколи ходив, розпочала євангельську радіопередачу. Багато людей її слухали, наvertsалися до Бога, але церква була мала, члени її були бідні й не могли радіопередачі втримати. І того самого дня, коли я переписав на своїх безбожних дітей весь свій маєток, віруючі того самого дня закрили свою радіопередачу. Тоді я про те чомусь не думав, але тепер щодня й щоночі стоїть передо мною оте настирливе питання — куди піш-

ли мої гроші, на яку справу? За ті мої гроші побудувалися доми на Флориді, де відбуваються п'яні оргії, звершається розпуста, гріх. А нагорода мені за це — заслужена самота і прокляття від Бога. Я це відчуваю, але безрадно розводжу руками, бо все вже минуло, все пропало. Життя змарноване та й годі....

Старий почав хвилюватися. На його чолі лягли краплі поту. Він шукав по кишенях хустинки, але нічого не міг знайти. Тоді я підсунувся ближче нього, взяв його за руку і сказав:

— Не хвилюйтеся, прошу, бо я маю для вас добру й потішаючу вістку.

— Яку? — спитався він і випростався на лавці, тримаючись ввесь час палиці.

— Таку, що Бог, Якому ви служили колись, Він — Той Самий і Він готовий простити вам усе минуле.

— А ви, може, також християнин? — подивився на мене старий.

— Так, християнин і ваш брат у Христі, — відповів я, тримаючи його руку.

У цю мить він кинувся до мене й мало що не впав з лавки. Але я його підтримав і притулив його голову до свого плеча. А старий залився слізьми, ніби мала дитина.

Потім він дещо заспокоївся і я спокійно йому казав:

— Не впадайте в зневіру і в розпач, але вірте Богові, що Він простить вам усе недоречне минуле і дасть вам спокій.

— Я це знаю, — шептав він, — але це ще не все. Мені тепер гірко те, що я вже нічого не можу зробити для Нього. А я колись міг. Але тепер я побачив, що людина живе тільки один раз, що вона або корисно проживе своє життя, або змарнує його. І я зробив те друге. А тепер я ось незабаром прийду до Нього і прийду з порожніми руками, без жодного снопа, без жодного прибутку до того таланту срібла, якого мені дав добрий

Господар. Оце мене найбільше болить. Я ж був християнином, що готовий був страждати за Господне ім'я, а потім диявол так повів мої справи, що все в мене забрав, лишивши мене з однією тільки порожньою душею. Через те і тяжко мені, брате мій дорогий...

Старий витирив очі й увесь час тримався моєї руки. Мені здавалося, що обличчя його покритися густішими зморшками, як перед тим, а руки стали худіші. Він заспокоївся і мені здавалося, що вся ця біль і журба, яка довгі літа збиралася в його душі, тепер вийшла звідти і він матиме спокій. Мені тільки так здавалося, але не відомо, чи воно так було. Старші люди живуть спогадками, а ті спогади, або тяжкі або легкі. А в цього старенького брата вони якраз були дуже тяжкими. Тепер він не мав уже фізичного здоров'я, але мав ясну свідомість, що він уже прожив своє життя, і протягом того життя нічого доброго не зробив. Збирав, збирав і все віддав світові, дияволу. А на старість пробудилося сумління, прийшло розкаяння, протверезіння, але було вже пізно. Минулого не можна було повернути.

Мені пора було спішити на станцію. Я взяв уже знайомого і дорогого для мене знайденого брата під руку і ми пішли стежкою між густими кущами. Перед виходом з парку ми стали під липами й помолилися. Треба тільки було чути, як цей старенький дідусь молився! Очима повними сліз він дивився крізь галузки до ясного неба і дякував Богові за мене, за ту щасливу хвилину, якої він давно не мав у житті. Він дорогого оповідав, що оце за багато років він мав приємність поговорити зо своєю людиною, помолитися зо своїм братом.

Потім я провів його до самих дверей старечого дому. За ним уже шукали і кликали його на обід. Він ще раз подав мені свою худу тверду руку й ще раз кліпнув очима. І пішов довгим коридором, опираючись на свою найкращу тепер не-

розлучну подругу — палицю. Перехилився трохи на правий бік, махаючи в такт палиці лівою рукою.

А я пішов на станцію, повний думок і якихось і приємних і неприємних вражень. Мій потяг був готовий відійти. Я знайшов своє місце в куті просторого вагону і бачив звідти верха будинку дому для старців. Перед моїми очима невідступно стояв старий наш брат, якого я навіть не спитався про прізвище. Я ввесь час думав про нього, а також думав про багатьох інших, які тепер, поки вони молоді й сильні, то не думають про своє життя, але коли прийде старість, то вони аж тоді опам'ятаються і побачать, а також зважуть, чи вони прожили своє життя корисно, чи змарнували його.

За вікном відізвався голос кондуктора. Наш потяг шарпнувся й покотився за огорожу. За високими деревами ще раз показався червоний ріг дому старців. А я ще раз пригадав старенького й самотнього в ньому нашого брата.

ЗАПАШНІСТЬ ПОЛЯ

На небі не було ні однієї хмаринки і воно було подібне до безмежного моря, яке дримає в тиші літнього ранку, не порушене навіть найменшим подихом вітру. Сонце вже зійшло, але покищо його не видно з Іванового подвір'я, бо воно заслонене високими липами, які саме розцвілися. На верхах тих лип уже прокинулися галки. Вони обсіли свої кубла і голосно крячуть. З другого боку саду чути стукіт дятеля, який, ніби годинник, рівномірно вираховує свої поранні години. З села долітає голос овець, рев худоби. Хтось клепає косу, гавкає собака. Ввесь цей гамір зливається в одну ранішню пісню, вітаючи схід сонця і новий день.

Іван устав сьогодні раніш, як учора, раніш, як він має встати узавтра. Він помився біля криниці холодною водою, скинувши з себе сорочку. Протягнув наперед руки і зробив кілька вправних рухів таких, які бувало робив у пласті. А потім натягнув сорочку і пішов до відчиненої стодоли. Виніс звідти довгі дерев'яні вила, граблі, поставивши все це під тином. На порозі стала мати з невеликим тлумаком, пов'язаним білою хустиною.

— Не забудь же, Іване, оце твій полуденок, — казала вона, подаючи синові вузлика. — І дивися, якщо не встигнеш сьогодні просушити всієї

конюшини, то лиши назавтра. Не треба спішити, у Бога є ще багато днів, краще, якщо конюшина більше висохне на покосах. І вважай, коли б їхали які авта, втікай до лісу. Кажуть, що учора знову ловили людей в Горанці...

— Я це знаю, мамо, але ви скажіть татові, щоб не виходили до мене. Я закінчу роботу сам, — відповів Іван, підкашуючи колошні штанів.

Стежка з подвір'я йшла поза сад між коноплями з одного боку, а з другого боку хилилися до конопель розцвілі соняшники. На них ще не висохла роса, а тому Іван брав їх обережно рукою і відхиляв поза себе, тримаючи однією рукою і граблі з вилами, і вузлика з полуденком. Стежка була гладенька, тверда, мокра від роси і босі Іванові ноги шукали з боків стежки кущиків шпорищу, щоб не посковзнутися.

За городом починався їхній сад, а за садом — дорога, яка йшла між житами і пшеницями аж до його поля на Личаківці. Іван вийшов на дорогу, обтрусив з рукава росу і переклав граблі на друге плече, щоб було зручніше. І отак без потреби оглянувся на своє село, що лежало під горою. Над ним стелився туман, з коминів догори підносилися дим. Десь тарахкотів порожній віз, хтось не переставав клепати косу, в яру також не переставав стукотіти дятель. З другого боку села на горбку стояла церква. Її хрести купалися в золотих проміннях сонця. Іван стоїть, дивиться на своє село і сам не знає, чому він затримався. Безліч разів він проходив отією дорогою, безліч разів він бачив звідси своє рідне село, але чомусь ніколи перед тим він не відчував до нього такої любови, такої відданости, такої жаги. Ось над ним пливе оболонка сивого туману і ворухиться так, ніби занавіска на вікні від подиху вітру. В тому ранішньому тумані стирчать верхи садів, а між ними дримають солом'яні хати. На Онуфрієвій стодолі біліє бусель, над церквою літають голуби з ластівками. Яке чудове його село! Тут він

народився, тут він виріс на юнака, але чомусь досі не відчував до нього такої жагучости і такої тяги, як сьогодні. Йому хотілося стояти отут довго-довго, пити запах трав і квітів, пити чар і красу літнього ранку. Але стояти він не може. Перед ним на Личаківку ще далека дорога.

Довгий драбиняк, намощений сухою конюшиною, проїхав біля нього і сховався на завороті за придорожніми кущами. За ним лежали на дорозі сліди від коліс і позтрушені стебла конюшини. Віз покотився до села, а Іван пішов ліворуч на поле. Сонце розкидало навколо нього своє проміння, висувувало росу, стрибало по колосках пшениці, збуджуючи все довкілля до життя, до молитви, до пісні. Небо ясне, глибоке, подібне до поля. Від нього падає тепло, спокій, а Іван це тепло відчуває, воно лягає на його душу, збуджує в нього якісь приємні й глибокі чуття. Тому він іде і тихо до себе співає. Співає разом з полем, з ластівками, з перепілками. Співає пісню краси, життя, молодости. І дивується, чому це люди такі злі на світі, що вони видумали війни, вбивають одні одних, толочать поля, копають рови, зривають мости. Оце й тут, де він іде, недавно проїздили спочатку большевицькі, а потім німецькі танки, розриваючи дорогу. А під горою праворуч ще й досі видніють зарослі травною окопи з першої світової війни. І пощо це все, коли світ такий гарний, коли в ньому так добре жити тим людям, які мають в серці спокій і чисте сумління?

В долині, яка простягнулася аж до лісу, стояли копиці сіна. Ще позавчора тут цвіли квіти, розсипаючи на все довкілля запашисть, а сьогодні зложени вже тут копиці сіна, на яких сидять перестрашені пташки, які чи то співають, чи плачуть за своїми зруйнованими гніздами. Дорога, якою йде Іван, минає долину, обходить кущі, раптово повертається на горбок і йде поміж червоними маками та синіми волошками, що порозсипалися в придорожній пшениці. Звідси йшла стежка на

другий кінець його села, якою можна було вийти аж до церкви. Іван побачив, що на тій стежці понад колоссям майнуло щось біле, ніби крило чайки. А ще за хвилину він побачив, що це була жіноча хустка. Від часу-до-часу над колосками показувалися то знову впірнали граблі. Отже, хтось так само, як і він, йшов до сушення конюшини.

За хвилину Іван вийшов на схрещення доріг і побачив, що з другого боку з-поза пшениці йшла Корнієва Оленка. Він спинив ходу і поставив біля себе вила. Оленка здалека ще всміхнулася і махнула йому рукою.

— Куди це ти так рано? — спиталася вона, побачивши, що Іван на неї чекає.

— На Личаківку до конюшини, а ти? — змірив її Іван погідним поглядом. Вона була боса, в білій блюзці, в червоній спідничці й була дуже подібна здала до котроїбудь квітки, що цвіли навколо роздоріжжя, на якому вони зустрілися.

— Я також до конюшини, — відповіла дівчина і затрималася біля нього.

— То ходімо разом, — спокійно запропонував Іван.

І вони пішли обое польовою доріжжкою в напрямку Личаківки. Навколо них лежали поля, цвіли маки, волошки, співали перепілки. Іван узяв Оленчині граблі, поклав їх разом з своїми на плече і тим самим йому хотілося щось доброго зробити знайомій дівчині, чимось їй допомогти. Він давно чомусь думав про неї, хотів колись десь зустрінутися, але для цього не траплялося нагоди. А тепер ось нагода прийшла і прийшла тоді, коли він не сподівався, коли навіть не приготувався до такої зустрічі. Тому був трохи збентежений і розсіяний. Думки десь порозліталися по полі і йому тяжко було їх позбирати. Але він швидко опанував себе і спитався:

— Багато маєш сушити конюшини?

— Багато, може сьогодні й не скінчу. А шко-

да було б, коли б дощ намочив, бо конюшина в нас цього року дуже гарна. — відповіла Оленка.

— А я думаю скінчити швидше, як до вечора, — сказав Іван і подивився на Оленку. — Чи хочеш, щоб я прийшов і допомог тобі?

— О, то вже не від мене залежить, — відповіла дівчина, опустивши наниз очі — Я щиро подякувала б тобі за це.

Ішли обое, лишаючи за собою два рядки босих слідів, а сонце кидало їм під ноги пелюстки з придорожніх квітів. Вони розмовляли про буденні справи свого тихого і спокійного села і так дійшли ще до одного роздоріжжя. Звідси Оленка мала йти просто, бо за кількома межами були видні покоси її конюшини, а Іванові треба йти праворуч аж до трьох верб над дорогою, звідкіля починалося його поле.

Він віддав Оленці граблі, при тому ненавмисне якось торкнувся її руки, подивився в її очі. А дівчина поправила а голові хустку і кліпнула очима. А потім сказала:

— Дякую, Іване! — і пішла прямо між житами. Іван чомусь постояв хвилинку, дивлячись туди, де миготіла до сонця біла хустина, куди пливло його серце... Він бачив, як дівчина оглянулася й махнула йому рукою. А більше він нічого не бачив, лише чув, як пастило його обличчя, як вітерець гладив рукою його чоло, кидаючи йому в обличчя пахощі поля... А потім пішов сам доріжжкою, торкаючись рукою колосків, несучи в душі щось таке, чого він ще досі ніколи не мав.

Прийшов на своє поле і побачив, що покоси конюшини лежали так само рівно один біля одного, як він їх позавчора поклав. Ті, які лежали під самим житом, були ще трохи вогкі, але в інших місцях, зокрема посередині поля, можна було згребати і складати в копиці. І він прийнявся за свою роботу.

Сонце підійшло вже високо, стало над самим його полем і пражило зо всієї своєї сили. На не-

бі появилися клубки білих хмар, які пливли одна за одною просто за недалекий ліс. На полі все принишкло, все затихло, все поховалося під межі в холодок, лише легкий вітер підхоплював пилюку з Іванової конюшини і відносив її на недозріле сусіднє жито.

Потім Іван їв свій полуденок, розклавши на розстелений рушник картоплю і молоді квашені огірки. Навколо розплився запах кропу, хліба, соняшне дозвілля. Іван нашвидко з'їв свій полуденок і просто через свіжі чийсь покоси побіг в долину до знайомої криниці. Там витікала з-під каменя холодна вода, стікаючи сріблом в зарослий лепехою рівчак. Іван напився води, помив руки, груди, голову і миттю побіг назад кінчати розпочату працю.

Копиці ставали одна за одною, ніби військо для вправ. Вони зайняли все поле від межі до межі. Іван обстукє їх граблями, обсмікує, щоб копиця була рівна, не перехилилася набік. Обличчя його запалилося сонцем, облилося потом, але він не відчуває найменшої втоми. Навпаки, він відчуває приплив якоїсь сили, бажання до праці і він сам не знає, звідкіля це взялося. Сухі покоси розлітаються навколо, стебла падають йому на плечі, на голову, але він змахує їх із себе і ось за годину-дві і вся робота буде закінчена. Покосів з кожною хвилиною меншає, а копиць збільшується, а також збільшується в Івана бажання швидко закінчити свою працю.

Незабаром справді все й було закінчене. Іван обережно ходив по стерні босими ногами і дивився вдоволено на своє поле, на свою працю. Гарна того року в нього конюшина, вистачить на всю зиму. Щоб тільки щасливо позвонити до стодоли. Але тепер на світі таке діється, що не відомо, чи краще їх возити до села, чи нехай собі стоять на полі.

А потім він знову побіг в долину до свіжої криничної води, несучи в одній руці і граблі і

вила. Звідти, виминаючи дорогу, пішов навпростець до Корнієвого поля. Він переступав межі, виминав гречку, намагався обійти чийсь пшеницю, ячмінь. Навколо нього лежали поля, двіли під межами квіти і він пив усім своїм еством їхні пахощі. Йому не бажалося йти, але бігти і він робив це, коли виходив на незасіяну поляну, або на паринину, залишену для озимої пшениці.

Але ось видно Корнієве поле, а на ньому поміж покосами біла Оленчина хустинка. Іван прискорив ходу і подивився на сонце, яке поволі спускалося за далекі сиві ліси. На ходу він гукнув до дівчини:

— Оленко, не спіши! Я тобі поможу і ми закінчимо. Не спіши!...

Дівчина всміхнулася і сперлася на граблі.

— Я оце позагребаю, а ти докінчи цю копицю, — сказала вона, змахуючи з голови стебло. — Тамті он покоси ще не сухі, бо щойно вчора викошені. Тато казав лишити це.

Іван взявся до праці. За якийсь час була завершена остання копиця і Оленка вдячно подивилася на нього. А він чув себе якось ніби винуватим, ніби схвилюваним і сказав, збираючи докупи двоє граблів і вила:

— То ходім до села, — і вони пішли межею до дороги.

Ховалося за обрій сонце, на поля падала роса, стелилася вологість, гостріший ставав запах сіна, яке ще лежало на покосах над самою дорогою. Вони йдуть обое й обое відчувають, що їм так добре йти рідними полями, але жаль, що дорога коротка, що на тамтому ось роздоріжжі вони мають розійтися. Оленка піде ліворуч, а Іван навпростець до другого кінця села. І в нього постає якась несамовита думка, якесь дивне бажання, якого він не може висловити, ані збагнути. А що, коли б він отак пішов із Оленкою на другий кінець села і провів її аж додому? Це трохи далі, але такої нагоди може більше ніколи не бу-

ти. Іван думає в душі, вирішує, а тимчасом перед ними стало роздоріжжя. Іван зупинився і рішуче сказав:

— Я проведу тебе, Оленко, а там поза Збурівку піду додому, — і чомусь проковтнув останнє слово.

— То це вже, Іване, буде забагато від тебе, — сказала дівчина, затримуючи ходу.

— Чому? — подивився на неї Іван.

— Бо ти поміг мені скласти конюшину, а тепер ще й провести хочеш, то це вже... Чим же я тобі маю відплатити?

— Нічим, — вимовив тихо Іван, ніби сам лякаючись своїх слів. А потім вів далі:

— Мені приємно щобудь зробити для тебе, а також приємно пройти з тобою. Ти знаєш, я чомусь давно хотів з тобою порозмовляти, десь зустрітися, познайомитися ближче, подружити...

— Добре, я також... — і дівчина не докінчила того, що хотіла сказати.

— Так, Оленко, але ти знаєш, що між нами є одна непрохідна стіна... Коли б ти так приходила до нас, тоді... Але ти ніколи не хочеш приходити. Невідомо чого боїшся. Ми також люди, — і він замовчав, відчуючи, що на перший раз і так сказав багато. Він не сподівався того, але воно само якось так вийшло, самі слова злетіли з язика і тепер їх не завернеш.

— Я не боюся приходити, але тато не пускає, — відповіла дівчина голосом, в якому була скарга і смуток. Вона подивилася на Івана і в її глибоких очах він прочитав, ніби з книжки, про якийсь її біль.

Йшли поруч себе так близько, що інколи Іван відчував її плече, таркався її руки, яка несла невеликого плетеного кошика. Люди всі давно переїхали до села і вони обое йшли хіба вже останніми. Сонце давно зайшло. Полюка на дорозі припала росою і там ще чіткішими були видні їхні сліди.

Під самим селом вони затрималися. Іван подав дівчині руку і зауважив, що та рука ніби трохи дрижала. А він, сам не знаючи, як це сталося, нараз спитався:

— А що ти робитимеш в цю неділю?

— Не знаю. Зранку піду до церкви, а потім... Або що? — спиталася вона.

— Я в неділю по полудні хочу піти над Горинь. Там тепер так гарно. Трави ще не скошені й вони чудово пахнуть. Чи ти не хотіла б вийти?... Там, де ріка робить заворот, біля Олійникових вільх...

— Добре, я вийду, — сказала тихо дівчина, — але коли?

— Зараз після церкви. Я чекатиму тебе там, — відказав Іван і сам жахнувся своїх слів. Чи ж може він таке казати, чи має він право таке робити? Ось Оленка вийде, і що ж він скаже їй, пощо викликає дівчину, якщо він до того не має жодного морального права? Але слова самі якось вислизнули з язика і тепер їх не зловиш. А це ж недоцільне, що він сказав. Ось хто-будь побачить, що Іван ходить по сіножатах з Корнієвою дочкою. Що тоді говоритимуть люди? А що він казатиме вдома, якщо про це спитає батько?

Усе в його голові перевернулося догори дном, все заплуталося в різних здогадках. Він готовий був бігти за Оленкою, якось направити сказане необережне слово, але темрява схвала її за перелазом в саду, що простягнувся кругом Корнієвого обійстя. І він, махнувши в той бік рукою, пішов поза тином до свого дому.

А Оленка притримала хвіртку, щоб не рипіла, прийшла на своє широке подвір'я. Поставила граблі під стодолю, де вони завжди стоять і погладила теплу голову пса, який привітав її своїм скавулінням.

Корній сидів біля столу і сукав грубі нові посторонки. На скрип дверей він підніс голову і

простягнув перед себе довгу руку, що сягала аж до другого кінця столу.

— А де це ти так довго барилася, дитино? — спитався, коли Оленка переступила поріг.

Мати вийшла з ванькира, витираючи в запаску руки.

— Майже до заходу сонця складала копиці, а поки прийшла... Була б навіть не встигла поскладати копиць, але поміг мені Іван... — відповіла Оленка.

— Який Іван? — спиталися майже разом мати і батько.

— Черняків... Той, що за млином, — відповіла Оленка і поставила біля порога свого дорожнього кошика.

Батьки переглянулися, Корній моргнув оком, але Оленка того не бачила. Вона поправляла в люстрі волосся, а мати приготувляла вечерю.

— А що ж він тобі говорив той Іван? — спитався Корній, не перестаючи сукати посторонку.

— Нічого... Поміг мені поскладати конюшину, а потім провів мене додому, — відповіла Оленка на ходу, йдучи до столу.

— Казав, щоб ти приходила до них на зібрання?

— Ні, того не казав.

— Казав, що їхня церква ліпша за нашу?

— Того також не казав?

— Ну, то з нього недобрий штудна. Вони ж, як тільки зустрінуть людину, яка не приходить до них, то зараз намовляють. Дивись, скільки до них пішло молоді, а тому ти, дитино, уважай, щоб він тебе не звів. Я не хотів би того бачити. Те, що він тобі поміг конюшину поскладати, то нічого, але за тим може ховатися щось іншого. Ти навіть не зоглядишся, як він тебе оплутає. А то гріх, то велика небезпека. Таке, Господи, прийшло на світ, що люди якісь віри повідумували, хто в що хоче, то в те вірить. Може то через все це ті війни, ота Божа кара... — Корній випустив

з рук посторонку і послинив пальці. А потім вів далі:

— Воно то звісно, там також читають таку саму Євангелію, але... Треба уважати. То...

— Та перестань уже, — перебила Корнієві дружина. — Вчепився не відомо чого. Нікуди ж вона не йде, дай дівчині спокій.

Корній міряв пальцями свою роботу, чухався за вухом, а Оленка сміялася.

— Не журіться, тату, ані слова він мені не казав про їхні зібрання. Тому й не варто про це говорити тепер.

— Може й так, — відповів Корній, збираючи докупи порозкидане клоччя. Виніс це до сіней і повернувся до хати вечеряти. Про Івана більше не згадував. А перед тим, як піти до стодоли спати, довго чомусь стояв біля вікна, вдивляючись в темряву ночі. Там десь гавкав пес, тарахкотів віз. А галузки вишень торкалися вікна. Про що Корній думав, то ніхто не знає.

У неділю зранку була похмурна погода, а потім небо прояснилося. Над селом плив запах бузку і м'яти, яка дуже пахне тоді, коли припече сонце.

Іван був на богослуженні, як завжди, співав у хорі, але сидів так, ніби на шпильках. Він знав, що оце скінчиться зібрання і він повинен швидко йти на сіножаті. Вирвалося оте необдумане слово, а тепер він має зобов'язання. І що він казатиме? Нащо намовляє дівчину, влаштовуючи зустріч з нею так, як це роблять всі світські хлопці? Але зробленого завернути не можна. Тепер треба так якось ту справу закінчити, щоб не вийшло якого сорому, щоб ніхто не бачив їх разом.

Іван вийшов з розсіяними думками за свій сад. Там постояв якусь хвилину, хотів вернутися додому, але перед очима стала Оленка. Ось вона послухала його, вийде над Горинь і ходитиме сама по м'якому березі, чекаючи. А його не буде. Він передумав те, що сказав і злякався. І що ж

вона тоді думатиме про нього? Яку буде мати думку про його християнство? І так зле, і так недобре. Ні, він піде. Знайде якісь слова для розмови, щоб все було добре. А потім... Потім...

І пішов стежкою в напрямку сіножатів. Йому назустріч біг вітер, кидаючи в обличчя запашністію поля. Над дорогою стояли довгі стебла буркуну, на якому дрімали метелики. Вітер гоїдав тими стеблами і вони гнулися до самої землі. Сонце перекотилося за полудень. Іванова тінь йшла за ним, якась зігнута, незграбна. А коли він повернув на стежку, що вела до Горині, та тінь розпливлася в житах. З обох боків стежки ріс овес, що саме випустив своє колосся, яке торкалося Іванових колін. Поміж вівсом нерівно порозкидалися маки, якісь інші квіти, яким Іван навіть не знає назви. Одна одної краща, одна від одної більш пахуча. Іван дістає ті квітки із стежки, щоб не пом'яти вівса. Складає їх до купи, рівняє і думає про Оленку. Її очі подібні до кольору оцих голубих пелюток, до кольору небесної блакиті, що простягнулася над усім довкіллям. І він хоче зібрати ще більше квітів, додати сюди волошок і зробити гарного букета. І дати їй, коли вона прийде. Але чи це доцільне? Чи то пасує йому таке зробити? Ні, не пасує. Вона подумає невідомо що. Це ж дуже подібне до світських залицянь і дівчина буде від того збентежена. Тому він бере квітку за квіткою і розкидає їх по вівсі. І йде нога за ногою, перебираючи думками.

За порослим густою травою рівчаком, де він пас колись корови, Іван сходить з горбка і звідси видно перший закрут Горині. Річка дихає прохолодою, яку Іван уже звідси відчуває. Він скинув маринарку, повісивши її на ліве рамено. А Горинь кликала його до себе, манила своєю прохолодою, блиском води, шелотом прибережної лепехи. Перед ним стелилися нескошені ще трави, різнобарвні квіти, а по них виднів чийсь недавній слід. Іван вдихає своїми здоровими грудьми свіже й па-

хуче повітря, розглядається навколо і прямує до ріки просто травою, яка достає йому майже до колін. Він уже чує плюскіт води, бачить прибережні кущі вільх, а біля них щось біле, ніби крило чайки. Те крило ворухнулося, піднеслося над травою і він пізнав Оленку. Іван перескочив через рівчака і готовий був бігти, але вмить опанував собою і пішов травою так само поволі, як ішов сюди всю дорогу. Оленка йшла проти нього.

— Ти давно чекаєш? — спитався Іван спокійно, намагаючись сховати розгубленість.

— Ні, щойно прийшла, — відповіла дівчина, кліпаючи очима.

— А я так не спішив, бо думав, що поки ти прийдеш з церкви додому, поки це та те, то й візьме час. Пробач, що змусив чекати.

— Це нічого, — дивилася на нього дівчина, — я посиділа трохи тут сама і думала собі, яка це гарна наша ріка! А сіножаті. Чомусь того перед тим я ніколи не відчувала, не бачила... Отам риба кидалася з води, в лозині побачила пташине гніздечко. А вода чиста-чиста...

— Так, Оленко, — казав з повагою Іван. — Немає на світі ніде кращого краю за наш, але бачиш, яке життя наших людей. Взагалі Бог створив для людини природу чудовою, але людина своїми гріхами, злими поступками спотворила її красу. Коли б люди слухалися Бога, то не було б війни, не було б отієї ненависти, бо ж Христос сказав, щоб ми любили одні одних, навіть ворогів любили.

— Усіх не можна, Іване, любити, — враз перебила йому Оленка.

— Можна, Оленко, можна. Коли людина дійсно полюбить Бога, тоді вона зможе і ближнього свого полюбити. Про це пише Євангелія, але ця правда покищо тобі ще незнана. Я дуже хотів би, щоб Бог тобі її відкрив.

Він говорив поважно, як і годиться християнинові і навіть сам не помітив того, коли зробив

до ріки один крок, потім другий, третій. Оленка пішла поруч нього. Потім вони стали над самою лепехою, біля якої спокійно хлюпалися хвилі ріки. Іван шукав дальших думок для розмови, шукав відповідних слів, але вони чомусь не приходили. Все те, що він думав, йдучи сюди, вилетіло з його голови і він тепер був порожній. Але він набрався якоїсь відваги й спитався:

— Ти знаєш, чого я покликав тебе сюди? — і дивився чомусь не на дівчину, а на річку.

— Ні, не знаю, — тихо відповіла Оленка.

— Хотів сказати тобі, щоб ти приходила на наші зібрання.

— Не можу.

— Чому?

— Батько не дозволить. А я б дуже хотіла. Коли ви не мали ще молитовного дому і збиралися в Юхима, я приходила, але слухала в саду під вікном, щоб батько не довідався. Я дуже люблю ваші пісні.

— Ти не бійся, але приходь. Господь може таке зробити, що й батько твій зм'якне, — подивився Іван в її очі.

Оленка помовчала, а потім зітхнула.

— А тепер є й інша причина, що я не можу приходити, — сказала.

— Яка? — поцікавився Іван.

— Казатимуть люди, що я приходжу задля тебе, — відповіла дівчина, мнучи в пальцях якусь квітку.

— А ти боїшся того, що говоритимуть люди?

— Ні, не боюся, але знаєш... — і Оленка поступилася ближче до річки. Сонце зайшло за хмару і на її чоло впала тінь.

— Я знаю, Оленко, що говоритимуть, але нехай собі говорять, — вів Іван. — Правду кажучи, то я не бажав би, щоб ти приходила задля мене, бо це не та дорога до Христа. Я хотів би, щоб ти приходила на наші зібрання задля твоєї душі,

задля твого власного спасіння, а потім... Розумієш, Оленко?...

— Розумію, — сказала вона так тихо, що Іван мало що чув через хлюпіт води. Він і собі зробив крок до річки. Хотів щось сказати, хотів узяти Оленчину руку, але став на місці, ніби його спинила якась сила. Підніс догори очі і крикнув:

— Дивися, щось сталося в селі. Бач, як люди біжать?...

Вони дивилися в бік свого села, а звідти бігли чоловіки, жінки, діти, перетинаючи дорогу, що вела до лісу.

— Щось сталося, — сказав Іван. Він схопив Оленчину руку й вони побігли навпростець. Напроти них верхи на коні їхав Іванів сусід.

— Що сталося? — кинув йому Іван здаля.

— Німці! — відповів той, витираючи з обличчя піт. — Заїхали несподівано автами й половили багато людей. Зловили й твого тата, — подивився він на Оленку.

Дівчина залилася слізьми й пустилася бігти до села. Іван біг за нею, не пускаючи її руки.

Під самим селом зустріли Дмитра, кооперативного крамара. Він був схвильований, але поволі приходив до рівноваги. Витираючи чоло, він казав до Оленки й Івана, спинивши їх під тополями:

— Можете йти в село. Вони зловили тридцять душ, самих мужчин і це, казали, такий контингент з нашого села. Вивезуть на працю до Німеччини.

— Але чи то були правдиві німці? — спитався Іван, тяжко дишучи.

— Ні, не німці. Або латиші, або поляки, або мадяри, але приїхали від німців, озброєні автоматами.

Іван з Оленкою кинулися через перелази, бігли через сади, ховалися під тинами, аж поки не прибігли до сільського роздоріжжя, де стояло три вантажних зелених авта з чорними хрестами

і якимись німецькими знаками. На них стояли наловлені люди, окружені вартою. А довкола здіймався голосний плач жінок і дітей.

— Я піду, Оленко, попрошу звільнити твого батька, — сказав Іван і щойно тепер пустив руку дівчини.

— Іване, не йди, візьмуть і тебе. Не йди... — плакала Оленка.

Але Іван цим разом не слухав її. Він плигнув через тин і пустився до авт. Йому загородив дорогу вояк, наставивши автомата.

— Ти куди? — змірив він Івана сердитими очима.

— Я хочу, щоб ви звільнили отого старого чоловіка, що отам, — і він показав рукою на Корнія, який дрижав зо страху й розпуки.

— А ти що, його син? — знову вояк.

Іван промовчав, шукаючи в душі відповіді. Вояк наблизився до нього і штовхнув його автоматом у груди.

— Иди, я можу тебе помінати з тим старим. — казав він. — Мені всеодно, щоб тільки привезти до збірного пункту тридцять душ, а які ті душі, то мене нічого не обходить. Гей ти, старий, злізай! За тебе піде твій син!... Швидко!... — і він пхнув у плече Івана, щоб той ішов до авта.

Іван хотів щось сказати Корнієві, але не встиг, бо старого скинули з авта і він поплентався до воріт, хитаючись, ніби він щойно встав від тяжкої недуги. Авта рушили, жіночі голоси лементували на все село, а Іван бачив, як за тином стояла Оленка. Вона хотіла бігти до авт, але якась жінка не пустила її. Він пізнав Оленчину матір. Йому закрутилася голова, в очах потемніло, а потім він бачив тільки сиву пилюку, що здіймалася за автами...

На село спустився вечір. В хатах блимало світло, а на небі сяяли зорі. В селі було тихо, ніби після якогось пожарища. Тільки з боку млина

долітали голоси жаб, на липах біля церкви відзивалася сова.

Корній сидить біля столу, поклавши голову на руки. Сиве його волосся спадає на рукава, розстелюється по плечі. Він бере свою люльку, пробує накласти туди тютюну, але руки його трясуться і він кладе люльку разом з тютюном на полицю. Потім ходить по хаті від мисника до порога й назад. А потім чує до одвірка спрацьовані плечі і знову ходить по хаті, думаючи тяжку свою думу. Під піччю на ослоні сидять заплакані мати з Оленкою. За вікном стоїть темрява, ніч, яка накрила чорним покривалом все село, всю Волинь, всю Україну. Корній чує, що йому ходити важко, важко й сидіти. Отак упав би десь в якусь безвість, в забуття, щоб забути, не бачити того, що діється на світі, що прийшло на його тихе село, на його край.

Він затримується біля мисника, дивиться байдуке в вікно, а потім каже ніби сам до себе, ніби до дружини з дочкою, ніби до нікого:

— Живемо в найстрашніші часи, бо такого ще ніколи не було. Колись брали з села податок, накладали на село контингент худоби, молока тощо, а тепер — живий контингент, людей. Ловлять нас, ніби худобу. От, дочекалися ми... Може то й правду кажуть ті штунди, що незабаром буде кінець світу. А Іван — добра це людина, нехай мені Бог простить те, що я думав про нього недобре, — закінчив старий і подивився в темний кут хати, де під сволоком висіли ікони.

Йому ніхто не відповів, тільки за вікном загавкав пес і вмить у сінях скрипнули двері. Корній пустився до порога, але в ту хвилину відчинилися двері і в них став Іван.

— Іване! — скрикнуло нараз три голоси, а Оленка кинулася до порога.

— Іване, Іване! — казала вона крізь сльози, притуливши голову до його плеча.

А Іван стояв, ніби й нічого не було, нічого не

сталося. І щойно, коли всі затихли від хвилювання, він розповів, як авто їхали густим лісом, а було вже темно, він знайшов догідну хвилину, скочив з авто і почав утікати. За ним стріляли, але він упав до рову, зсунувся в якесь глибоке провалля, а потім знову біг і таким чином утік. Хоч поколов собі ноги, поцарапав галуззям обличчя, але це пройде.

— А решта всі поїхали? — перебив Іванову мову Корній.

— Так, поїхали. Але жаліти не треба. Хто знає і тяжко вгадати, хто щасливіший. Вони поїхали в далекий світ, а колись закінчиться війна і вони можуть бути десь щасливішими, а ми тут можемо всі загинути. Фронт поволі йде до нас і ми стоїмо перед смертю або перед життям. А тому нічого не відомо. Треба тільки надіятися на Бога і шукати Його допомоги.

Корній тяжко зітхав, а Оленка з мамою тихо плакали, але тепер не відомо, чи вони плакали з радості, що Іван вернувся, чи від того, що таке тяжке горе лягло на їхнє село, на їхню рідну землю.

Коли того вечора Іван пізно вертався додому, Корній провів його за перелаза. Там вони ще стояли, гуторили, а на прощання Корній підійшов до Івана, обійняв його обіруч за шию і крізь сльози казав:

~~Потім Корній підійшов до Івана й обійняв його обіруч за шию і казав:~~

— Дякую тобі, сину, безмірно, що врятував мене. Я був би звідти напевно вже ніколи не вернувся. А ти мені поміг, себе підставив на небезпеку, — і старий поцілував Івана в лице.

Іван спішив додому, щоб принести добру вістку для батька і для матері. Корній провів його до воріт, а на ходу казав:

— Я хотів би, Іване, просити тебе, щоб ти допоміг Оленці котрого-будь дня порівняти копичі на полі. Я не думаю возити їх додому, бо то

таке тепер діється. От, спалили Коршилівку, Підрубне, можуть спалити й наше село. Тепер найкраще сховище в лісі або на полі. Тому треба копичі порівняти, обстукати, прикрити хабаззям. Я тобі не лишуюся в довгу, а в самого вже сили немає, ось сьогоднішня подія дуже підкосила мене знову.

— Добре, я можу прийти і допомогти, — казав Іван і чув, як серце його чомусь зацімло. Він оглянувся на Корнієву хату. В вікні стояла Оленка. На неї падало світло місяця.

І ще того самого тижня Іван з Оленкою знову йшли на поле. Йшли тією самою польовою доріжкою, що й колись. Йшли з тими самими думками, що й колись, з прихованою любов'ю одне до одного. Назустріч їм котилися хвилі пшениці, співали перепілки, цвіли маки. А коли вийшли на горбок, оглянулися на своє село, подивилися туди, де пливла Горинь, де стояли їхні сіножаті. Оленка поправила над чолом волосся, яке розвіяв вітер і сказала:

— Знаєш, Іване, що?

— Що?

— Тато казав, що я можу ходити до вас на зібрання. Сам казав. А мама також, — і вона трохи зніяковіла від того, що сказала.

— Я радий, Оленко, дуже радий. Давно я хотів з тобою про те говорити, але якось наші стежки ніколи не сходилися. І я думаю, що це Бог так зробив, бо я того дуже бажав. Я дякую Йому... — казав Іван і відчував у серці щось таке, чого ще ніколи не відчував перед тим. Там було таке почуття, що він не міг його пояснити. Йому здавалося, що йому так легко йти, що все навколо нього перемінилося, прийнявши інший вигляд. Жита й пшениці хвилюються від вітру і йому здається, що вони ще учора такими принадними не були. Під межами маки й волошки зацвіли яснішим цвітом, вони й зробилися більш пахучими.

Вони стояли на горбку біля самої дороги, а Іван казав схвильованим голосом:

— Оленко, може вневдовзі треба буде нам лишити оту красу рідного краю, але де б ми не пішли, вона йтиме з нами. На світі ще будуть різні події, але поки ми ще тут, поки ми ще стоїмо на своїх полях, пиймо цей їхній чар і їхню запашність всім нашим еством. Ти чуєш, як пахне гречка, що отам росте за пшеницею? А чуєш запах чебрецю ось з-під цієї межі? А чуєш запашність прив'ялої щойно сьогодні вранці скошеної конюшини? Чуєш? — і чекав, що дівчина скаже.

— Чую, — відказала Оленка.

— То нехай оце все запашне докільля буде свідком того, що ти обіцяєш приходити на наші зібрання, а потім, Оленко... Потім я хотів би... Ти знаєш, що я думаю?... Знаєш?... — казав він якимось дрижачим голосом і дивився на неї.

— Знаю, — відказала дівчина і глянула на Івана. Він побачив в її очах сльози...

А навколо від легенького вітру гоїдалися жита, ніби хвилі океану. Червоні маки ховали в них свої голівки, а потім знову виринали на поверхню зеленого простору. Над полями гули бджоли, джмелі, літали ластівки, над ними розпливалася запашність поля...

ПОМІЧ

З самого ранку надворі падав осінній дощ, але потім небо прояснилося, засвітило сонце, повіяв вітер і висушив мокрі дерева.

Щоранку в тій самій порі Володимир виходив за браму табору на свою прогулянку до соснового лісу. Виходив отак від безділля походити по лісі, пороздумувати, подихати свіжим запахом живиці і лісової тиші. А думати тоді було про що. Володимир жив по війні в великому польському таборі, обведеному мурованою камінною стіною, щодня отримував належні йому приділи харчів, виконував деяку працю, але ні він, а також ніхто інший в таборі не знали, що буде з ними узавтра, яка їхня майбутність. Тому Володимир часто ходив по лісі, роздумував і снував якісь свої пляни на майбутнє.

Сьогодні він також відбував свою прогулянку знайомими стежками й прогалинами. Сосни, притулившись одна до одної, жалісно шуміли. В їхніх верхів'ях так само жалісно крякали ворони. Під Володимировими ногами гнулися мокрі гілки сосен, стелилося пожовкле листя ясенів.

Спустившись з горбка, Володимир побачив, що назустріч йому йшов молодий незнайомий юнак з невеликим пакунком в руці. На ньому була стара німецька військова шинеля, на голові — витертий мокрий кашкет. Він ніби всміхнувся до Володимира, ніби скривився від якогось болю і

сказав, намагаючись надати своїм словам польську мову:

— Чи пан розуме по українську?

— Так, розумію, бо я українець, — відповів Володимир.

— Обличчя юнака прояснилося, в очах заблิสла надія. Він хотів щось сказати, але не міг знайти відповідних слів. А Володимир підійшов до нього ближче й спитався:

— А ви хто такий?

— Я також українець, — відповів юнак, поправляючи в руках кашкета.

— А де ж ви живете, що тут робите? — знову Володимир.

Юнак кашельнув і витер рукавом чоло. А потім сказав:

— Я, правду кажучи, тепер ніде не живу. Одну ніч сплю в лісі, одну знову десь в копиці сіна, в якійсь шопі, щоб тільки переспати і сховатися від людей. Перед тим працював в господаря, але коли за мною приїхали людологи, щоб забрати мене, як вони кажуть, “на родню”, я плигнув крізь вікно і втік. Від того часу живу в лісі, по ярах, всюди, де тільки можу, щоб рятувати життя. Два дні вже нічого не їв і чую, що маю температуру. Минулої ночі спав у лісі, змок і перестудився.

— А звідкіля ж ви самі? — перебив йому мову Володимир.

— З України. А це тепер найгірше, якщо хто звідти. Ви можете сховатися між поляками, а для нас звідти то немає жодного сховку, — сказав зажурачений юнак.

— А додому не хочете вертатися? — спитався Володимир отак знехотя.

— Ні, не хочу, пане, — відповів він. — Мої батьки повмирали з голоду, брата розстріляли, а мене потім німці вивезли до Німеччини. І не хотілося б мені вертатися назад до тієї в'язниці. Я думаю, що поза знищеною Німеччиною, поза кра-

їною мого народження ще є десь на світі вільні землі, де чесна людина може жити без страху.

Володимирові стало жаль незнайомого юнака. Він був подібний до безпомічного ягняти, що відбилосся від своєї отари, заблудилося в хащах чужини, а тепер шукало рятунку, виходу зо свого тяжкого положення.

— Ви зачекайте отут, а я за хвилину принесу вам щось з'їсти, — сказав до нього Володимир.

— А чи не могли б ви якось приписати мене до цього табору? — подивився незнайомий очима повними розпуки і благання. — Я буду вдячний вам до кінця мого життя. Я не маю нікого, хто б мені поміг.

Володимир подумав хвилину, і за цей час перекинув у пам'яті всіх своїх знайомих в таборі, які можуть виявити поміч цьому бідоласі. Він спинився думками на комендантові поліції, з яким вони під час війни разом працювали і сказав:

— Добре, я попробую, але тепер скажіть, як вас звати?

— Гнат Гончаренко, — відповів юнак.

— А мені на ім'я Володимир — і він простягнув юнакові руку.

Володимир не був приготований до такої проблеми, але в нього відразу в голові постав готовий плян рятунку бідної людини. Він швидко побіг до свого табору, взяв хліба, рибу консерву, і негайно вийшов знову до лісу. На тому місці, де вони розійшлися з юнаком, нікого не було. Сосни шуміли, як і перед тим, по них плигали веселі білки. Володимир приклав пальці до уст і легко засвистів. З недалеких кущів вийшов знайомий уже йому юнак.

— Де ви були? — спитався він його.

— Я сховався, — відповів юнак.

— Від кого?

— Від вас. Я... Я думав, що ви прийдете з поліцією й зловите мене. Я тепер усіх боюся, бо ви знаєте, що я звідти і мені ніде немає сховку.

— Не бійтеся, — сказав Володимир, простягаючи юнакові замотаний в газету хліб. — Я поможу вам. Прошу тільки покищо нікому не показуватися. Ідїть у лїс, маєте хліб, а увечерї, як тільки зайде сонце, будьте ось тут. Я вийду за вами. Але відтепер кличте мене по іменї, а я вас. І будемо тепер приятелями, — і Володимир поклав свою руку на Гнатове плече.

Цього самого дня під вечір, коли над табором пливли перші сутїнки, а в вікнах запалювалися перші вогні, Володимир знову йшов під огорожею до лїсу. Знову почав накрапати дощ, а темрява обіймала сосни і кущі. На перехрестї двох стежок Володимир зустрїв Гната і взяв його за руку. Вона була мокра, холодна й сама від себе дрижала. Володимир потягнув ту руку і сказав:

— Ходи, хлопче, за мною, але йди сміливо і нічого не бійся.

Вони пройшли під мурованою стїною, минули купу порізаної бляхи і пройшли, зігнувшись, під дротяною огорожею на подвір'я табору. Там було темно, мокро, безлюдно. Десь тільки у відчиненому вікні бринїли струни гїтари.

Володимир не випускав Гнатової руки аж поки вони не опинилися на широкому коридорї дерев'яного бараку, на якому блимала одна тільки електрична лямпа, заснована павутинням. В найдальшому розї Володимир відчинив дверї й впустив перед собою Гната. Вони опинилися в невеличкій кімнатї, в якій було тільки одне ліжко, одне крісло і оберненї догори дном дерев'яні двї скринї, застеленї старими газетами, які були замість стола. Володимир відразу сказав Гнатовї роздягнутися, принїс гарячого чаю, дєсь дістав половину аспїрини і поклав його на ліжко, накривши кількома коцями.

А другого дня, коли Гнат безжурно лежав у Володимировїй кімнатї, той бігав по всіх знайомих урядах, щоб якось приписати до табору ще одного скитальця. І йому вдалося. Гнат був при-

писаний до польського табору, отримав на ще посвідчення, мав право, разом з усіма іншими, ставати в чергу до кухні, мав право ходити на різні таборові сходини тощо.

Щодня й щовечора Володимир навчав свого нового друга польської мови, оповїдав йому про порядки й закони передвоєнної Польщі, знайомив з польськими містами, приготовляючи його до всяких іспитів і скринїнгів. А коли до табору приїздили репатрїаційні комісії з американськими воєнками й перекладачами, вишукуючи в таборї можливих советських горожан, Гнат сидїв тоді в лїсі, аж поки шукачі людей не виїздили з табору. Тодї Володимир йшов до лїсу, знаходив свого друга під скелею, і вони йшли назад до табору.

Таке було довгими тижнями, місяцями. Володимир подружив з Гнатом, ніби зо своїм рідним братом. Він запросив його на євангельські богослуження, де Гнат уперше в життї почув про Бога, про правду Божу, вперше в життї побачив Євангелїю і вперше її читав. І полюбив він спокійні євангельські сходини, ніжні євангельські пісні, полюбив Господа і віддав йому своє втомлене серце. Від того часу Володимир з Гнатом подружили ще бїльше, будши тепер не тільки друзями, але й братами у Христї.

Життя в таборї було сумне, сіре й однонаїтне. Але воно поволї відживало день за днем і наближалося до свого кінця. В таборї появилися різні заокеанські комісії, на коридорах з'явилися довгї столи, біля них стояли черги тих, що бажали десь виїхати і нарештї відпочити від минулої війни, від ненормального таборового життя.

Гнат з Володимиром також стали одного дня в чергу і отак навмання записалися, без надїї, що вони таки зможуть кудись виїхати. Але записувалися інші, то й вони пішли такою самою дорогою. І їм пощастило, але не так, як вони думали і плянували. Вони виїхали обидва до Америки, але не того самого дня, і таким чином згубили за собою

всякий слід, втратили контакт, згубилися ніби в якійсь непрохідній гущавині.

Минали літа, над світом пливли різні події, а Гнат з Володимиром, будучи вже горожанами нової країни, жили кожен своїм окремим життям, забуваючи поволі все те тяжке переживання, яке вони мали в минулому.

Одного дня Володимир прийшов з праці, помився, повечеряв, надягнув на ноги м'які свої пантофлі і простягнувся на канапі, взявши до рук газету. Він уже знає добре англійську мову, він в курсі справ усієї політики, він також любить спорт, а тому бігає очима по сторінках газети, затримуючись на великих заголовках.

В другій кімнаті подзвонив телефон і Володимир кинувся туди.

— Гало, гало! Хто говорить? — питався він, тримаючи біля правого вуха трубку.

— Гало, гало! Тут говорить Гнат — почувся в телефоні незнайомий голос.

— Який Гнат?

— Гончаренко.

— Я такого не знаю, — відповів Володимир дивлячись на дружину, яка саме вийшла з кухні, витираючи до фартуха руки.

— Чому ж не знаєш, — знову голос в телефоні. — Ми ж з тобою були разом в Німеччині. А ти мене знайшов свого часу в лісі. Пригадуєш? Брат Гнат Гончаренко.

Володимир аж тепер пригадав друга і крепко притиснув телефонічну трубку до вуха.

— Гало, брате і друже! Гало! Скажи, де ти тут узвся? — казав він.

— Іду через ваше місто, пошукав у телефонічній книжці твою адресу і оце потелефонував. Хотів би побачитися з тобою.

— Добре, Гнате! Я приїду за тобою. Я дуже справді дуже схвильований, щасливий, хотів ще щось казати, але дружина шарпнула його за руку.

— Хто це такий? — спиталася.

— Мій друг, — відказав Володимир, тримаючи руку на телефоні. — Той, що я тобі колись розказував. Брат Гнат Гончаренко.

— А де ж він? — знову дружина.

— На станції. Треба поїхати і привезти.

— І що, він, може, буде тут ночувати? — подивилася дружина, пройшовшись по кімнаті.

— Не знаю, може й буде, — відказав Володимир, побачивши якимсь невдоволення дружини.

— Ні, я не маю його де покласти, — сказала вона і чомусь кашельнула, зачинивши за собою двері на кухню. Володимир вийшов за нею.

— Слухай, Лідо, — сказав він м'яко, — якщо треба йому переночувати, то в нас же є місце. Ми ж не бачилися більше двадцяти років. Хочеться ж поговорити. А переспить де-будь. На канапі, в кімнаті Івася або Ориси. Діти можуть також одну ніч переспати де-будь, це ж не завжди таке буває.

Дружина витирала посуду і дуже голосно складала на купу сухі миски. Потім повісила рушника над кухнею і подивилася на Володимира.

— Я дітей не буду переводити з їхніх кімнат, а канапи мені шкода марнувати, бо вона щойно куплена... І в мене не готель, не заїзд, — і вона ще щось хотіла сказати, але на коридорі знову подзвонив телефон і Володимир підніс слухавку.

— Гало, гало! Це знову я говорю, — почувся Гнатів голос.

— Я зараз там буду, — перебив йому Володимир.

— Добре, я чекаю тебе, але при тому я хочу тобі сказати, що буду в тебе тільки яких півтори години, бо сьогодні мушу їхати далі. Мій потяг відходить в одинадцятій годині.

— Я зараз, зараз, — сказав Володимир в телефоні і вийшов на кухню. Дружина мила руки і він побачив, що вона невдоволена.

— Він не буде ночувати, — сказав Володимир голосно. — В одинадцятій іде далі, — і він наки-

нув на себе маринарку й пустився до дверей. Нове авто затрубило й сховалося на завороті широкі вулиці. А Ліда підмігала кухню, витирала плітку, підливала квіти на вікнах. Довідавшись, що гість не буде в них ночувати, вона повеселилася. Надягнула нову суєнку, порскнула по хаті якимось пахучим бузковим плином і покладала рівно на канапі вишивані подушки.

Незабаром в дверях задзвонив двінок і Володимир ввійшов з незнайомим для неї мужчиною. Вони стали на коридорі й Володимир казав:

— Оце, Лідо, мій друг і брат Гнат Гончаренко, про якого я тобі розповідав.

Ліда простягнула м'яку випечену руку.

— Я дуже рада, — казала вона, розпливаючись у вимушеній усмішці.

Вони перейшли до головної кімнати і поки Ліда приготувляла каву, Володимир водив свого друга по всіх кімнатах свого розкішного великого дому.

— Оце кімнати дітей, але діти саме десь вийшли — казав він. — Вони добре учаться, мають в університеті найвищі оцінки, мають стипендію, ніхто їх не може в чомусь перегнати. А тут моя кімната, тут двері на город і я хочу показати тобі мій сад, город. Ходімо...

Вони вийшли між дерева яблунь, сливок, ходили кругом великої нової хати і Володимир, ніби награна платівка, швидко казав:

— Моя земля тягнеться аж до другої вулиці, а оце тут моє авто, з того боку авто дружини, а діти покищо мають одне на двох. А там під накриттям човен, якого купив минулого року. Окрім цієї моєї хати, я маю ще дві, які винаймаю людям і маю добрий дохід. Також того року купив над озером хату, куди виїздимо влітку майже щонеділі. Кулаємося, ловимо рибу. Одним словом, маємо все, дякувати Богові. А пригадуєш, як ми жили в Німеччині? — і він із вдовolenням подивився на Гната.

— Так, пригадую, — відповів той, ступаючи по рівній щойно скошеної траві.

— Я працюю в міській управі, заробляю не погано, щороку маю підвищення, люблять мене і я про працю не турбуюся. Можу вже навіть не працювати і мені вистачить. Я кільканадцять тисяч доларів заробив тільки на одному блокові, якого купив, а потім продав для міста, бо там проходила дорога. Я... — хотів ще щось сказати Володимир, але Гнат йому перебив:

— А як зібрання? Є в вашому місті євангельські зібрання, чи нема?

— Є, але невелике. Знаєш, тут не те, що було в Європі, зокрема в лагерьх. Там люди не були так зайняті працею, а тут кожний має свою відповідальність, немає навіть часу розглянутися. Зимом треба працювати, а прийде те коротке літо, то сам не знаєш, де подіти ті теплі дні. Хочеться десь поїхати над озеро, відпочити, бо то вже й не ті літа, що колись. Людина спрацьована, виснажена. Але ми ходимо інколи також до церкви, тільки, щоб там був порядок. Хотіли оце покликати проповідника, але немає чим платити. А я часто працюю в неділю, бо... — і Володимир не показав, бо дружина покликкала до хати.

При столі знову говорили, а коли Володимир закінчив розповідати, що то він має, як то йому в усьому щаститься, який то він мудрий, то аж тоді спитався друга:

— А як же ти там поживаєш? Змінився ти, постарів, але це й не диво. Стільки літ за нами.

— Добре, — спокійно відповів Гнат, дивлячись перед себе. — Маю свою родину, маю хату, маю працю, маю все, що треба. Жаль тільки, що дружина не зовсім здорова. Перейшла кілька операцій, не має здоров'я. Але, слава Богу за все! Ми приймаємо уділ в духовній праці, підтримуємо працю в своїй церкві, помагаємо нашій євангельській радіопередачі, підтримуємо місіонера в

Південній Америці. Але хвалитися немає чим. Хотілося б зробити щось більше, але немає змоги.

Годинник на стіні продзвонив пізню вечірню пору і вони кінчали вечерю.

Потім Гнат попросився за своїми добрими друзями, подякував за гостину і Володимир повіз його до потягу. Дорогою ще гуторили про одне, про друге, а коли приїхали на станцію, то довідалися, що потяг спізнився на цілої півгодини. Тому вони посідали біля столика в почекальні і ще догворювали те, що лишилося недокінченим з їхньої розмови. А коли Гнатові треба було вже йти, він узяв Володимира за руку і спокійно сказав:

— Я радий, друже і брате, що ми зустрілися по стільки роках, але ти знаєш, що я завжди був щирий і отвертий перед тобою, а тому скажу тобі правду, що я не повністю задоволений з нашої зустрічі.

— А це чому? — подивився на нього Володимир.

— Тому, що я надіявся був зустріти тебе іншим. Я пригадую, що ти в Німеччині цікавився також справами духовними. Ти ж був на біблійних курсах, ти свідкував людям про Бога, запрошував на зібрання, ти ж і мене привів до Христа, а тепер я бачу, що ти згубив до духовних справ усяке зацікавлення. Ти мені нічого не сказав, як у вас тут йде духовна праця. З нашої розмови я збагнув, що ти жодного уділу в тій праці не береш. Впірнув в матеріяльний добробут, забув за все минуле і поза своїм розкішним домом нічого не бачиш. А це, Володимире, не годиться таке. Назбираєш отієї мамони, а погубиш свою душу, то яка ж кому з того користь? Тому, правду тобі кажу, що я розгублений з нашої зустрічі. Я сподівався тебе бачити іншим, більш горливым не тільки для твоєї родини, для збирання маєтку, але горливым для Бога за те, що Він тобі так багато зробив. То ж ти тільки подумай, який тяжкий

був твій шлях в Європі! Скільки разів ти був голодний, хворий від недоїдання, а тепер, я бачу, що ти за все забувся. Думаєш тільки про те, щоб ще більше придбати маєтку, в якому лежить усе твоє життя. А маєток, пам'ятай, пройде незабаром, бо вже і в тебе і в мене посріблилося волосся на голові. Сонце наше перекотилося за полудень. І з чим ми станемо перед Богом, як ми провели тут своє життя, що зробили для Нього?

Володимир стояв перед своїм другом, ніби учень, який провинився і тепер стоїть перед своїм суворим учителем. А Гнат казав далі:

— Мені не випадає, Володимире, таке казати тобі, бо ж ти старший в вірі за мене. Ти в тій вірі народився, а я народився в безбожжі. Про Бога почув уперше від тебе тоді, коли ти мене знайшов. Ти мені подав руку помочі, а тепер я хотів би тобі допомогти. Я бачу, що тобі потрібна Божа поміч і я вирішив поговорити з тобою, друже. Відірви своє серце від того, до чого воно аж надто прив'язалося і постав перед ним трохи вищі ідеї за саму тільки матеріяльну наживу. Побачиш, що ти будеш тоді щасливіший, зможеш ще багато-чого зробити для Бога, бо час дуже короткий. Господь може дуже швидко зачинити до цього можливість. Може бути такий час, що ти схоцеш щось зробити для Бога, але не зможеш, а тепер для того є догідний час. І ти повинен подумати про це.

Володимир слухав мову свого друга і його обличчя покрилося сумом. Він узяв Гната за руку і потягнув його в самий найдальший кут почекальні. А там він витер рукавом очі й казав тихо, щоб не чули посторонні люди:

— Дякую тобі, мій друже, що ти поміг мені побачити себе. Досі я не міг себе бачити, бо нажива, жадова маєтку закрила мої очі. А тепер я прозрів. І справді чую, ніби заслона якась спадає з моїх очей. От уже стільки літ я в Америці, але за ті літа я нічого корисного і доброго не

зробив ані для Бога, ані для людей. Все для себе і для себе. А кінця тому немає. І я побачив, що чим більше людина має, то ще більше в неї росте жадоба до ще більшої наживи. Але нехай мені Господь простить. А тобі за поміч дякую. Колись я поміг тобі, а тепер — ти мені.

І Володимир був би ще щось казав, але до них підійшов кондуктор і кивнув до обох головою.

— Ваш потяг зараз відійде, — сказав.

Володимир з Гнатом поцілувалися, подавши собі руки. А коли Гнат сховався за тинном, Володимир ще довго стояв, чекаючи побачити ще раз свого друга. Але його не було. Там десь тільки почувся гудок від'їжджаючого потягу.

ХЛІБ

Вузьке Йосипове поле тягнулося аж до самої придорожньої верби, яка, ніби вартовий, стояла над стежкою, кидаючи на поле тїнь. Тїєї верби Йосип досі не викорчував тільки тому, що коли сонце підходило на полудень, над полями стояла тяжка спекота, то він завжди ставив під вербою воза, чіпляв коням опалку з оброком, а сам лягав в тїні й відпочивав. На вербі майже щолїта кублилися сороки і він дивився, як вони носили сухі галузки, якесь павутина, обмотуючи своє кубло. Коні хрупали обрїк, махали хвилястими гривами, тупали ногами, обганяючись від мух. Під вербу залїтав вітер і прохолоджував спрацьоване Йосипове чоло.

Сьогодні Йосип виїхав на своє поле скоротити під посїв ячменю. Весна цього року прийшла рання, скиба давно просохла, по нїй пустила паростки пригорана восени стерня з гречки. На сусїдньому полі за межею росте жито і звїдти вітер приносить пахоші зеленї. А над Йосиповим полем співає жайворонок. Він десь високо застряг в блакїті, що й не видно, але його дзвїнкий голос падає на свїжі скиби, зливається з землею і з небом. Йосип любить жайворонків. Таке Боже створїння, що тільки зїде з горбків на полі березневий снїг, а воно вже скаче по сухих межах, вимахуючи крильми. А потїм зле-

тять під саме небо, і звідти розкидає по полях свої мелодії. Вони падають на щойно заскофроджену ріллю, падають на перші паростки жита, падають на людські серця, несучи до них тепло весни і чар поля. Тому Йосип, коли скородить свою нивку, він обережно ступає босими ногами біля межі, щоб не наступити на жайворонкове гніздо, яке найчастіше можна знайти там, де восени кінь став на мокру землю, витиснувши там круглу ямку. Та ямка навесні засохне, навколо неї поросте трава, якісь квіти, і в ній жайворонок влаштує своє гніздечко. Тоді над тим затишним місцем безустанку бринітиме голосна жайворонкова пісня, ніби співана навмисне тому, чие це поле.

На полі нікого немає, тільки Йосип. Деяких його сусідів рілля ще не зовсім готова до сівби, дехто сьогодні поїхав на ярмарок до Рідкодубів, і Йосипові так здається, що навколо нього всі поля його, що він оце такий господар, такий незрівняний багач. Він смикає коні за повід, обертається на своєму полі, витрясає з борін на завороті пирій, а потім знову прямує з одного кінця поля в другий, мнучи босими ногами теплу і м'яку землю. Ось ще обійти дватри рази, витрясти ще кілька разів пирій, поскладати його на купу і скородження однієї нивки буде закінчене. Звідси він поїде на друге поле, яке також треба заскородити для посіву. Те його поле доходить до самого лісу, що зеленою стіною тягнеться аж до Загайців. Там він посіє цього року просо, а на другий рік посіє пшеницю.

І Йосип їде. Дерев'яний його віз підскакує по вибоїнах дороги, на ньому так само підскакують борони, скидаючи із себе присталу землю, яка поміж драбинами вилітає на дорогу. Коні біжать, поївши трохи оброку, а Йосип сидить на возі, помахує від звички батоном і думає про свої господарчі справи, про все інше.

Потім стає над потоком, випрягає коні, заводить їх до води, а сам стоїть на березі, тримаючи обіруч віжки. Коні жадно п'ють воду, махають хвостами, а їхні широкі тіні падають на поверхню води й розпливаються по-під берегом.

Звідси Йосип їде на гору, з гори завертає направо, спускається в долину, а тут починається його друге поле. Воно одним кінцем впирається в шлях, а другим кінцем простягається широкою смугою аж до лісу. Там ростуть густі кущі ліщини, за ними виструнчилися граби, а там далі — непрохідні яри, провалля, сосни, а на їхніх верхів'ях попришлювані цілі купи воронячих гнізд. Йосип там далеко в лісі ще ніколи не був, бо ще поле він щойно кілька років тому купив, але він чув, що там далеко в лісі є озера, звідти витікає ріка, в якій він напував своїх коней, що там багато різних горіхів, суніць, ягід, грибів і підпеньок.

Йосип ставить свого воза край поля під кущами, випрягає коні, чіпляє до дишля опалку, а собі дістає з торби свій полуденок. Разом з хлібом і цибулею та огірками він виймає невелику книжку, замотану в рушник. Це — Євангелія. Від того часу — а це вже минуло п'ять років — як він прийняв свого Господа й відтоді ніколи не розлучається з тією Святою Книгою. Чи то він їде на ярмарок, бере з собою. Чи до млина — також замотує її в рушник і кладе разом з хлібом до торби. На ярмарку бувають різні люди і поки він щось кому продасть, чи щось купить, то багатьом засвідчить про Бога. А якщо люди не вірять тому, що Йосип каже, то ось в нього під рукою Євангелія. Там багато місць підкреслено олівцем, поміж сторінками поперекладувані стебла соломи або сухої трави і він напам'ять знає, де що написано. Але найкраща для нього нагода — це млин. Восени люди з різних сіл поприїздять до млина, надворі моросить холодний дощ і завізняки всі збираються в

невеличкій шопі біля заставок. Там можна почути все, хто чого бажає. А Йосип виймає, бувало, Євангелію і на всю шопу каже:

— А ось слухайте, я прочитаю вам таке, чого ви ще ніколи не чули.

В шопі залягає тиша, а він читає. Водить пальцем по сторінці, підставляє книжку до вікна, щоб було краще видно й читає. А завізники слухають. Один за одним скидають шапки, перестають курити. А потім вив'язується розмова, дискусія, суперечка, але Йосип знає, що кому сказати. Він ніби учився для того, ніби він не з села, а з міста.

Тепер Йосип поклав біля себе Євангелію, скинув кашкета, помолився й почав їсти свій полуденок. Біля нього плигнула білка і він кинув їй кусочок хліба. Але білка швидко перебігла за куші і плигнула на дерево, закрившись пушистим хвостом.

Після полуденка, коні не скінчили ще їсти і в Йосипа є більше півгодини вільного часу, коли він може або полежати, або походити під лісом, або почитати Євангелію. Але ходити йому вже тяжко, бо сьогодні він вже зробив багато миль своїм полем, йдучи по ньому з боронами з одного кінця в другий. Лежати йому також не бажається, а тому він замотує в рушник кусок хліба, що лишився з його полуденку, кусок сала, бере до рук Євангелію й лягає з нею під ліщиновим кушем. Сонце гріє на поле, на ліс, але тут, де він лежить, — тінь і холодок.

Йосип відкриває книжку отак навмання, де було переложено сухим листком, і напівголосно читає, будши левний, що ніхто його тут не чує:

— Ви ж про війни почуєте, й про воєнні чутки — глядіть, не лякйтесь, бо статись належить тому. Але це не кінець ще. Бо повстане народ на народ, і царство на царство, і го-

лод та труси настануть місцями. Але все це — початок терпінь породільних.

Над лісом появился літак і його тяжкий гуркіт зловіще стелився по верхів'ях дерев. Йосип підніс очі й проводив його сумним поглядом. А коли літак сховався за горою, він знову похилився над Святою Книгою і знову потихо читав:

— На муки тоді видаватимуть вас, і вас будуть убивати і всі народи будуть ненавидіти вас за ймення Моє.

Він поклав пальця на прочитаному місці, потім зірвав листка з ліщини, вклав між сторінки і закрив книжку. Закрив і тяжко думав:

— Справді, як багато сьогодні є подібного до тих прочитаних святих слів! Як багато сьогодні, коли ось на полі так гарно співає жайвонорон, так ніжно пахнуть квіти, росте трава, паює земля, а на світі є стільки горя, сліз, кровопролиття...

Йосип гірко згадав недавніх полонених, яких тнали через село. Вони падали, просили води, просили окрошинку хліба, а тоді люті наглядачі пристрілювали тих, що не змогли вже самі йти. Згадав страшні події, коли людей вивозили на Сибір тільки за те, що вони читали Євангелію. Згадав Якова Заліщука, Хведота Гапченка, добрих своїх сусідів, приятелів. Де вони тепер?

Він поклав Євангелію на траву, схилився на неї й тихо молився. На серці його лежав камінь, туга. Коли б то він мав силу і владу, він спинив би всяке насилля на світі. Але що ж він? Він тільки отакий собі Йосип, що може скоротити поле, сіяти пшеницю і любити всіх людей. А більше він нічого зробити не може.

Коли він так роздумував, коні поїли обрік і тепер стояли, киваючи важкими головами. Йосип подивився на сонце. Воно перекотилося за полудень і стояло там, де росли високі дуби.

Йосип запряг коні, поправив борони й пі-

шов здовж поля, лишаячи за собою рівні сліди борін. Ходив в один бік, потім у другий. Біля горбка обертав кіньми, підносив борони й витрушував з-під них пирій і різне сухе торішне бадилля, а також листя, яке вітер зимою сюди наносив. Йосип чує під ногами грудки, які роздушуються на порох, чує, що йому так легко сьогодні працюється, поле його чомусь таке дороге, як ще ніколи перед тим. Але на душі лежить тягар. Він читав Євангелію, яка навіяла такі тяжкі роздумування. Війна. Якраз так, як написано. Народ на народ, царство на царство, брат на брата. А потім голод, переслідування.

Над лісом знову загув літак і знову, зробивши круга в голубому небі, полетів за гору. Він перервав Йосипові роздумування, кинувши його думки в інший бік.

Коли сонце ховалося за далекий обрій, Йосип закінчив боронувати поле. Він почистив борони, поскладав їх на возі, коням дав конюшини, а сам примостився під кущем, щоб і собі щось нашвидко перекусити. Був голодний від цілоденної ходи, а в торбі ще лишився хліб, сало, огірки.

Але Йосип був дуже здивований, коли він побачив, що його торби не було. І не тільки самої торби з хлібом, але також не було Євангелії.

Він кинувся за кущі, перешукав під возом, але ніде не знайшов своєї збуи. Щоб це могло визначати, він ніяк не може збагнути. На полі нікого не було, дорогою також ніхто не їхав.

Але шукати було даремно. Торби з хлібом, а також Євангелії не було.

Йосип запряг коні до воза, ще раз обійшов кущі, ще раз подивився, а потім сів на віз і поїхав додому. Дорогою весь час роздумував, хто б це міг зробити йому таку кривду. Найбільше

жаль йому було Євангелії, яку він так пильно беріг і все в ній попідкреслював.

Весна минула, прийшла косовиця сіна, конюшини. Йосип майже щодня вранці виходить на своє поле. Воно покритлося ячменем, друге — просом. Врожай заповідається добрий. Проходять дощі, ще не було ні однієї бурі. Але все це Йосипа не тишить. Обличчя його витягнене, зажурене. На чолі появились нові зморшки, на скронях появилoся більше сивого волосся. Він виходить за сад, сідає на межі, кладе голову на руки і думає-думає. Із за лісу чути далекі постріли, які щодня стають голосніші й виразніші. Туди летять із заходу літаки, а по якомусь часі звідти долітають тяжкі гуркоти якогось грому. Йосип здригається, підводиться на ноги і йде поміж коноплями стежкою на своє подвір'я. Його завжди зустрічає дружина з тим самим тяжким питанням:

— Ну що?

— Нічого. Треба збиратися й бути готовими щодня, — казав він, тяжко зітхаючи.

І одного погідного дня прийшло те страшне, чого Йосип з дружиною чекали. До села приїхав післанець і сказав, що фронт уже перед самим Завалям, що всіма шляхами суне військо, ідуть безконечно довгі колони втікачів.

Йосип підійшов до дружини й поклав руку на її плече: А вона була бліда, готова впасти і знепритомніти.

— Маріє, — казав Йосип, — мусиш триматися й не впадати в розпач. Не тільки перед нами така далека й незнана дорога, але є тисячі таких, як ми. А ми щасливіші від них тим, що маємо нашого Господа, знаємо Його і Він буде з нами усюди. Ти віриш в те? Га?

Марія нічого не сказала, тільки кивнула головою. По її обличчі текли сльози.

— Досить, Маріє, досить, — казав Йосип. — Надіймося на Бога, покладім на Нього всі турбо-

ти і маймо віру... І ходім... Швидко, дивись Карпо з Петром уже поїхали. Ходім...

Марія легко задрижала і тихо промовила:

— Йосипе, помолімося ще востаннє в своїй хаті, — і вони стали обоє на коліна... Не могли промовити слова, але потім Йосип набрав сили й відваги і почав голосно молитися. Він дякував Богові за прожите в своїй хаті життя, за те, що вони тут з дружиною знайшли Господа, що Бог завжди був близько них.

Йосип поміг Марії встати з колін. Вони виходили зо своєї хати, притулившись одне до одного, як діти. Біля порога ще раз оглянулися. На них дивилися зо стіни оправлені в рамку чудові й підбадьоруючі слова:

— Господь — моя поміч!

Йосипів віз був уже готовий в дорогу ще від учора. На ньому повно тлумаків, а також порожні місця для двох людей. Коні нагодовані, напоєні і вони нетерпляче стукають ногами, чекаючи свого господаря. Йосип випустив корови з малими телятами на вигін, кури й качки також випустив з хлівів і все це тепер розходиться по городі, поміж квітами. І Йосипові з Марією чомусь того всього зробилося не шкода. Життя людини — найголовніше, а все інше другорядне. Тому Йосип відчинив навстіж ворота, шарпнув за віжки і віз покотився на дорогу. Марія сиділа, ніби нежива, вона навіть не оглянулася. А Йосип хотів злізти за звичаєм, зачинити назад ворота, але махнув тільки рукою і щось сказав дрижачими устами, ніби до себе, ніби до Марії...

За селом вони зустрілися з багатьма своїми односельчанами, які їхали всі в одному напрямку — на захід. Вози стукотіли по сухій дорозі, жінки плакали.

Дорога звертала наліво, проходила під лісом, де було Йосипове поле. На ньому хвилювалося неполене ще просо і Йосип подивився туди.

Щось стиснуло його скроні, до очей підступили сльози, але він намагався стримати себе хоча б перед Марією й не дивитися туди. Що ж, не він один, інші також лишають свої хати, поля. Прийшла кара від Бога, прийшла якась тяжка спроба і треба все приймати без нарікання.

І Йосип їхав. Поволі дорогою розгублювалися знайомі, бо одні повертали направо, одні наліво, всі шукали якихось інших доріг, щоб було найлегше, найзручніше. А Йосип їхав просто на Почаїв, звідти на Радивилів, Броди, Золочів, Львів. Звідти знову було клійка доріг, але йому здавалося, що найкраще буде їхати на Перемишль, бо там більше своїх людей, туди також більше котиться возів. Дорогою вони помучені, втомлені, але щонаочі Йосипів віз стає біля якогось села, люди дають їм хліб, молоко, приймають до своїх хат.

За кілька тижнів Йосип побачив, що одне задне колесо біля воза почало ломитися. Підбилися також коні, а тому прийшлося дещо поскидати з воза і роздати людям. А потім він випряг одного коня, пустив його отак напризволяще на сінокоси, а сам поїхав ще трохи одним конем. Але другого дня і той кінь підбився. Нога почала кривавити. Довелося й того коня лишити в одному селі. Йосип з дружиною взяли трохи одяжі, сухарів і пішли на якусь маленьку станцію, на якій стояли порожні товарові вагони, що йшли туди, де саме заходило сонце. Це був їхній останній вечір на рідній землі, а потім була чужина.

**

Тяжка була ця дорога. Йосип з Марією розгубили в ній все, що вони винесли з рідного села. Але не згубили вони найважливішого — віри в Бога. Опинившись на далекій чужині, тяжко працювали по різних фабриках, переїздили з одного міста до другого, ховалися від налетів і в тій військовій завірюсі вони переконалися, що всюди з ними була Божа рука. Як багато разів хо-

дила за ними смерть слідком, але Господь послав Свою вчасну поміч і порятунок.

По закінченні війни вони опинилися в великому таборі, обведеному високою стіною. В таборі була група віруючих, яка мала свої зібрання. Йосип з Марією першими були там. Вони познайомилися зо всіма своїми братами й сестрами і ожили духовно. Здавалося, що прийшли колишні часи, що війни не було на світі. Вільно проповідується Боже слово, бринить рідна євангельська пісня. Змучені війною люди наворачтаються до Бога, шукаючи в Нього радості і спокою.

Однієї неділі на їхнє богослуження прибув молодий незнайомий брат з недалекого сусіднього табору. Він служив у зібранні словом, яке глибоко запало до серця всім присутнім. А на закінчення, тримаючи в руках Євангелію, розповів про своє навернення до Господа.

— Я був безвірником, виріши в країні, яка відкидала Бога, — казав він. — У часі війни я попав до неволі й опинився в тяжкому таборі, в якому тисячами вмирили такі самі, як я, молоді хлопці. Нас морили голодом, а потім дострілювали, як худобу. Але якось мені вдалося одного дня впроситися на працю за табором, де копали ями для померлих. Коли під вечір верталися великими автами до табору, а дорога йшла понад став, я просто скочив у воду, впірнувши в її глибінь. Під водою я добрів до лепехи, висунув голову, притримуючись коріння, вдихнув повітря. Потім відплив під водою далі, знову хапнув повітря в лозині й тоді чув на дорозі якісь голоси, стрілянину. А вмю пливати добре, а тому, набравшись відваги, пустився вплав через широкий став. Але, не допливаючи берега, я впірнув у воду, знайшов коріння верби, висунув у лепесі уста на поверхню води й знову дихнув повітря. Було вже темнувато, на березі думали, що я втопився і перестали стріляти. А я досидів у воді до ночі, вийшов на берег і був урятований.

Я не показувався людям, але пішов до лісу і там жив. Надворі було тепло, я живився суницями, різними дикими ягодами, пташиними яйцями. Слав у дуплах, настеливши там сухої трави. Потім знайшов під горою криницю, сам зробив вогню, витерши його двома сухими палицями, приклавши там сухої вати з піджака. Але довго так триматися було не всилі. Я чув, що починаю хворіти, маю температуру, а тому я пішов на інший рятунок. Я виходив з лісу до поля, там працювали люди, вони лишали біля своїх возів полуденок, який я крав і таким чином живився в своєму дуплі.

Молодий проповідник, перервав мову, витер хустинкою чоло, щось подумавши й зітхнув, а потім казав далі:

— Одного дня я був такий голодний, що готовий був віддати життя за один кусочок хліба. Я насилу доплентався до узлісся, а там під кущами стояв віз. Господар пішов з боронами в другий кінець поля, а я прибіг до воза, схопив торбу, що лежала під кущем і — до лісу. Там був справді хліб. Хліб, який колись був у нас вдома, за який я готовий був життя віддати. Я цілував той хліб, плакав, а потім їв. Їв з такою жадобою, з якою ви ніколи ще хліба не їли. Але окрім того хліба, окрім кусочка солонини, яка там також була, в торбі я знайшов Євангелію. Ось ту Євангелію, яка в мене й досі, — і він підніс книжку в руці. А потім казав далі:

— Я почав її читати і перше місце, яке знайшов, було таке: "Заплата за гріх — смерть". Я задумався, зацікавився прочитаним. А потім я читав знову, і знову. Господь говорив до мого серця. І там у лісі, голодний, самотній, перестрашений, я знаходив не тільки хліб для тіла, але знайшов хліб життя, знайшов Христа. Я думав, що я тільки один на світі, але коли я потім опинився тут на заході, то я знайшов багато таких

людей, як я. Я тепер щасливий, а все це зробила ота книжка, свята Євангелія. В ній навіть є ще ті сухі листочки, що були перекладені колись. Я все це зберіг для найдорожчої пам'ятки.

Йосип кілька разів хотів устати під час тієї мови, бо серце його виривалося з грудей. Але дружина його смикала за руку й казала:

— Почекай, ще не можна. Зібрання ще не закінчене. Але він таки не витримав і вийшов наперед.

— Брате, покажіть мені ту Євангелію, — казав він тремтячим голосом. — Може це моя. Я пригадую, що мені хтось удома на полі вкрав хліб і Євангелію. Покажіть.

Юнак подав йому книжку. Йосип відкрив першу сторінку і залився сльозами. Там стояло його прізвище.

— Це моя Євангелія! — казав він голосно і схопив юнака обіруч.

А потім Йосип виймав з-поміж сторінок сухі листки своєї далекої рідної лщини, а на них падали його рясні сльози. Наперед йшла також Марія, інші присутні. Але місцевий проводячий устав і сказав:

— Брати і сестри, ми закінчимо наше зібрання молитвою і будемо дякувати Богові за все те, що ми чули, чого ми є свідками.

І вся громада віруючих щиро молилася.

ЗМІСТ

Передмова	7
Волошки	13
Пропаций	25
Світло різдвяної ночі	37
Чудо	48
Похорони	56
Відпавші	67
Інша стежка	105
Різдвяна проповідь	113
Пашпорт	121
Додому	132
Змарноване життя	144
Запашність поля	155
Поміч	175
Хліб	187